د مشروطیت غورځنګ

په افغانستان کې

لیکوال:

پوهاند عبدالحی حبیبي

ژباړن:

عبدالقیوم حکیمزی

Ketabton.com

Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم	:: د مشروطیت غورځنګ، په افغانستان کې
لیکوال	:: پوهاند عبدالحی "حبیبي"
ژباړن	:: عبدالقیوم حکیمزی
خپرندوی	:: د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه_جرمني
د خپرونو لړ	:: (۶۲)
د چاپ زیار	:: ملوك رغون
کمپوز	:: محمد هاشم اصفي
کمپوزخی	:: افغان کمپوزنګ سنټر_جلال آباد
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ نېټه	:: ۱۳۸۳ل/۲۰۰۴م
چاپځی	:: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه

Tel/Fax:+92-91-2564513/E-mail:danish2k2000@yahoo.com

د خپرندوی ټولنې یادښت

لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي (رح) د لومړي ځل لپاره د مشروطه غوښتونکیو د مبارزو او کارنامو یو داسې له واقعیتونو ډک تاریخي کتاب "جنبش مشروطیت" ولیکه چې د تاریخي اثارو په کتار کې یو یاد او نایابه اثر وګڼل شو. څرنګه چې دغه له ارزښته ډک اثر په دري ژبه لیکل شوی و او په پښتو یې راړول ضروري ګڼل کېده نو د هېواد وتلي لیکوال او ژباړونکي عبدالقیوم حکیمزي په پښتو وژباړه دا دی اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا، د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته ګټلو او د غازي امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ، د هغه نړیوال سیمینار په ویاړ خپور شو چې "غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم جوړېږي. په دې هیله چې دغه اثر د ټولو پخو او تنکیو لیکوالو او تاریخلیکونکو لپاره ډېر څه له ځانه سره ولري دا ناسې او دا همدغه تاریخي کتاب "په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ" په ټوله کلتوري مینه د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه _ جرمني

l Library

لومړی څپرکی

په افغانستان کې دمشروطیت غورځنګ مخکینی لرلید

دنولسمی پیړی په پیل کې هغه وخت چې انګلسی استعمار په هند کې خپریده اوله خیتځ څخه دصنعتی انقلاب نبني او داروپا مدنیت ددرانیانو دامپراطوری ختیځو سرحداتو ته رارسیده افغانستان دامو او بخارا دشمال دځمکو او دلویدیځ دلوری دقاجاري فارس دهیواد سره داقتصادي اړیکو پراختیا موندلی وه او ددغو دری واړو هیوادو سره دسوداګروتګ راتګ او سوداګری دمالونو تبادله کیدله.

دافغانستان خلک چې په ښارونو او دربارونو کې دنیمه فیوډالی شرایطو سره مخامخ ؤو، په کلیوکې یې په هغه دهقانی او لاسی صنایعو او اقتصاد کې ژوند کاوه کوم چې دفیودالی څخه په مخکی دورو یې تکیه درلودله. او دکلیوسئیا سی اړیکي د دربارونو او دښا ری بازارونو سره ډیری لږی وی.

په داسی حالاتو کې نه قوی مرکزی دولتونو وجود درلوده اونه هم هغه مرکزی وحدت یا یووالی کوم چې دسدوز زایي احمدشاه دمړینی څخه وروسته رامنځته شوی ؤو . ځکه شهزاده ګانو او دقدرت دلاس ته راوړلونوو مدعیانو یعنی دسردا ر پاینده خان (بارکزاي وروڼو) کورنی همیشه یو دبل سره لاس او ګریوان ووځ او

احمدشاهي متحدالمرکز هیواد دبی اتفا قی او تجزیي سره مخامخ ووځ.

پدی وخت کې دتزاری روسیی دقواو دپرمختګ نښی نښا نی هم دمروی او اموسو اصلوته راورسیدی. او ددغه دولت استازی دوتیکویچ په نامه په کابل کې دامیر دوست محمد خان در با ر ته راغی (١٨٣٧). په کلکته کې دانګلیسی استعما ر نایب السلطنه لاردا کلینډ دتزاری لښکرو داحتمال یر غل دمخنیوی لپاره په افغانستان باندی دیرغل او وراندی تګځ طرحه جوړه کړه. او په ١٨٣٩ م کال کې داندوس څلورپنځوس زره کسیز پوځ دجنرال لکن په قوماندانی او دخپل سیاسی نماینده مکناتن په لارښوونه دکویټې او سیند درود دغاړی او کوږک دلیاری دکندها ر خوا ته راوخوځاوه، د افغان او انګلیس لومړی جګړي د (١٨٣٩-١٨٤٢ م) کلونو پوری دوام وکړ. د دې لپاره چې د افغانستان خلکو د توری په زور تول یرغل کوونکی پوځ له مخه یوړ او پاتي کسانو یې افغانستان پریښود او هغه یې بیرته شړل شوي امیر دوست محمدخان ته وسپاره.

انګلیسي یرغل ګري قواوي چې د افغانستان د ملت د عمومي قیام پر مقابل کې د ښو ولویدي او انګلیس سیاست مدارانو دغه اور چې په خپل لاس یې لګولي وو. د کلکتي څخه کابل ته یې د نوموړي امیر په بیرته رالیږلو سره مړ کړ (١٨٤٣م).

پدغو سختو شرایطو کې د فارس قاچاري دولت هم ارام کښیناست او قاچاري فوځیانو څو ځلي په هرات حملي وکړي، ولي زړورو هراتیانو د زیاتو تاوانونو او محاصرو د زغملو او د قوي مقاومتونو

l Library

څخه وروسته قاجاري قواوي يې په ناکامي سره د هرات څخه بېرته پرشا کړې.

د پوهې، فکر او فرهنګ روزنه د خلکو د تمرکز خلاقه قوی او امنيت ته اړتيا لري او دغه ټول موجودنه وو.

د افغانستان زيارکښ خلک د ختيځ او لويديز د يرغل ګرو پوځيانو سره د جګړې او مقاومت پرته د کورنيو شهزادګانو په خانه جنګي هم اخته وو. او د افغانستان سياسي او ټولنيز حالت هغه وخت مغلق شوي وو چې د انګليسي استعمار نړۍ خوارو قواو د پنجاب سيک دولت له منځه يوړ او د سيند له درياب څخه تير شول او پېښور يې ونيوه. (١٨۴٩م).

امير شيرعلي خان د امير دوست محمدخان ځوی او هغه جانشين په خپلو وروڼو باندې د بريالیتوب وروسته په کابل کې شاهي پر تخت کښيناست ١٨۶٣م. او خپل او د نورو ارزښت لرونکی وختونه يې د خپلو وروڼو سره په خانه جنګي کې تيرولې.

په لومړۍ ـ ګړه کې چې پادشاه او ټول چارواکي يې له پلان څخه وتښتيدل او د هېواد د ساتني پيتي يې يوازې د افغانستان د بزګرانو او خلکو په اوږو واچاوه. لکه څنګه چې مو ولوستل خلک د درندو ربړونو په زغملو سره د هېواد د ساتني له عهدی څخه بريالي راووتل، تر څو چې د اوه ديرشو کالو وروسته بيا هغه ويجاړونکی ښکيلاک (استعمار) د دهلي څخه په افغانستان لښکرکشي وکړه، او هغه امير شيرعلي خان چې د روسي تزاروسفير، ستاليتوف سره يې ژمنه کړې وه په ١٨٧٨م کال کې يې د کابل څخه مزارشريف ته وشاړه او د هېواد د ساتني پيتي بيا د خلکو په اوږو پريوت.

د دې لپاره چې د استعمار قواو پدې پيتي کې هم ماتي وخوړه او د انګليس سفير کيوناری يې په بالاحصار کې وسوځاوه، د ناچاری ورقی د انګليس سياسي نماينده ګريفن شهزاده عبدالرحمن خان چې سمرقند ته شړل شوی و راوغوښته، او هيواد يې د انګليس تر حمايت لاندې ده ته وسپاره. (١٨٨٠م ١٢٩٧ق).

د دغو دوو جګړو په ټپلو سره هېواد د طبعي پرمختګ څخه وروسته پاتې شو. اقتصاد. کرنه او دولتي د واير له منځه ولاړل اوپو پناه شول، نوی فکري حرکت چې د سيدجمال الدين افغاني د نهضت او د هېواد د نورو روڼ اندو سره يو ځای په ١٨۶٣م کال کې پيل شو او په ١٨٧٢م کال کې د شمس النهار د جريدی په خپريدلو، د حربی ښوونځی او مطبعي په جوړولو او د کتابونو د ژباړلو سبب شوی و[1]. په ١٨٧٩-١٨٨٠م) کال کې د افغان او انګليس د دوهمي جګړې په پيل کيدو سره له منځه ولاړ.

ولی د دې جريدی د يوه کلکسيون د ليدلو وروسته چې اوس ملی ارشيف ته رسيدلی دی، دا نېټه ټيک په نظر رانغله. ځکه د دې کلکسيون په پنځمه ګڼه او لومړۍ ټوک کې د ١٢٩٠ق د روژې پنځلسمه د جمعې ورځ ښودل شويده، د دې لپاره چې په هرو پنځلسو ورځو کې يوه ګڼه خپريدله، نو لدې کبله د خپريدو پيل او د هغې د لومړۍ ګڼې نېټه بايد د ١٢٩٠ق کال د رجب ١۵ وي. چې د ١٨٧٣م کال د سپتمبر سره سمون خوري نو لدې کبله دغه تيروتنه د تصحيح وړ ده.

[1] د افغانستان ښپليک د کتاب په (١ټوک ١٩٩ پاڼه) کې مې د شمس النهار د جريدی خپريدل په (١٨٧١م او ١٢٨٨ق) کې ليکلي و.

l Library

د امیر عبدالرحمن خان دوره چې د قهر، غضب او په ډېر بد شکل سره د له منځه وړلو سره ملګرې وه یوویشت کاله یې دوام وکړ، د فکري او فرهنګي پلوه دا دوره ښه دوره نه وه، یعني نیک بخته او نیک مرغه دوره نه وه، ځکه د هېواد زیاتره سرکرده ګان یا سر اوچتوونکي یا مخور په ډېر بد حالت کې له منځه یوړل شول او د خلکو د راویښولو او د فکري روزنې وسایل برابر نشول.

مګر دوخت ټولنیز جریان او دغورځنګ دپیدا کیدو عوامل چې همیشه دټولنې په داخل کې ګټور واقع کیدل، او د هر ډول زور زیاتي په مقابل کې دټولنې مقاومت زیاتیده. دغه راز اقتصادي شرایطو او دخلکو طبقاتي حالت پرې نښود چې نوی فکر بخیی یعني په کلي توګه له منځه ولاړشي، پداسې حال کې چې دهیواد په ختیځ کې دازادی غوښتلو غورځنګ دلومړی ځل لپاره په ۱۸۵۷ م کال په هند کې پیل شواو هیواد په شمال او لویدیځ کې هم حزبي رادیکال او دمشروطیت غوښتني حرکتونه منځته راغلي وو. او په عثماني پراخه هیواد (ترکیه) کې هم دازادی غوښتلو نسیم چلیده.

امیر عبدالرحمن خان په (۱۹۰۱ م) کال کې مړشو او هیواد یې خپلو دوو خوانو زامنو یعنی سردار حبیب الله او سردارنصرالله ته ورپریښود. چې لومړنی یې دپاچا په توګه او دوهم یې دنایب السطنه په مسقبولو سره دهیواد دچارو واګې په استبداد او بشپړی خودسری سره تر لاسه کړی، او دا هیواد یې خدای ورکړی شخصي ملکیت وباله.

په هیواد باندی دامیرعبدالرحمن خان سلطه. یوه عسکری غلبه دنیزی دسرپه زور حکومت او دفقهاؤ په اصطلاح متغلبه وه، ولی ځوی یې دنرمۍ له لیاری رامنحته شو. او خپل مطلقه قدرت او واک

ته یې روحاني او دشرعی او لی لامری رنګ ورکړ، او همیشه به یې داویل:

نـزد خردشاهی وپېغمبرې چون دونګیننـد ویـک انګشتری

دافغانستان خلک لکه څنګه چې د هغه وخت دټولینزو حالاتو غوښتنه وه اوس بېدار او ویښ شوی او د هېواد فکري او د جغرافیائي حالاتو په نظر کې نیولو سره د وخت دخط السیر او دځای دمساعدت څخه ګټه واخلي او یو څه ډله ایز فکري حرکتونه رامنځته کړی.

Library

دوهم څپرکی

د " انجمن سراج الاخبار" لومړنی فکري حرکت (غورځنګ

دهغو اسنادو له مخي چې ددی کرښو دلیکونکی په کورنۍ کې ووٴ اوس دملی ارشیف دسراج الاخبار په ځانګړی دوسیه کې خوندی دی دا جوتیږی چې دهېواد تولو روڼ اندو او پوهانو چې دشاهی مدرسی (دکابل دچوب فروشی په مسجد کې ددینی علومو مدرسه) او د حبیبي دارالعلوم مربوطه (دحبیبي اوسنی لیسه چې په ۱۹۰۳ م ۱۳۲۱ ق کال کې پرانستل شوی وه) وٴو د امیر حبیب الله خان دربارته وراندیز وکړ چې دداسی افغانی پوهانو یوه ټولنه دی جوړه شی تر څو په کابل کې دسراج الاخبار افغانستان په نامه یوه پنځلس ورځیني جریده خپره کړی.ددې ټولنې رئیس د شاهې مدرسې ستر مدرسې او دحضور ملا امام مولوي عبدالروف خان کندهاری وٴ چې (خاکي) یې تخلص کاوه، او دمولوي احمد جان الکوزایې ځوی چې په (تاجر) متخلص وٴ محمد سرور واصف ددې ټولنې دلیکونکی (منشی) دنده په غاړه درلوده، او ددې روڼ اندو لوړ هدف همدا ووٴ چې خلک رابېدار کړي هغوي دنوي مدنيت او دنړی دپېښو سره اشنا او بلد کړی، دسراج الاخبار ټولنې دهغه وخت امیر حبیب الله خان ته وړاندیز کړې وٴ چې په نوموړی دوسیه کې موجود دي، دهری فقری یا مادی لاندی شاهي هدایات یا لارښودنی داعتماد واله سردار عبدالقدوس خان په قلم لیکل شوي ا ولاس لیک شویدی (لیکنه د۱۳۲۳ ه ق کال د صفری ۲۵) یا ۱۹۰۵ م ،

د(سراج الاخبار افغانستان) لومړی ګڼه چې په ۱۲۸۴ ش کال کې دمولوي عبدالروف خان (خاکی) کندهاری په مدیریت خپره شوه.
ددې دوسې مطابق دسراج الاخبار دټولنې غړې عبارت ووٴ له :

۱ ـ ایدیتر بعنی عنوان ایښودونکي: مولوي عبدالروف خان

۲ ـ سب ایدیتر یعني نایب یا دعنوان ایښودونکي مرستیال مولوي نحف علی خان

۳ ـ دایدیترانو تر لاس لاندي محرریا لیکونکي: دمرحوم مولوي احمدجان ځوي مولوي محمد سرور خان،

۴ ـ دترکي ژبی ژباړونکي : حاجی باشی غلام نقسبند خان،

۵ ـ د اردو خبرونو(اخبار) ژباړونکي او مهتمم: منشی حافظ حیدرعلی خان،

۶ ـ د اردو اخبار د ژباړي مرستیالان: عبدالرحمن بیګ او عبدالرحیم بیګ .

۷ ـ تکرار او ښه لیکونکی : میرزا غلام قادرخان او میرزا غلام اسحق خان

۸ ـ تصحیح کوونکی : قاري نیک محمد.

دسراج الاخبار ټولني چې رسمي غړي یې په نوموړي دوسیه کې معرفي شوې دي دټولنې دباندی څخه هم یې همکاران او همفکران درلودل اوددربار په یادداشت کې چې ولیدل چې مرحوم محمود طرزی چې په هغه وخت کې دشام څخه هېواد ته راستون شوي وٴ داسي سپارش شوي وٴ چې له هغو څخه دي هم دجریدي دصحافت او مضمونونو په چاروکې نظر واخستل شي.لکه څنګه چې لیدل کېږي: دټولنې دمنظوری سند په ۱۳۲۳ ق کال کې دصفری په ۲۵ نیټه لاسلیک شوي دي ، ولی دافغانستان دسراج الاخبار لومړني ګڼه اته

میاشتی وروسته د۱۳۲۳ کال دذیقعدی په ۱۵ نیتهٔ چې ۱۹۰۶ م کال دجنوری د ۱۱ نیتې سره سمون خوري د(فل سکیپ) په قطع په ۳۶ مخونو کې په ډیرین چاپ دنومړو د وو تنونستعلیق لیکونکو په ښکلي خط خپره شوي چې دبیلګي په توګه دهغی یوه ګڼه ددې کرښو دلیکونکي په کورنی اسنادو کې شته او اوس دکابل په ملی ارشیف کې خوندي ده.

دسراج الاخبار دلومړي ګڼی یعنی دهمدغی ګڼی مهم عنوانونه دادي: دمولوي عبدالروف خان ستر مقاله دنیک سیاست موعظي او دخط بي دلمهنید په عنوان، دهغې څخه وروسته دروسیي او جاپان دجګړی احوال ،د(عثمانی) روم دمصر او روس دهېواد پیښی ، او ددغو لیدونکو عبرت ۀ دانګلیس او دنورو هېوادونو دپیښو سره، او په پای کې دافغانستان دهېواد پیښی، او په واصف متخلص دمولوي محمد سرور خان کندهاري دطبع یوه غعیحه وعظیه قصیده او دمدیر عذر غوښتنه راغلې ده. پدغه ډیره شکل دسراج الاخبار لومړني ګڼه د وخت دمستبدحکومت تر شدیدي څارنی لاندي خپره شوه، ولی لکه څنګه چې یې وویل: دبریتانوي هند دولت دهغي دخپریدو سره جوړنه ۀ، او دهغي دنورو ګڼو دخپریدو مخنیوی یې وکړ.[2]

" ښه وځلید لاکن دولت عجله درلوده"

دمولوي عبدالروف د سر مقالی او د مولوی واصف قصیده چې په دې ګڼه کې خپاره شویدی ښکاره ده چې په هغه وخت کې د اروپا د

[2] ددې کرښو لیکونکې دبابا عبدالعزیز خان قندهاري څخه چې ددې ټولني دځوانو اړوندانو څخه ۀ اوریدلی می دي.

مدنیت، نویتوب او بیداری نښې کابل ته رارسیدلی او خلک او درباریي تر اغېزي لاندې راوستې و، او زمونږ په معاصرو ادبیاتو کې همدغه د نوی فکر خبرتیاوه چې د مولوی واصف په فصیده کې په ښه توګه لیدل کېږي، ځکه چې هغه د امیر پاملرنه د نړۍ پرمختګونو او وړاندې تګ ته رااړولی ده.

د دې ټولني بنسټ ایښودونکی دغه مولوی عبدالرءوف په شلمه پیړۍ کې د افغانی هغو مشهورو عالمانو څخه دی چې د وخت په فکري غورځنګ کې لاس درلود، دا د کندهار مولوی عبدالرحیم کاکړ ځوی دی چې په ۱۲۹۸ق کال په شوال کې د کندهار په خرقه شریفه کې په خپله د امیر عبدالرحمن په لاس ووژل شو، (وګورئ د سراج التواریخ د دریم ټوک ۳۸۲ مخ) .

د هدایاتو هغه عکس دار

د سراج الاخبار افغانستان، د ټولنې په باب شاهي لارښووني د شاه اقاسی عبدالقدوس خان (اعتمادالروله) په قلم.

د مولوی عبدالرؤف زیږیدنه د ۱۲۶۷ق کال د صفری په پنځمه د دوشنبي په ،ورځ د کندهار په ښېرونکی مشهور د مولوی جبیب الله د علم او فضلیت په کورنی کې وشوه چې د خپل پلار څخه یې منقول او معقول علوم زده کړی او د امیر په لاس د پلار د وژل کیدو څخه وروسته د هېواد څخه د باندې په تبعید کې ژوندکاوه. ولی په ۱۳۰۰ق کال امیر عبدالرحمن خان هغه بیرته هېواد ته راوغوښت او په کابل کې د منور د ملا امام او د شاهي مدرسي د مدرس او د قاضیانو د ممتحن په توګه وټاکل شو.

مولوی خاکی په عربی، فارسی او پښتو درې واړو ژبو کی، ادیب، لیکوال او شاعر و. دوه ټوکه کشکول، خرد نامه امیري،او په

۱۳۰۶ق کال کې په عربی سلام نامه په فارسی ژبه د ایات العهود تقسیر، او د ناسخ التواریخ سپر مستوفی د لوی برخي رد او د المراه الوضیه في الکرت الارضیه ژباړه او د معافحی رساله او داسې نور د هغه د تالیفاتو څخه دی د نوموړی د اشعارو یوه برخه په فارسی او عربی ژبو کې هم لیدل شویده، چې د هغی جملی څخه د مزاریه په نامه اوږده قصیده ده چې په ۱۳۰۶ق کال کې چې د مزار شریف په سفر کې د امیر عبدالرحمن سره ملګری و قصیده په دې ترتیب داسې پیل شویده :

کی توانی ایدل پر اضطراب شوگوار _ شکر نعمتهای بی پایان و حصر کردگار افغان او انګلیس په دوهمه جګړه کې د هېواد د ساتني د شرق د راژوندی کولو په برخه کې یو شعر لری چې د هغی جملی څخه دادي:

افغـان اگـر نظـر فگنـد بـر صـلاح خـویش
اول بیایـدش کـه بگیـر د سـلاح خـویش
گـر اصـطلاح وی طلـب عـیش و عشرتسـت
فرض است انکه محو کند اصطلاح خویش
این سر زمین خوش که با افغان چو مادرست
دانـد سـپردنش بـدگرها جنـاح خـویش

دا هم د هغه د یوه مستانه غزل یوه بېلګه :

خاک کند مشکبو ساحه مشکوي تو
باد شود روح بخش، گرد سر کوی تو

بسته به زنجیر، و تیغ بر جگرم زد دریغ
طـرهٔ هنـدوی تـو، غمـزه جـادوی تـو

د دې لپاره چې د مولوي خاکي فکري مقام د ده د ژوندانه په وخت کې او په شلمه پېړۍ کې په لومړنی غورځنګ کې د ده ونډه وپېژنو، باید د افغانستان د تجدد او صحافت د پلار مرحوم محمود طرزي هغو لیکنو ته پاملرنه وکړو چې د هغه د مړینې په هکله یې لیکلي دي:

د سراج الاخبار د لیکنې سره سم مولوي خاکي د ۱۳۳۳ق کال د شوال په ۱۵ د جمعې په ورځ له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د کابل د خواجه صفا د غره د لمن په هدېره کې خاوروته وسپارل شو او محمود طرزي د ۱۲۹۴ش کال د سنبلې ورځ ۲۰ نېټه د پنځم کال په دوهمه ګڼه کې د (یک خساره تأسف اور علمی) تر عنوان لاندې یوه اوږده مقاله ولیکله چې د هغې لنډیز دادی:

" ازدیدهٔ زمانه روانست جوی خون _ ای دیدهٔ زمانه بگو تاچه دیده ئی؟ په دې وخت کې یوه پېښه وشوه چې قلم د هغې د لیکلو څخه لړزېږي، پنجې سستېږي، زړه درزېږي او حواس پرېشانه کېږي، یعنې د علم او عرفان ژوند، او د ادبیاتو ژوند د یوه زړه دردونکی ټکر او د یو ښکته راتلونکي خطر سره ولګېد. یعنې د علم او پوهې او د عرفان روح د جناب محترم مولوي عبدالروف خان صیب سره یو ځای د دې بې وفا نړۍ نه سترګې پټې کړې او دارالبقا ته ولاړ ... خدای ښښلې نه یوازې دا چې زمونږ په هېواد کې بلکې د نړۍ په زیاترو سیمو کې یو کم مثاله عالم او فاضل و چې په ټولو عقلي او نقلي علومو او تصوف او ادبیاتو کې د لوی لاس څښتن و. لیکنې

د دغه فاضل همیشنی ضایع زمونږ د هېواد د علم او عرفان د نړۍ دپاره په حقه چې ډېره وېره ونکی زیانونکی ضایعه شمېرله کېږي... برسېره پردې د ټول علم و فضل د یوه کلام ساتونکې و او په ادبیاتو کې یې یوه ممتازه ځانګړتیا درلوده، د ده د خوشبویه طرحو څخه هم د فایدو ډکې قصیدې او د معنې ډک اشعارو او ادبیاتو څخه یادونه کولی شو، ولې افسوس چې د خپل ګران عمر اوه شپیتمه ستنه یې پای ته ونه رسوله او هېواد یې د خپلو ډېرو فایدو او لېدنو باندې خوشحاله نکړ..."

(د ۱۲۹۴ ش کال د سنبلې شلمه د سراج الاخبار افغانیه د پنځم کال اووه لسمه ګڼه د کابل چاپ).

دا وو هغه څه چې د سراج الاخبار د فکري حرکت د ټولنې څخه موږ ته را پاتې دي او د لمر هغه مطلع ده چې د انګلیس د استعمار د دسیسو په تورتم کې ډوبه شوه، ولې لکه څنګه چې زموږ په راتلونکو بحثونو کې به روښانه شي، پنځه کاله وروسته د همدې فکر په رڼا کې د لومړی مشروطیت حرکت رامنځته شو او د همدې ټولنې لیکونکی د همدې حرکت په سر کې ودرېد چې د هېواد د راتلونکو روڼ اندو د سیاسي افکارو د ټوکېدو لپاره ډېر ګټور و او د عبرت ناکه داستان د اورېدو وړ دی چې:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغائی نداشت

Library

دریم څپرکی

د مشروطه غوښتنونکو لومړی ډله

عشق شورانګیزما را بر سرکوی تو برد
بر تلاش خود چه مینازم کرده ره کوی تو برد

ټولنه یو متکامل او اغیز منونکی مخلوق دي او ددې دفکري تګلاري وده ممکنه ده او کیدای شي دځینو خنډونو په وجه ودرېږي ولې په بشپړه توګه له مخه نه ځي.

دسراج الاخبار دټولنې حرکت هم دهغو خنډونو له امله چې دانګلیسی استعمار رامنځته کړي وُ دلږ وخت لپاره ظاهرا پر ځای ودرید. لاکن دوه، دری کاله وروسته دیوه مترقی تر مرام په درلودلو سره د یوه متشکل ګوند په توګه منځته راغی چې دافغانستان په فکري تاریخ کې هغه ته،
"لومړی مشروطیت" وایو

ددې حرکت ټولګی مشر او مخکښ دسراج الاخبار دټولنې دپاتې شونو څخه یو تن یعنې ددې ټولنې لیکونکی (منشي) وُ، چې په لاندې ډول دهغه او دهغه دکورنۍ په برخه کې چې ددې ټولنې دمخکښانو او فداییانو څخه وُ معلومات درکول کېږي: مولوي محمد سرور خان (واصف) او دده کورنۍ:

لکه څنګه چې مخکې وویل شو دغه عالم، درد مند اوشاعر شخص په تاجر متخلص د مولوي احمدجان خوی دازاد خان لمسي او دزین العابدین کړوسی وُ چې دقندهار دارغستان دبالا ژره دالکوزایي خلکو څخه وُ چې پلاریې د امیر عبدالرحمن په عصر کې د اداري

l Library

منورو او ليکوالو خلکو لـه جملې څخه و. چې دهېواد د اداري او قضا په تنظيم کې يې دافغان او انګليس ددوهمې جګړې دويجاړۍ را وروستـه پـوره لاس درلـوده لکـه چـې دقاضـيانو د لارښـوونې او دشرعي محکمو دتنظيم لپاره يې داساس القضات کتاب چې ۱۳۶ قاعدي يې درلودې وليکه چې په همغه وخت کې دوه ځله چاپ شو، (دوهم ځل چاپ يې په کابل کې په ۱۳۱۱ ق کال کې و).
پداسي حال کې چې ددولتي اداراتو د تنظيم لپاره يې هم قواعدو دولتي په نامه کتاب چې ۶۳ فقري يې درلودي مخکې په ۱۳۰۹ ق کال چې د ۱۸۹۱ م کال سره سمون خوري ليکلي او چاپ کړي و.
مولـوي تـاجر دپښتـو او دري ژبـي دښکلـي کـلام شـاعر، دبديعي‌صنايعو دښـلا ښلو ډولونو ددرلودونکو قصيدو او دغزلو دديوان درلودونکې و، چې نوموړي په ۱۳۲۰ ق کال يا په ۱۹۰۲ م کال کې دسترو دنري رنځ په ناروغي اختـه او مړ شو چې دهغې مړي په کندهار کې دصوفي صاحب دقبر په اړخ کې ښخ شوي دي.
دمولوي تاجر ځوي، محمدسرور واصف هم عالم، شاعر، روڼ اندی او داسلامي او ادبي علومو سره بلد و چې په ۱۳۲۳ ق کال کې يې لکه ځنګه چې موولوستل دافغانستان دسراج الاخبار په ټولنه کې چې دليکونکې (منشي) په توګه شموليّت درلوده.
خدای بښلي مير قاسم خان چې د واصف ملګري او هم عصره و داسې وويـل [3] " پـه ۱۳۲۷هـ.ق کـال د صفری پـه ۱۶ مولـوي محمد

[3] د دې وينا د ماخذونو څخه يوه هم هغه مقاله ده چې د خدای بخښلی مير سيد قاسم لـه خـولې څخـه ليکـل شـوې ده او پـه کـاروان جريـده کـې پـه کابـل کـې د پښتونيـار پـه قلم پـه ۱۸-۴-۱۳۵۱ش کـال کـې خپـره شـوېده چې د نوموړی مير لمسـی دی. پـه دې ټوله وينـا کې پـه هغـه ځـای کـې چـې د دې مقـالې څخـه مـې

سـرورخان قنـدهاری الکـوزايي پـه واصـف متخلص د مشـروطه غـورځنګ د ټـولنې رئـيس و. هغـه د جبيبـي د ښـوونځې د جوړېـدو څخه مخکې او مخکې له دې څخه چې ډاکتر عبدالغني افغانستان ته راشي، د مترقي افکارو څښتن و، او د خپلو نږدې دوستانو پـه کړی کې په شپو، شپو بـه د مشروطيت پـه بحثونـو اختـه و، د امير جبيب الله په عصر کې د سراج الاحکام د فتاوې د تاليف د ټولنې پـه نامـه د عـالمانو يـوه ټولنه موجود وه، چې پـه هغی کې د ښـلا ښلو درجو پنځوس تنه عالمان د شرعي احکامو پـه استخراج، تـدقيق، ژباړنه او ليکلو مصروف و.
د دې ټولنې کار د لسو تنو پوهو عالمانو تر نظر او اهتمام لاندې تر سره کېده چې په دغو کسانوکې دا کسان شامل وو لکه:
ګـل اخنـدزاده احمـدزی، مولـوي عبـدالروف اخنـدزاده قنـدهاری، د ميرقاسم خان پلار يعني سيدغلام محمد، اغـای چارباغې، مولـوي عبدالرزاق اخندزاده اندړې، مولوي احمدجان اخندازاده توضی، ملا لا ګل ارغنديوال او داسې نور.
د دغو کسـانو زيـاتره چـې د امير عبـدالرحمن پـه وخت کې د علمي شهرت‌خاوندان و، د خپلو اصلي ځايونو څخه کابل ته رابلل شوي و چې د قاضي درجه يې درلوده، نسبتا ځوانو عالمانو لکـه، مولـوي محمد سرورخان واصف او مولوي قيام الدين خان نيازی د مفتي پـه درجه او تـر دوی نـورو د لـږ عمـر درلـودونکو لکـه، ميرقـاسم خـان د ليکـونکي (محـرر) پـه درجـه نيـول شـوې و... واصـف او ميرقـاسم خـان

اخيسـتنه کـړی ده هغـه ټولـه مـې د خدای بخښلی ميـر قاسـم خـان پـه مقالـه حوالـه ورکړی ده ځکه چې هغه رښتيا ويونکی، پخوانی، بې پری او محترم سړی و.

al Library

په هغه وخت کې مرکه درلوده او هیله یې کوله چې باید په هېواد کې یو لړ قوانین طرحه شي او د حکومت نظام دې د قوانینو پر بنسټ ټینګ شي.

دغه خلک سر بېره پردې چې عالم او روڼ اندي و، مترقي افکار یې هم درلودل... مولوي واصف په ۱۳۲۳ق کال کې د ښوونکي په توګه د حبیبې په ښوونځي کې شامل شو، د ۱۳۲۵ق کال په شاوخوا کې و چې خپل بل ملګری میرقاسم خان یې هم ښوونځي ته تشویق کړ، او حتی نور ملګري یې هم په دغه ښوونځي کې د ښوونکو په توګه ومنل شول. په دې ځای کې فرصت ډېر ښه برابر او مساعدو. تر څو دغه روڼ اندي سره یو ځای کېښیني، او د مشروطیت، خلکو او حالاتو په اړوند افکار سره تبادله کړي.

د مشروطه غوښتونکو ځوانانو شمېر ... دې درې سوه تنو ته رسیده، چې په کوچنیو بېلا بېلو جرګو (کړیو) باندې ویشل شوي و، په دغه هره جرګه کې یوه ډله هغه ملګری سره راټولیدل کوم چې هغوی یو له بل سره ښه پېژندل، دوی له خپل منځ څخه یو منشي او رئیس ټاکه، د کوچنیو جرګویو له بل سره اړیکې نه درلودې، ولې د دغو ټولو جرګو عمومي رئیس مولوي محمد سرور خان واصف و.

هغه د یوی لس کسېزې جرګې رئیس هم و، چې د هغوی زیاتره ملګري د حبیبې د ښوونځي ښوونکي و ... " [4]

[4] د مېر قاسم خان مقاله یعنې لیکنه.

د میرقاسم خان په وینا. " واصف هغه ښوونکی و چې د حبیبې ښوونځي بیا د هغه په شان بل مثال پیدانکړ. هغه عالم و، هم ادیب هم شاعر او هم ... تکړه او زړه ور و روڼ اندو څخه شمېرل کېده، هغه د ښه طبعې درلودنکی او ډېر حساس سړی و، او د درې ژبې د پخوانیو استادانو د قصیدو او شعرونو په زړګونو بیتونه یې په

روزیکه شود اذ السماء انفطرت
وندر پی ان اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بگیرم اندر عرصات
گویم ! صنما ابای ذنب قتلت ؟
راتلونکو ته ځما دا سپارښتنه ده :
ترک مال و ترک جان و ترک سر
در رهٔ مشروطه اول منزلست"

خدای بخښلی میرغلام محمد غبار لیکي: چې دغه کاغذ د عبدالهادي داوي سره دې او ماته یې د نقل د راکولو څخه ځان تیر کړ یعنې رائې نکړ [5]

ولې د دې ګرښو لیکونکې په خپله د خدای بخښلی داوی څخه اوریدلي و چې (هغه په دغه وخت کې ماشوم و چې دخپلي مور (اتکو) سره یو ځای دواصف دفاتحی لپاره دهغوي کورته تللی و چې په هغه وخت کې یې دحتی د مشروطیت نوم نه پژانده، لاکن دغه کاغذ یې دځواني او دسیاسی شعور دکسبولو او یا تر لاسه کولو په

یادو یاد و. د پښتو ژبې ډېرې شوخې او ظرافیت امیزه لنډۍ یې په یادو زده وي، چې په غونډو او مجلسونو کې به یې د خپلو ملګرو سره زمزمه کولې. هغه د خپل ورر سعدالله، او د پلار د سرور ځوی ، عبدالقیوم خان او د کاکا عبدالرحمن خان سره په شیر پور کې بندې شو، او دوه ورځې وروسته دستې د شیرپور په تپه کې د توپ خولې ته وتړل شو او د سعدالله خان او عبدالقیوم خان سره یو ځای اعدام شو.

هغه وخت چې واصف یې په توپ پورې تاړه نو هغه د کاغذ په یوه پاڼه ولیکل " په داسې حال کې چې په امنت باالله و ملائکته ... مې ښشپړ ایمان درلود، د امیر په حکم ووژل شوم.

[5] د تاریخ تک لاره (۷۱۸) مخ

Library

وخت د واصف دپخوانيو خپلوانو سره ليدلي و." دکلام پای لکه
ځنګه چې ما ددې کرښو ليکونکی ليدلی دي: دمولوی واصف
دترور ځوي يار محمد دغلام حيدر خان ځوی په ۱۳۱۰ هـ ش کال
کې په کندهار کې دپوليسو سر مامور و او هغه ويل چې دکاکا
ځوی اخيرني ليک يې موجود دي، ولی وخت پيدانشو چې هغه
ليکنه ليدل شوی وای او نوموړی يار محمد په داسې حال کې چې
دارزګان په ګزيو کې ولسوال و په ۱۳۱۶ ش کال کې مړ شو.

نو په همدې ترتيب هغه ازادي غوښتونکی انسان دخپل ورور او د
ترور دځوی سره يو ځای خپل سرونه دهېواد ددموکراسی او
دمشروطه غوښتنی دلومړي غورځنګ لپاره قرباني کړل ، او
عبدالهادی داوی دهغه په برخه کې داسی ويلی و:

محب قوم وفدای دين جزاه الله
که ماندسنت مشروطه راقوام واساس

دمير قاسم خان په وينا : " خدای بخښلي واصف لومړني قافله سالار
و چې د مشروطيت غوښتنی کاروان يې دخپل سر په بيه په لاره
واچوه، هيڅ نيالګی په يوه ورځ کې هم ميوه او ثمره نده ور کړي که
هغه نيالګی کيناوه نو اوس يې پاتی کسان دثمري څخه ګټه اخلي،
دلومړی مشروطيت با درايسته او روڼ اندو ځوانانو دخپلو
هېوادوالو ددموکراسی دحقوقو دلاسته راوړلو لپاره لومړی ډيوه بله
کړه ."[6]

خدای بخښلی مير قاسم خان له دی وروسته وايي:
" دمشروطه غوښتني لوی مشر خدای بخښلی مولوی محمد سرور
خان په ۱۳۲۷ ق کال کې دمهمانخاني د باغ چې په هغه وخت کې

[6] د مير قاسم خان همدغه ليکنه .

دحبيبي ښوونځی پکې و په يوه لويه خونه کې غونډه کړي وه چې په
هغې کې دمشروطه غوښتونکو زيات شيمر غړو برخه اخستی وه،
پدی غونډه کې چې ډاکتر غنی او وروڼو يې برخه نه درلودله دامير
حبيب الله خان حضور ته ديوی عريضي دبرابرولو وړانديزو شو چې
په هغې کې داسي ليکل شوي و: په ځينو هېوادونو کې خلک په
زور، جبر او قهر سره حکومت دی ته.

" مجبور وي تر څو اداري نظام دملت دارزو تابع کړي، او مشروطه
او قانوني شکل ورته ورکړي، په ځينو نورو هيواد ونو کې روڼ اندي
پادشاه په خپل نوښت او د خير په نيت سره په هېواد کې
دمشروطيت اصول او قوانين نافذ وي . ددې لپاره چې سراج الملته
والدين پوه او ترقی غوښتونکي پادشاه دي. لکه ځنګه چې دحبيبې
او حربې دښوونځيو جوړول، دسراج الاخبار خپرول دکتابونو چاپول
، دعصری مطبعی راوړل دنوو ودانيو جوړول او داسې نور دشاهانه
ذات د مهرباني او پاملرني دهېواد د تر قی او پرمختيا ښکارندوی
دی . نو هيله او ارزو کېږي چې دهېواد دحکومت جاري چاري هم
دمشروطه قوانينو پر بنسټ تينګې کړي ، ترڅو د په خپل سر او
داسلامی مقرراتو پر خلاف داحکامو څخه مخنيوي وشي، او خلک
دقانون دسلطي او دمشروطيت دنظام لاندي سوکاله ژوندانه ته
ورنږدي شي." دا عريضه دپروفيسر غلام محمد خان چمنګي
پواسطه جلال اباد ته يوړل شوه او دامير حضور ته وړاندي شوه، اګر
چې دغه پادشاه په لومړی سرکې دمشروطه غوښتونکو مرام ته په
بده سترګه نه کتل، لاکن ښايې چې ددربار ځينو مفتدينو او
چاپلوسو مرتجعينو موضوع ورته ډيره مبالغه اميز ښکاره کړي وي،
او ديو شمير هېواد غوښتونکو پاک مرام يې په درسته توګه نه وي

rary

درک کړي، نو امر يې وکړ چې ددغه غورځنګ ځلورتنه دې په هم هغه ځای کې اعدام کړي، دغه سر تېرې او تکړه ځوانان عبارت و له : غلام بچه لعل محمد خان، غلام بچه جوهر شاه، دسرور خان پروانی ځوی محمد عثمان خان او محمد ايوب خان پوپل زايي کندهاری."

مير قاسم خان زياتوي:

"امير مخکې له دې چې دهغوي داعدام احکام صادر کړي، دغه دوه تنه غلام بچه ګان يې ددرباريانو په مخکې دبدو ويلو لاندې ونيول او پو ښتنه يې تري وکړه چې: ولي مو ددغو ډيرو زياتو نعمتونو او ډيرو عزتو سره سره په نمک حرامي او دنعمت په کفران لاس پوري کړ؟ دغو زړه ورو ځوانانو په خاصه توګه جوهر شاه د غوربندی، دوېري د ډيرکم احساس پرته دخلکو په برخه کې دحکومتی مقاماتو دبې پروايې او دهغو مظالمو څخه چې ددولت عمالو دهېواد په ټولو برخو کې کول، يو يو ورته په ګوته کړل، او دغه دواړه زړه ورځوانان په هم هغه مجلس کې دتفنګچي په ډزو سره مړه شول او ځانونه يې حق ته وسپارل." [7] او دحا ل په ژبه يې ويل:

به ملک جم ندهم مصرع نظيری را
هر انکه کشته نشد از قبيله مانيست

مولوي واصف ليکوال، ژباړونکې او تکړه شاعر و، او د هغه د ژباړې د اشارو څخه د(تاريخ ادريسپاني، حموديان وموحدين) (افريقای شمالي) چې له عربي څخه په دری ژباړل شويدي او دهغی خطی نسخه د کابل په ملی ارشيف کې شته يادونه کولې شو.

[7] د مير قاسم خان ليکنه.

دده د کلام د نمونې په توګه يوه پارچه ښکلي شعر دې چې دفيصده مرحيه ووعظيه په عنوان د سراج الاخبار افغانستان په لومړی ګڼه کې په ۱۳۲۳ ق کال کې خپور شوې دی او د هغې يوه نسخه ددې کرښو د ليکونکي په کورنۍ کتابتون کې پاتې وه چې اوس دکابل په ملی ارشيف کې خوندي ده او دلته کټ مټ رانقليږي تر څو په راتلونکي کې دڅېړونکو په واک کې وي:

قصيده

د مرحيه ووعظيه طبغراد فصاحت وبلاغت نشان محمد سرور خان قندهاری المتخلص بواصف.

به حمد الله که اثار رحمت های يزدانی
خديو دادګر شد مر بنای عدل رابانی
لوای دين بعهدش اسمان ستا ګشت درعالم
که از رفعت زند صد طعنه رابر چرخ کيوانی
رواج حکمت ايمانيان امد که از رشکش
به خاک تيره يکسان ګشت حکمتهای يونانی
فروغ جوهر دانش، خرو بګرفت عالم را
سواد جهل شد از لوحهٔ جان جهان فانی
فزود از پرتو دين، لمعهٔ انوا دانش را
ز دود از چهرهٔ مرآت د هر اثار ظلمانی
مدارس راکه بد پيرا يهٔ دولت مشيد شد
مساجد راکه بد زيب طرا ز دين شدش بانی
معارف را رواجی داد دراسلام نيکوتر
حقايق را اساس ماند محکم درجهان بانی

Library

پی ترویج ان ارشاد فرمود از سر حکمت
که عالم راشود حاصل از ان طرز جهانداری
بنور ان جریده کش سراج اخبار نام امد
همیدون دیدهٔ جانی جهان گردید نورانی
منافع را بود مظهر به نتیاج پرورد در بر
د رخت فینضش ارد بر، همه پندو زبا ندانی
همه حالات عالم اندر ان پیدا چوجام جم
ویا ایینهٔ اسکندر، از فرو درخشانی
کس کاین گلستان بخرد ان را کرد گلچینی
اگر خود طفل باشد، سر کند مشق سخنرانی
بشارت باد اهل فضل ودانش را ازین مژده
که باغ بخردی را امد اکنون ز وقت ریانی
یکی ایعالم ایمان، نگاهی کن به کیهان بر
روان بیدار دار از نشئهٔ خواب گرانجانی
یکی با دیدهٔ عبرت ببین اقوام دینارا
که آز غیرت همی گرذد ذهول از دامن افشانی
ببال ازپستی سستی، باوج پا یه بنیش
گرایان شو سوی جمیعت ازملک پریشانی
ببین اضاف عالم را تر قیهای پی درپی
چه نمساو فرنساو چه جرمانی چه جاپانی
کسی کز دوحهٔ تهذیب، بارکام دل چیند
به گیتی فایق اید از همه اقران انسانی
نگرا قلیم جا پا نرا که به ان فترت قطرت
چسان براوج رفعت کرد بنیاد پرافشانی

اروپا فخر کردی بر جهان درسبقت واکنون
زرسم ایشیا افتاد درگرداب حیرانی
نه تنها یوروپ از اوضاع شان افتاد درحیرت
که محو خوشستن شد ایشان زین رسم جاپانی
قدم درعرصهٔ جهد و مروت مان وجهدی کن
که از قیدو ساوس رخش همت را برون رانی
نهال دین و دولت را به همت ابیاری ده
که ارد میوه افضال ورحمتهای یزدانی
بجوش غیرت دین، پختگی می بایدت حاصل
که تازین عالم خامی کمیت عزم بجهانی
به صدق خاطر، امدادی بده اخوانی دینی را
بشوی از لوح دل، زنگار تسویلات نفسانی
هدایت بخشد ایزد هر کرا در راه دین کوشد
ثبوتی دارد این معنی باستدلال قرانی
خوشا حال کسی کاندرغریبی یار دین باشد
کند صرف مروت درترقی های ایمانی
تکلف بر طرف، نی درپی تز یین الفاظم
چو معنی راستان گویم چه عبرانی چه سریانی
نگویم اینکه سحبانم، ولیکن اینقدر دانم
که همچون شاعران دون، نیم در خال و خط فانی
سخن از بهر دین گویم، زحق اعلای دین جویم
ره تو به همی پویم، بسر زالوده دامانی
خداوندا بذات پاک و اوصاف جمیل خود
بقرب حضرت شاه رسل ان شمع ایمانی

rary

یکی بر حال این پژمردگان از فیض خود رحمی
که بس درمانده ایم از سورت اغوای افسانی
نظامی بخش سلک رشتهٔ دین پیمبررا
قوامی ملت مارا از رحمت دار ارزانی
عطا کن دولت اسلام را از فضل خود رونق
بنور معرفت شمع دیانت ساز نورانی
شهان ملت اسلام کاکنونند در گیتی
بده توفیق شان در قوت دین مسلمانی
خصوص انخسرو عادل دیانت خوی دریادی
که باشد همیش مصروف تاییدات ایمانی
سراج ملت و دین، شهریار عادل و باذل
که روشن شدزعدل وجود اوکیش مسلمانی
چون مصروفست یا رب همتش در رفعت دینت
بحفظ خویش کن ز افات کیهانش نگهبانی
سخن کوتاه باید (واصفا) در رسم دانایان
که تطویل کلام ارد ملال طبع انسانی [8]

(د افغانستان د سراج الاخبار ۳۶مخ د ۱۳۲۳ق کال د ذیلقعدې ۱۵ د ۱۹۰۰۶م کال د جنوری ۱۱ د لومړي کال لومړی عدد)

د واصف کندهاری د کورنۍ څخه د مشروطیت قربانیان:

[8] دغه قصیده د بلاغی موازینو سره سم، پرته له ایکا (شایګان) نور هېڅ عیب نلري،

لکه څنګه چې ورته مخکې په لنډ ډول اشاره وشوه د واصف له کورنۍ څخه څو تنو د لومړي مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده چې په لاندې ډول معرفي کېږي:

۱. د مولوي احمدجان تاجر خوی د مولوي واصف ورور سعدالله خان الکوزائي چې د۱۳۲۷ ق کال په صفره کې ونېول شو په هغه ورځ چې واصف یې واژه هغه یې دده سره یو ځای د توپ خولي ته وتاړه او دلومړي مشروطیت درښتینو غړو څخه و.

۲. د احمد جان تاجر کاکا دنور محمدخوی دمحمد لمسی اود محمد عظیم کړوسی عبدالقیوم خان الکوزائي کندهاری دی چې دکابل د ګمرک مامور دی چې دواصف سره یو ځای په توپ والوزول شو یو وروریې عبدالخالق نومي یو باسواده سړی و چې د۱۳۰۹ کال په حدودو کې په کندهار کې اوسیده.

۳. د واصف کاکا عبدالرحمن خان چې د۱۳۲۷ ق صفری په میاشت کې په کابل کې بندي شو او د شیرپور په جیل کې مړ شو. ددې کورنۍ هغه غړی چې په امانیه دوره کې اوسیدل،ټول بیدار داماني دوري فوید دپوهی او مصارف دخپریدو طرفدار او دازادی غوښتلو د افکارو لرونکي و.

(۴)

دمشروطه غوښتونکو په لومړی ډلی مهم غړی

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو په لومړی ټولنه کې دډاکتر عبدالغنی په مشری دهندي ښوونکو یو کوچني فراکسیون موجود و،چې خان یې داسلام یا " دهېواد نه قربانیدونکي" بللی دي، او

l Library

دایو تاریخی ډوله نوم دی. دهغه کال راهیسی چې دغه فراکسیون جوړ شوي دي او حکماتو د جعل په حساب دهېواد یا ملت څخه ځان قربانیدونکي په ۱۳۲۶ هـ ق کال کې دي چې دهغی شرحه به وروسته راشي.

ولي دافغانانو ټولنې ځانونه (اخوان افغاني) نومول او دغه نوم ما ددې کرښو لیکونکي ددې ټولنې دځوتنو غړو څخه اوریدلې دي لکه، دخدای بخښلو عبدالعزیز کندهاری او عبدالجلال خان کندهاری او تاج محمد خان بلوڅ پغمانی، اخوان افغاني تر هغه ځایه چې ما پېژندلي دي، دا لاندی کسان دي: چې دګوند په راس کې واقع و او د ډیرو فعالیتونو مصدر شوی او یا بندیان شوی دي اګر چې دهغې د عادي غړو شمیر سلګونو تنو ته رسیده.

۱ _ خدای بخښلی میر قاسم خان:

لکه څنګه چې ولیدل شول هغه د ځوانی په وخت کې واصف سره یو ځای دسراج الاحکام دتالیف په ډله کې محرر (لیکونکی) و. ددې لپاره چې پلار یې سیدغلام محمد چهارباغی (نعمانی) دوخت دنامتو او شهورو علماو او روحانیونو او د امیر عبدالرحمن خان دکورنۍ استاد و، هغه دپوهی، علم او ادب په چاپریال کې وروزل شو، په عربی ژبه د اسلامی مروجه علومو سره اشنا او بلد شو او د حبیبې په ښوونځی کې ښوونکی و، چې په همدغه ځای کې د وخت د روڼ اندو په کړۍ او دمولوي واصف د اندیوالانو په ډله کې داخل شو، او دمولوي واصف تر ریاست لاندی دمشروطه غوښتونکو دیوی جرګی منشی و چې په هېواد کې یې د مترقی افکارو او علمی مقام تر لاسه کړ، تر څو چې دلومړی مشروطیت په وخت کې دمشروطه غوښتونکو په ډله کې په شیر پور کې بندي شو، ولي څو

کاله وروسته دخپل پلار دهغه علمی مقام په نسبت چې امیر حبیب الله خان هغه ته دقدر او احترام په سترګه کتلی هغه د بند څخه خوشي کړای شو.[۹]

میرقاسم خان په اماني عصر کې ددربار د نزدي خلکو څخه شو او کله چې د هېواد دازادی څخه وروسته دمشروطه غوښتونکو دټولنی غړو دهېواد دټولو چارواکی په لاس کې واخیستی او امان الله خان چې ددوې غړی و پر شاهی تخت کیښناست، میرقاسم خان دیوه وخت لپاره دامان افغانی دجریدي مدیر و (۱۳۰۰ _ ۱۳۰۵ ش) وروسته دا دشاهی دربار سر منشی شو چې دغی دندی یې د۱۳۰۶ ش کال څخه د۱۳۰۷ ش کال تر ژمی او د اماني رژیم تر ړنګېدو پوري دوام درلوده، او دسقاو دځوی داړو دوړ په وخت کې په ګوښه توب کې و، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې یعنې د محمد نادرشاه پلاس دکابل دفتحی وروسته دپوهنې وزارت معین وټاکل شو، څرنګه چې د اماني لیسی یعنې (نجات) دلیسی دزده کوونکو څخه یوه تن عبدالخالق د۱۳۱۲ ش کال دعقرب یا لړم دمیاشتې په ۱۶ نېټه یعنې د ۱۹۳۳ م کال دنومبر په ۸ نېټه محمد نادرشاه ددلکشا دماڼی په چمن کې دتفنګچې په ډزو سره وواژه، په همدغه ورځ میر قاسم خان هم ددې پېښې دنورو محرکینو په ډله کې بندی او په اعدام محکوم شو، هغه د۱۳۱۲ ش کال دقوس یالیندی دمیاشتې په ۲۶ نېټه د نومړی دقاتل سره یو ځای د دهمزنګ دجیل تر څنګ داعدام ځای ته یوړل شو کله چې د دار دځړولو پړی دده په مرۍ وتړل شو، پدغه وخت کې دده د زده کوونکو څخه یوه تن چې دوخت دبهرنیوچارو وزیر و دګل محمد خان ذکریا ځوی

---

[۹] د میر مقاله

prary

سردار فیض محمد خان په منډه منډه دنوموړی دبخښنی فرمان دمحمد ظاهر شاه له طرفه دهغه وژني ځای ته ورساوه او په دغه معجزه ایسا حالت سره دوژني څخه وژغورل شو، لاکن د ارګ په جیل کې یې (۱۶) کاله په بند کې تېر کړل، تر څو چې ۱۳۲۸ش کال یعني ۱۹۴۹م کال کې ازاد شو او په ۱۳۲۹ش کال کې د سردارشاه محمودخان په کابینه کې د عدلیې د وزیر په توګه وټاکل شو او د دغه رژیم له منځه تللو پورې یعني ۱۳۳۲ش کال پورې پر دغه چوکۍ پاتې شو.

دغه پوهه او انتقاد کوونکی شخصیت چې د لهجې صراحت او د ازادي غوښتو او روڼ اندي صفتونه او څه اندازه علم او سواد یې درلوده، د زورواکی په وخت کې د ۱۳۵۷ش کال د حوت یعني د کب د میاشتې ۲۲ نېټه د سه شنبې په ورځ په کابل کې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړي، چې د افغانستان د رون اندی، زده کړی او لیکوالی په تاریخ کې نیک او ښه نوم لري، سره له دې چې لوړو مقامونو او چوکیو ته ورسید لاکن خپل د ازادی غوښتلو، انتقاد کولو یا ګوته نیولو او د استادی منزلت یې له لاسه ورنکړ روح دې ښاد وي:

هغه خپل د هیجانه ډک ژوند داستان یوه ورځ په دې بیت کې داسې خلاصه کاوه:

عشق شور انگیز مارا برسد گوئی تر برد
بر تلاش خود چه مینازم که ره سوی تو برد

د میر قاسم خان د اثارو څخه د ده یو شمېر هغه لیکنې یا مقالې دي چې د امان افغان د مدیریت په وخت کې یې په هغه جریده کې

لیکلې دي چې په دیني، ټولنېزو او قانوني مسایلو کې د ده د مطالعاتو د ژوروالی اندازه ترې ښه معلومېږي، د حبیبې په مدرسه او استقلال په ښوونځي کې یې د استادی په دورو کې یې ډېر شاګردان او ځوانان د هېواد پالنې، د فکر په ازادی او ټولنېز انتقاد په روحیه وروزل او د ژوند تر اخیره یې د لاربښوونکی مقام له لاسه ورنکړ.

خدای بخښلی میرقاسم خان د مشروطه غوښتني د لومړۍ ټولنې د مهمو غړو څخه یو شمېر یې داسې معرفي کوي:

۱. لاندې د هغه شمېر باخبره او پوهو زامنو نومونه وړاندې کوم چې په هغه غورځنګ کې یې ګډون درلوده، تر څو ښاغلي لوستونکي په ښه دقت سره د هغوی شخصیت تر څېړنې لاندې ونیسي او خپله قضاوت وکړي چې مشروطه غورځنګ د هغوی د خپل فکر زاده او ذاتي نبوغ و نه د پریو تلقین، ایا د دې خبرې ځای شته یا دا خبره په ځای ده چې دغه راز وتلي او ښاغلي شخصیتونو د سر غوښتونکو د ډلې خطاب وکړو؟

۲. د وتلی عالم مولوي عبدالروف اخندزاده کندهاری دوه تنه زامن چې هر یو یې په خپل وار د تکړه علماو څخه و یعني مولوي عبدالواسع اخندزاده او مولوي عبدالرب اخندزاده، دوي سربېره پر علمیت خطیبان او زړه ور خلک و، چې د مشروطه غوښتني په غورځنګ کې په شیرپور کې بندیان شول، مګر امیر حبیب الله خان د هغه د پلار علمی درجی ته داحترام اود رناوي په دود دوې دواړه دڅو میاشتو وروسته وبخښل، هغوی هم دمشروطه غوښتونکو دیوي ډلي مشري په غاړه درلوده، د جمعی په ورځو ذیل خشتی په جومات کې

Library

دلمونځ كوونكو ګڼه ګوڼه زياته وي، په يو له دغو ورځو كې د مولوي عبدالواسع اخند زاده په داسي حال كې چې په منبر كې د فصاحت او بلاغت نه ډكه موعظه خلكو ته اوروله، دا ايت شريف يې ولوست اطيعوالله واطيعوالرسول واولوالامر منكم، ددې ايت په تفسير كې يې خلكو ته وويل : اى خلكو درونړ اندو او روښانه علماو څخه اطاعت وكړى، ځكه چې موږ پوه لرو، چې څرنګه خلك دخير، نيكى او سولى لارى ته راوبولو، او د فحشا منكرو او بدو لارو څخه يې وساتو، هغه وخت چې اعلحضرت امان الله خان غازى هغه خپل حضور ته راوغوښت او غوښتل يې چې هغه وويروى. مولوي صاحب په هماغه اخلاقى زړه ورتوب سره چې دده عادت وو، دخپلى موعظى څخه يې په د لايلو سره د فاع وكړه او نوموړى اعلحضرت يې قانع كړه.[10]

هغه څه چې خداى بخښلى مير قاسم خان ددغو دواړو ورونو په هكله ويلي و په پورته ډول راوړل شول، او زه يې په لاندينو كرښو كې نورهم ښه درپيژنم:

ددې دواړو ورونو پلار مولوي عبدالروف مو دسراج الاخبار افغانستان دتولنې په بحث كې وپژانده او لوى ځوى يې مولوي عبدالواسع لكه څنګه چې مير قاسم خان ويلې، پوه او لوى عالم و، چې زيږيدنه يې په كندهار كې د ۱۲۹۰ ق كال په شاوخوا كې وه، نوموړي د امير حبيب الله خان د امارت په وروستيو وختو كې دكندهار دلومړنيو ښوونځيو ستر رشته دار او دازادي دجهاد دبيرغ

۱۰ د مير ليكنه يا مقاله

لرونكو مجاهدينو څخه و، دغازي امان الله خان د پر تخت كښناستلو څخه وروسته كابل ته راوغوښتل شو، او دتركي متخصيصنو بدرين بيګ[11] سره يوځاى يې د قوانينو او شورا په اداره كې يې د قوانينو د ترتيب او دمحمدى(ص) دشريعت سره دهغي دتطبيق چارى يې پر مخ بيولى، لكه چې د اكثرو مشهوره قوانينو د۱۲۹۹ ش كال څخه راوروسته دپادشاه د لاسليك سره يوځاي دخادم العلما محمد عبدالواسع كندهارى لاسليك هم ليدل كيږي، هغه پدى دوره كې دقاضيانو او حكامو دښوونځيو په جوړولو كې هم ډير كوښښ وكړ او د هغوي دشرعياتو استاد و، ۱۳۰۰ ش كال. او په ۱۳۰۱ ش كال د لړم په مياشت يعنې ۱۹۱۱ م كال په اكتوبر كې دكابل دارګ په شمالي برج كې دمولوي عبدالواسع په رياست پښتو مركه پرانستل شوه، او ديوازنې پښتو او پښتو پښويه (ګرامر) دكتاب په خپرولو يې لاس پوري كړ، له دې وروسته ۱۳۰۲ ش كال دلړم په مياشت كې دمحكمو ريس و، تر څو چې د۱۳۰۵ ش كال په شاو خوا كې د شرح اولو الامر دوينا دكولو پربنسټ او د امان الله خان ددرباريانو په دسيسه دكابل په كوتوالي كې ديوه كال لپاره بندي پاتي شو، كله چې خلاص شو، كندهار ته ولاړ او ۱۳۰۷ ش كال په اړو دوړ كې يې دسقاو د ځوى په مقابل كې د امير امان الله خان په طرفداري شرعي فتوا صادره كړه، ولي كله چې د۱۳۰۸ ش كال دجوزا په مياشت كې د بچه سقاو لښكر و كندهار ونيوه، نوموړى

[11] وفات په كابل كي د ۱۳۰۲ ه ش كال د ثور په ۱۵ نيټه.

Library

يې د اماني دوري دنظامنامو دترتيبولو په جرم زنځير او زولانه کابل ته راواستوه، کله چې دسقاو ځوی د هغه څخه د فتوا د صادرولو علت و پوښته، هغه په ډېر جرائت او رشادت سره ورته وويل: د دې لپاره چې تاسو د سلطنت غصب کوونکي او قطاع الطريق (شوکمار، لارې وهونکي) ياستې، نو بايد شرعا په قطع په محکوم شئ! بچه سقاو د دې خبرې په اوريدو سره په قهر شو او د دی د وژلو امر يې ورکړ او د کابل په شيرپور کې د توپ خولې ته وتړل شو، (د ۱۳۰۸ش کال د جوزا مياشت). د ده د ډېرو مهمو تاليفاتو څخه يو هم دوه ټوکه د تمسک القفات کتاب دی چې د هغې لومړی ټوک د حقوقو څخه بحث کوي او دوهمه برخه يې د جزا د احکامو درلودونکی ده (د ۱۱۱۳ مادو درلودونکی په ۱۳۰۰ش کال کې د کابل چاپ).

۲. د قران د نزول په فلسفه کې اسلامي حکمت او د پيغمبر (ص) د بعثت اهداف او اسلامي دين او دنيوي مباني د ۱۳۳۴ق کال د ربيع الثاني ۲۴ او له دوهمه برخه، چې د هغې يوه خطي نسخه د کابل په ملي ارشيف کې موجوده ده، ۷/۲۸ نمبر.

۳. اسلامي حکومت: د اسلام له نظره د حکومت د تشکيلاتو او اداري په برخه کې، چې د ۱۳۰۸ش کال په اړو دوړ کې د هغې خطي نسخه له منځه ولاړه، هغه د اسلامي حکومت په پای کې وايي: د اسلامي حکومت په نامه جلا رساله هم ليکل شويده

۴. په دري، پښتو او انګليسي ژبو د سوره فاتحې او بقري تفسير (چې خطي نسخه يې د دې کرښو د ليکونکي سره وه، چې په ۱۳۳۹ش کال کې په کراچی کې د پاکستان د پوليسو له

خوا له منځه ولاړه،) د هغی انګليسي ژباړه د پښتو مرکې غړی عبدالرهاب کاموی کړی وه په ۱۳۰۰ش کال.

۵. د دينياتو اساس عنوان د قراني اسلامي فلسفې په تعليمي مضمون کې د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۶. د خدای پېژندنې رساله چې د اسماالحسنی پر معانيو مسشتمله ده کوچنۍ قطع د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۸. په پښتو ژبه د تعاون منظومه د کابل چاپ په ۱۳۶۲ش کال کې.

۳. مولوي عبدالرب:

د مولوي عبدالرؤف دوهم ځوی دی چې په کندهار کې په ۱۳۵۹ق کال کې و زېږيد، او په اسلامي علومو او عربي ژبه کې يې خپلې علمي زده کړې د خپل پلار په مخکې بشپړې کړې. او د امير حبيب الله خان په عصر کې د حبيبې مدرسې د اسلامي فلسفې د دينياتو استاد و او په شاهي مدرسه کې يې هم تدريس کاوه او د لومړی مشروطيت په غورځنګ کې بندي شو، ولې له خلاصيدو څخه وروسته د ښوونځيو په جوړولو او د نوی پوهنې په پراختيا کې يې پوره لاس درلوده د پوهنې د شورا غړي او د کابل د لومړنيو ښوونځيو او دارالمعلمين مدير و، (۱۳۳۰ق کال په شاوخوا کې). هغه يو له هغو ليکوالو څخه دی چې د محمود طرزي په سراج الاخبار کې يې ديني مضامين په اسلامي فلسفه کې د خپړنې په نوی سبک سره خپرول. کله چې پلار يې مولوي عبدالروف په ۱۳۳۳ق کال کې مړ شو هغه د امير په دربار کې د چرمنورد ملا) په توګه ډېر شهرت پيداکړ او د امير سره په وروستی سفر کې چې د

Library

لغمان په کله ګوش کې ووژل شو په ۱۳۳۷ق کال د جمادی الاول په ۱۸ چې د ۱۹۱۹م کال د فبروری د ۲۱ سره سمون خوري د پنجشنبې په شپه او هغه هم په جلال اباد کې په همدغه شپه د محرقې په تبه (وچکی) او ترسام سره و مړ او په همغه ځای کې ښخ، کړای شو.

د امان افغان جریدې په خپله لومړنی ګڼه کې چې په ۱۲۹۸ش کال د حمل په ۲۳ نېټه چې د ۱۹۱۹م کال د اپریل د ۱۲ سره سمون خوري خپر شوی. د خدای بخښلی عبدالهادي د اويي په قلم داسې لیکلې چې د هغه د شخصیت ښه پېژندونکی دی:

" د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر او د شهید اعلحضرت د حضور ملا د قدر وړ جناب مولوي عبدالرب خان چې د حبیبې په ښوونځي او نورو لومړنیو ښوونځیو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي و په جلال اباد کې د وچکی په ناروغۍ اخته او په پای کې پر شام شوې او د حق د رحمت سره یو ځای شو... په حقیقت کې یوه لویه علمي ضایعه وه... چې دَ ده په له منځه تلو سره د شریعت د ریاست مقام په هېواد کې خالي پاتې شو... د ده پاتې کسانو ته تفریت او ډاډګېرنه ورکوم... (امان افغاني ۱۰مخ لومړی ګڼه د ۱۲۹۸ش کال د حمل یا ورى ۲۲ د کابل چاپ.)

د مولوي عبدالرب تالیفات زیاتره درسي کتابونه دي چې د بیت العلوم حبیبه او نورو ښوونځیو کې د تدریس لپاره په دري ژبه لیکل او چاپ شویدي. لکه:

۱. سراج العقاید د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځي د پنځم ټولګی لپاره.

۲. دینیات په څلورو ټوکو کې د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځی د څلورم ټولګیو لپاره یعني د اول څخه تر څلورم ټولګي پورې.

۳. سراج التفات، خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې.

۴. رساله اطاعت او لوالامر د کابل چاپ.

۵. مقدمه فلسفه اسلامیه (خطي).

۶. سراج السیر درسیر نبوی (ص) د لاهور چاپ د منځنیو ښوونځیو لپاره.

۷. د اسلامي فلسفې او تفسیر په هکله په سراج الاخبار کې بېلا بېلې مقالې.

۸. سراج الفقه په دوو ټوکو کې د کابل چاپ ۱۳۳۱ق کال.

۴- مولوي غلام محی الدین افغان:

اصلا د کندهار د جمریاني د قوم څخه و او د حبیبې په مدرسه کې ښوونکی و، د هغه کورنۍ په پېښور کې اوسیدله، او د میوند دفاتح د سردار محمد ایوب خان د هېواد څخه د شړل شوې ډلې څخه و هغه د هند په کالجونو کې تحصیل وکړ او د ۱۳۲۴ق کال په شاوخوا کې بېرته خپل هېواد ته راستون شو هغه مجرد، ازاد او خوش مشربي سړی و، چې د کابل د شور بازار د پېښوریانو په سرای کې اوسېده، ملګری یې همیشه د هغه په کوټه کې راټولېدل، چې د کلوب ښه یې ځانته غوره کړی وه، په هغه ځای کې یې دیګچه پخوله او سطرنج یې کاوه، او کله، کله به یې علمي، ادبي او سیاسي بحثونه سره کول [12] افغان د سراج الاخبار د لیکوالو او د پښتو شاعرانو څخه هغه یو تن دی چې د محمود طرزي سره ملګری

[12] د میر مقاله یا لیکنه.

Library

و او همیشه به يې قلمي همکارۍ ورسره کوله او محمود طرزي د سراج الاخبار په يوه ګڼه کې د ده په برخه کې داسې ليکلي و:
" يو عالم د افغاني علم، افغاني نژاد او زموږ د هيوادني ژبې سره جناب مولوي غلام محی الدين افغان دې چې د دارالمعلمين د مدرسي مشر دی چې په ختيځو ژبو يعنې پښتو، فارسي او عربي سربېره د هندوستان په بېلا بېلو ژبو لکه اردو، ګورمکهی ساستري، سنسکريټ او نورو ژبو باندې تر هغه حده پوهېده چې ژباړه يې پرې کولی شوه.
" د معرکه مذهب وساينس " کتاب چې جناب محترم شيخ شبلي نعماني هغه په اردو ژبه ژباړلی دی، دغه زموږ افغاني پوهه شخص په فارسي ژبه ژباړلی دی..."[۱۳] افغان په لومړۍ مشروطيت کې په ۱۳۲۷ ق کال کې بندي شواو ديوه څه وخت څخه وروسته ازاد شو،ددارالمعلمين مدير، ملت دوست، شاعر او اديب سړي و،[۱۴] چې پښتو اشعار او فارسي مقالې يې په سراج الاخبار کې خپريدلې.
افغان پالونکی او ګران شخصيت درلوده او هميشه د روڼ اندو ملګرو او دافغان ځوانانو د راټولېدو ځای و دهغه څخه به يې څه زده کول او هم به يې ورڅخه څه اوريدل، لکه څنګه چې د ۱۳۰۰ ش

[13] محمود طرزی مقالې ۶۲۵ دکابل چاپ ۱۳۵۹ ش کال. پدې ځای کې خدای بخښلي محمود طرزي سهوه شويدې دمعرکه مذهب او ساينس دکتاب اردو ژباړه دلاهور د زميندار مدير او دشلمې پيړۍ دلومړۍ نيمايي کې د هند د مسلمانو ديوه مشر مولانا ظفر علي خان ده چې په هغه وخت کې په هند کې چاپ شوې دې او دا دولسيم دراپر داثر ژباړه ده چې نوموړی يوتن امريکايي مورخ او مولف دي،
[14] مولوي محمد حسين: په اردو ژبه دافغانستان انقلاب (۹۲) دجالندهر چاپ ۱۳۰۹ ش کال.

کال د اسد يازمې په دولسمه دچا رشنبي په ورځ په کابل کې مړ شو او خپل ټول عمر يې په مجردی کې تيرکړ، دده دهمدغه محفل ملګرو او پالونکو دده جنازه په ډيره خواشينی او احترام سره واخيستله او دشهدای صالحين په عمومی هديره کې يې خاورو ته وسپارله، او دده دقبر لوحه دلومړي ځل لپاره په پښتو ژبه دده دشخصيت دپېژندني کتبيه وليکل شوه چې دهغې متن دادې:
" مولوي غلام محی الدين افغان په قندهار کې متولد شو او هلته يې ديني تعليم حاصل کړ. پس په معيت د سردارايو بخان په راولپنډی او لاهور کې يې دفرار په حالت کې له انګريزي مکتبو څخه جديد تعليم واخيست. چې بېرته کابل ته راغي. دامير حبيب الله خان په عهد دمکاتيب ابتدائيو ممتحن مقرر شو، پس له خدمت دخوارلسو کالو دمصارف، دامير امان الله خان غازی په روشان دوران کې مدير ددارالمعلمين شو، او هغه خيالات او ارادی داصلاح او ترقی دملت چې ددولس کاله پخوايې په مجلس دجان نثا ران اسلام کې معاقده کړې وې، دظل الهي تر سيوری لاندې په خپله ثمر ته ورسيد. په اکيف مطمئن او راضی دعباد الله په خدمت کې داخل، په اجل دوباي هيفه و پروردګار ته راجع و. او هغه دټولو خښتن په جنت کې داخل کړ.

چې په يار پسي تر ځان او جهان تېروي
څوک کولې شي داهسې مشقعت

دوعا د(ځوان افغان) په ياد دهغه دوطن دوستي او وفا له زړه خيژی. دشپيتو کالو دصلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کې ملګري د ځوانمردانو، اهل او صالح دهر مشرب و، چې ټول يې امر زش غواړي.

l Library

بـروز مـرگ کـه یـوم وصـال یـا رانیسـت
کسیکه دست من ان دم گرفت یـا ر انسـت

تاریخ وفات چها رشنبه ۱۱ اسد سنه ۱۳۰۰ ش مطابق ۲۸ ذیقعده الحرام ۱۳۳۹ هجری."

دافغان دافکا رو او اثارو په اړه دي د(افغان یاد) د مقالو مجموعي ته چې په ۱۳۶۱ ش کال کې په کابل کې دادبیاتو پوهنځی لـه خوا چاپ شوي او همدارنګه د(دغلام محی الدین افغان افکـا رو او اثار) رسالی ته چې دکا بـل پوهنتـون د ۱۳۶۰ کـال چاپ دي مراجعه وشي.

۵ _ عبدالجلال خان:

دا دکندهار دخلکو او دمولوي غلام محی الدین افغان دترور ځوی و، چې دمشروطه غوښتونکو دټولنې سره ملګری و، او هغـه هېـواد غوښونکي، حلیم او با فکره سړی و، په ۱۳۲۷ کـال کې پـه شیرپور کې بندي شـو، او دامیرحبیـب الله خـان دعصر تر پایه بندی پـاتی شـو[15] جلال خان چوپ اومتحمـل لاکن بیدار شخصیت درلـوده. د اوږدمجیـل د ډیرو سـختیو دګاللوله مخه وروسـته دامـان الله خـان دپرتخت کښناستلو څخه وروسته په ۱۲۹۸ ش کال کې خوشي کـړي شـو او کنـدهار تـه ولاړ او دکندهارپـه شـاه بـازار کـې یـې دچینـي خرخولـو هتـی درلودلـه، او دورځ انـدو پـه منـځ کـې دقـدر وړ و او د ۱۳۱۲ ش کال تر شاوخوا پوری ژوندی و.

[15] دمیر مقاله یا لیکنه.

۶ _ پروفیسر غلام محمدخان:

هغـه دمیمنـي دازبکـو دپـوی متفـذی او مشـهوری کورنـۍ دلومړي مشـروطیت دغـړو او دوخـت دروڼ انـدو څخـه و، چـې هنرمنـدي، پرمختیا غ ښتنه او لوړ افکار دده په طبیعت کې اخښـل شوی و او په نقاشي کې لوړ مقام درلوده، چې په سراج الاخبار کې دده هنري اثاراوکاریکـاتو رونـه خپریـدل، او دامیـر عبدالرحمن خـان دکورنـۍ سره یې وصلی قرابت هم درلوده .

لکه څنګه چې وویـل شو: هغـه د مشروطه غوښتونکو عریضـه پـه جلال اباد کې امیر ته یوړه، مګر هلتـه دنورو مشروطه غوښتونکو سـره یوځای بندي او زنځیـر او زورانـه کابـل تـه راوسـتل شـو، او پـه کوتوالی کـې بنـدي شـو، او هـره ورځ بـه دیوسـاتونکی سپاهی سره دنقاشـي دکـار لپـاره ارګ تـه راوسـتل کیـده، تـر څـو چـې دامـاني سـلطنت پـه اولـو وختونـوکې خوشـي کـړای شـو او دخپلـو هنـري تحصیلاتو د اد امي لپاره برلین ته واستول شو.

ددې لپارړ چې په هنرمندي کې پوره استعداد درلـود، د لږ وخت وروسته د رسامي او نقاشي پـه هنر او دښکلو هنرونـو پـه بیلابیلو ډولونـو کـې د پروفیسـري درجـي تـه ورسیده، کلـه چـې کابـل تـه راغی، د هغه ښه هر کلي وشو او دنفیسه صنایعو ښوونځي یې جوړ کـړ، او ډیـر شـاګردان یـې وروزل، او پـه خپلـه هنري څانګـه کـې دا ستادي او ښوونکي د لوړ مقام درلودونکي وُ.

پروفسـیر دازادي غوښتونکـو او پرمختیـا غوښتونکـو ځوانـانو پـه کړیـو کـې د ژونـد تـر اخیـرو شیبو پـوري دیـوه ممتـاز، مهربـان او پالونکي شخصیت پـه توګـه پاتی شو، ډیر زده کوونکي او اخلاص مندان یې درلودل، دیوه اوږده بند د ډیرو تر خو د زغملو سره سره

Library

بیـا هـم ځـوان، ژونـدی زړور روڼ انـدی او ازاد خیالـه پـاتي و، او
دپوهني وزارت او د هنري تدریس دکړیو دغړو څخه شمیرل کیده.
دده مړینه په کابل کې د۱۳۱۳ کـال د لیندی یا قـوس پـه ۱۴ وه او
دعاشـقانو او عارفـانو پـه هـدیره کـې ښـخ کـړي شـوې دي، (دده د
کورنۍ او پلارېې عبدالباقی خان دسوابقو پـه برخـه کـې دې د سراج
التواریخ دریم ټوک دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق کال ته مراجعه وشي.)

۷ ـ کاکا سید احمد خان لودین کندهاری:

هغـه دکندهار دلـودین دسیاسـتوالو او سوداګری مشـهوری کورنـۍ
دفـیض محمـد خـان ځـوی دي، چـې دکوچینـوالی څخـه یـې دامیـر
شیرعلی خان په عصر کې په حربي ښوونځی کې درس لوستي، او
عالم او پوه شخص تري جوړ شوي و.
کله چې دحساب (شمیر) په علم کې یې دخلاصـته الحسـاب کتـاب
په دری ژبه ولیکه چې چاپ نشو.
ده دسواد زده کړي په ښوونـه کې پـه ځـپل نوښت سره داسـي طریقـه
رامنځته کړه چې په پوهنه کې د (کاکا پـه طریقـه) یې شدت پیـدا
کړ، او دا هغه لومړنی بدلون و چې نوموړی دسواد زده کړي لپـاره د
لومړني تدریس په طریقه کې رامنځته ته کړ، چې تر دغه وخته پوري
بغدادي قاعده معمول وه، چې ماشومان یې ژرنه با سواده کول.
کاکا چې دکابل د روڼ اندو او دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوی
ډلـي رئـس و، د امـاني دوری (۱۲۹۸ ش) پـوری پـه ارګ کـې بندي
پاتي شو[16] او په همدغه یوولسو کالو دجیل کې یې دسواد زده کـړي
ځانګړي طریقه ترتیب او تطبیق کړه. مولوي محمد حسین دهغي
نوم په ښه توګه یـادوي، او هغـه د جیـل د وخت ځپل ملګر ي، اروا

---

۱۶ د میر مقاله یالیکنه.

پیژندونکي او مهربانه ګوته نیونکي سړي په توګه پېژني چې د فوق
العـاده ثبـات او فکـر لرونکـي، پـه فارسـي او عربـي ژبـو پوهـه او پـه
ریاضـي کـې مـاهر او پوهـه و، پـه جیـل کـې یـې بندیانو تـه دسواد
درس ورکاوه، او په هغه طریقې سره چې په خپله یې رامنځته کړي،
وه ډیر نوی دسواد زده کوونکي یې باسواد کړل، او دکاکا همدغـه
طریقه د(قاعده نادره) په نامه په اردو ژبـه ژبـاړل شـوي او رواج یـې
پیـدا کـړ[17] کاکـا پـه خپلـي ربښتیـا ویلـو او دلهجـي پـه صراحت سره
دامـاني عصر تـر منځنـي وخت پـوري دخلکـو او دربـار پـه منځ کـې
محترم او ښاغلي و، او په زیاترو علمی او ادبي ټولنو کې یې ګډون
درلـود، او دده پـه وینـا او مشـوره بـه کارونـه کیـدل، تـر څـو چـې
د۱۳۰۶ ش کال دحوت یا کب دمیاشتـی پـه ۱۴ د یکشنبی پـه ورځ
د کابل په توبچی بڼ کې مړ شو، پداسي حال کې چې ډیر شـاګردان
او ارادتمندان تری پاتي شول، عمر یې د اویا کلو څخه زیـات و، دده
دښخولو ځای په شهدای صالحینو کې د محمد رفیق خان لـودین پـه
هدیره کې دي.

۸ـ۹ ـ سردار عبدالرحمن خان او سردار عبدالحبیب خان:

دسـردار عبـدالوهاب خـان امـین المکاتیـب ځـامن هـم دروڼ انـدو او
پرمختیا غوښتونکو ځوانانو لـه ډلـي څخـه و. چـې یـو څـه وخت یـې
دهیواد څخه د باندی په تبیعد کې هم تېر کړي دي، او بیرته کابل ته
راستانه شوي و. او د مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده.
دا دواړه ورونه دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیـوي فرعـي جرګـي پـه
سر کې ځای درلوده چې شهزاده امان الله خان هم پـه همـدی ډلـه کـې
شامل و، او دغـه دواړه دنـورو مشـروطه غوښـتونکو سره یـو ځـاي پـه

---

۱۷ محمد حسین : د افغانستان انقلاب ۹۴ .

Library

راڅ کې بنديان شول، لاکن دکورنۍ رسوخيت له مخې ژر خوشې کړې شول، او دپوهنې او قانون دپراختيا دمحرکينو څخه و،[18] عبدالرحمن خان د امير حبيب الله خان ددورې په پای کې په هند (دهلی) کې د افغانستان سفير و، او په اماني دوره کې په اماني لومړني کابينه کې سردار عبدالحبيب خان په ۱۲۹۸ ش کال کې دپوهنې وزير، او عبدالرحمن خان د بهرنيو چارو د وزارت مستشار او دفراه حکمران و، دده زيږيدنه په ۱۲۸۹ ق کال کې او مړينه يې په فراه کې په ۱۳۱۳ ش کال کې وه، وايې په هغه توګه کې چې مشروطه غوښتونکي ملګري په کابل کې سره را ټول شوي و او داسې فيصله يې کړې وه چې له دې وروسته بايد وسله وال وي وويل شو چې: امير حبيب الله نه، بلکه رئيس عبدالحبيب!

نو دغه توکې دوله خبره هم شيطانانو په خپله امير ته رسولې وه، نوله همدې کبله دربار په مشروطه غوښتونکو حملې وکړې او دا په خپله ددرباري دسيسه کوونکو يوه بهانه وه.

۱۰ _ بابا عبدالعزيز خان:

د امير عبدالرحمن خان دعصر غزنې د مالي تر رشته دار دميرزا عطا محمد الکوزي کندهاري ځوی دی چې پوهه ماهر او ښه ليکونکی و، او دکابل په مطبعه کې يې د۱۳۲۳ ق کال په شاوخوا کې د ډېرين مصلح په توګه کار کاوه، دنستعليق او نسخ خط يې د کيڼې خوا څخه ښې خوا ته ډېر ښايسته او واضح ليکه.

د مير قاسم خان په وينا هغه بادرايئه او جريح الهجه ځوان و، چې دتصارف له مخې د هغه نوم د لومړي مشروطيت دملګرو له ډلې

[18] د مير مقاله ياليکنه.

څخه پاتې شوي و او بندي نشو.[19] دا زړه ور اوتکړه ځوان ددوهم مشروطيت په غورځنګ کې هم شامل و چې د ۱۳۳۶ ق کال په شاوخوا کې بندي شو او په ۱۲۹۸ ش کال داماني دورې په پيل کې خوشې شو او کندهار ته ولاړ چې په اول کې دمطبعې کاپي ليکونکي او د ۱۳۰۱ ش کال څخه تر ۱۳۰۹ ش کال پورې دطلوع افغاني مدير او د ۱۳۰۹ ش کال دکندهار دښار دخلکو له خوا ملي شورا ته وټاکل شو لاکن د هغه مخالفت په وجه چې دشورا رياست ته يې دعبدالاحد خان وردک له ټاکني سره وکړه، هغه يې مسعفي کړ او ديوه څه وخت لپاره د بهرنيو چارو وزارت د مطبوعاتو مديرو،تر هغو پورې چې په ۱۳۱۲ ش کال دسنبلې ياوړې په مياشت کې دمحمد عظيم منشي زاده له خوا د برتانيا په سفارت باندې دحملې وروسته بندي شو او ۱۳ کاله د کابل د موتی سرای او دهمزنګ په زندانونو کې بندي پاتې شو.

هغه په ۱۳۲۵ ش کال کې خلاص شو اوکندهار ته ولاړ او په همدغه کال دکندهار د ښار د خلکو له خوا د همدغه ځای د بلديې رياست ته وټاکل شو، د زوړوالي په عمر د ۱۳۴۲ ش کال په شاو خوا کې په کندهار کې مړ شو.

۱۱ _ استاد محمد انور بسمل:

د ناظر صفر ځوی او ديوی روڼ اندی کورنۍ څخه و، دا دحبيبې د ښوونځي د ممتازو شاګردانو ډلې څخه و هغه عالم، اديب ، شاعر اوروڼ اندی ځوش مشر به شخص و او د عمر له پلوه يې هم دځوانو مشروطه غوښتونکو د استادانو سره چنداني توپير نه درلوده، نو پدې خاطر يې د خپلو استادانو څخه هم درس زده کاوه او هم

[19] د مير مقاله يا ليکنه .

Library

دهغـوي سـره ملګـري او انـډيوال و، او نـژدي دوه کالـه د لومـړي مشروطيت په مسله کې په شېرپور کې بندي و، او دخپـل پـلار د نفوذ څخه په ګټې اخستني سره خلاص شو. هغه عملا صوفي ډوله و، او په اسلامي او ادبي علومو کې لاس درلود، په هنري سبک يې ښـه شـعر وايـه، د زړه وړونکـو اشـعارو پـه خـانګړي ډول دغزلـو درلودونکي دي، ددې لپاره چې پلار يې ناظر صفر په ۱۳۰۸ ش کال کې دقطغن او بدخشان د نايب الحکومه په توګه وټاکل شو، بسمل دخپل پلار مرستيال و، په ۱۳۱۰ کال کې په کابل کې د ادبي انجمن مدير وټاکل شو، چې د نادر شاهي رژيم پر ضد په پټو فکري حرکاتو کې يې لاس درلوده، نو پدې خاطر دخپل شاعر ورور محمد ابراهيم صفا سره يو ځای تر ۱۳۲۵ ش کال پوري په کابل کې بندي پاتې شو، کله چې خلاص شو، ديوه څه وخت لپاره د مرستون (دارالعجزه) رئيس و، او وروسته د ماليې وزارت اداري رئيس و، تر څو چې په ۱۳۴۰ کال کې دجدی يعنې مرغومي په دريمه نيټه په کابل کې مړشو.

بسمل او صفا دهندي سبک په اخرني پېړۍ کې د لومړيو شاعرانو څخه و دده بل ورور اختر جان په قرغي کې د اميرامان الله خان په وژلو کې لاس درلوده، هغه په هم هغه کال کې د پنځو تنو نورو سره يو ځای اعدام شو، مولوي محمد حسين ليکي: ددې لپاره چې امان الله خان دمشروطه غوښتونکو ټولني ته په اصطلاح د اصلاح غوښتونکو خطاب کاوه، نو پدې خاطر يې موږ ټول خلاص کړو، لاکن محمد امير بسمل سره له دې چې دده ډېر ملګري او همفکره

وو د هغه د ورور اختر جان د جرم په سبب په بند کې پرېښـود تر څو چې په پای کې دمولوي محمد حسين په يادولو خلاص شو.[۲۰]

۱۲ _ تاج محمد خان بلوڅ :

دکابل دروڼ اندو څخه وو هغه يوپلټونکي او، اوريدونکي شخص وو هغه دعلي محمد خان خوی او دناظر عبدالوهاب خان لمسی او د محمد شريف خان پغماني ورور، چې د لمړي مشروطه غوښتونکو د فرغي ډلو څخه ديوي ډلي په سر کې يې کار کاوه، او هغه وخت چې ددې ټولني مهمو غړو وسله وال کول او تفنګچه درلودل تصويب کړل، د اليکلي مصوبه معوبه، تاج محمد خان ته وسپارل شوه، دغه مصوبه دده د ورور محمد شريف پواسطه چې دده سره سخت سياسي مخالف او دحکومت ګمارلي وو دده له کورني اسنادو څخه وويستل شوه او اميرته ورسول شوه[۲۱] چې دټولي ټولنې دبربادی سبب شوه، غبارد تاج محمد خان نوم دبنديانو په ډله کې راوړي دي، لاکن مير قاسم خان وويل، چې دملا منهاج الدين او عبدالحق د اشناي په اساس چې د موضوع راپور يې امير ته ورکړي وو بنديان نشول، ځکه چې د هغه نوم يې د قلم څخه غورځولي وو.[۲۲] لاکن دهغه دبندي کيدو سبب د۱۳۳۷ ق په اواخرو کې هغه تهديد ډوله خطونه وو چې د امير او د هغه د ورور په نامه ليکل شوي و،. تاج خان بلوڅ په اماني عصر کې هميشه دروڼ اندو لکه دسيداحمدخان د کاکا دځوي عبدالرحمن لودين او داسي نورو

[20] محمد حسين انقلاب ۲۲۸

[21] غبار افغانستان در مسير تاريخ ۷۱۷

[22] د مير مقاله يا ليکنه.

l Library

سره ناسته ولاړه درلوده او ديو څه وخت لپاره د بلخ ددولت اباد ولسوال او دقطغن او هرات بهرنۍ مدير وو او دجنرالي درجې ته ورسيده، او د ۱۳۰۶ ش کال په شاوخوا کې په فراه کې د افغاني پوځ قوماندان وټاکل شو. چې دوسله والو بلوځو په اوښانو دسپرو يو زرکسيزه مغرزه په چخانسور کې جوړه کړه، تر څو د مرکز په اشاره يا قوماندي سره اړتيا په وخت کې دشپې له خوا دبلوچستان په ساحل دګوادر په بندر يرغل وکړي شي، يا لاکن دغه کار د کورنۍ اړو دوړ په سبب تر سره نشو.

بلوځ د اماني دولت د ړنګيدوو وروسته په کابل کې وو،ددې لپاره چې د اماني عناصرو څخه و او دانګليس پرضد شميرل کيدل،دمحمد نادر شاه د تخت دنيولو څخه څو ورځې وروسته غفبلتا ونيول شو او أعدام شو ۱۳۰۸ ش کال.

وايي چې پلار يې د امير عبدالرحمن خان سره يو ځای په بخارا کې فراري وو نو پدې اساس دده زېږيدنه هم غلته شوي ده، له هغې وروسته د نوموړی امير دشاهي په لومړيو وختونو کې (د ۱۳۰۰ ق په شاو خوا کې) بېرته کابل ته راغي او دقاضی سعيدالدين خان بارکزای څخه يې درس ووايه او دکابل په بالاحصار کې تحويلدار وو چې دلومړی مشروطيت په سرى(پټه) ټولنه کې شامل شو.

۱۳ _ اخندزاده محمد اکبر اسحق زای کندهاري:

دمير قاسم خان په قول: هغه پوهه عالم و چې دمشروطيت په غورځنګ کې يې برخه درلودله او د امير حبيب الله خان ددوري تر پای پوري په شيرپور کې بندی و.

۱۴ _ شير علی خان بارکزای:

دا دسيستان د چخانسور د تنفذی او مخوري کورنۍ څخه و او دمشروطه غوښتونکو په ټولنه کې شامل وو او نوموړی په ۱۳۲۷ ق کال کې دکابل په شير پور
کې بندي شو او د اماني په دوره کې ازاد شو،[23]

۱۵ _ مولوي محمد مظفر خان مروت:

مروت، دلومړی اودريم په فتحی او ددوهم په سکون سره، د پښتو نخوا د بنو او ديره اسماعيل په منځ کې د پښتنو ديوي قبيلي نوم دي. هغه په انګليسي هندکې خپلي زده کړي پای ته رسولي او دحبيبې په مدرسه کې درياضياتو او جغرافي داستاد په توګه موظف شوي، اودلومړی مشروطه غوښتونکو دټولنې غړي و چې په ۱۳۲۷ ق کال کې په شيرپور کې بندي شو. څوکاله وروسته په همدغه زندان کې په حق ورسيد.

۱۶ _ حافظ عبدالقيوم :

دحافظ چې نورمحمد مجذوب ځوی او دملا جانداد توخي لمسی چې ډير ذوقه، اديب او شاعر شخص و دا هم په شيرپور کې بندي شو، ددې لپاره چې پلار يې د سردار نورالله خان نايب اسلطنه دحافظانو د ټولنې غړی و او د هغې په وړاندې د احترام او درناوي وړ شخص ـ دوه کاله وروسته له زندان څخه ازاد کړي شو.

۱۷ _ مير زا عبدالرزاق:

دا دکابل ښار د نوي حمام د چهارستوق اوسيدونکي او د کابل دکوتوال د نايب ميرزا عبدالروف د ترور ځوی و او د ښه ليک او

[23] د ۱۴ څخه تر ۱۹ عدده پوری دمير قاسم خان دسند په قول او د ۲۰ څخه تر ۲۲ عدده پوری دغبار دليکني سره سم دي.

l Library

تکړه او ظریفو میرزایانو دډلي څخه و چې د امان الله خان غازي تر سلطنته پوري بندي پاتي شو.

۱۸ _ محمد حسین خان اڅکزایي :

دمشروطه غوښتونکو د ټولنې غړي پوه، تکړه او روڼ اندی شخص و او کله چې امیر امان الله خان پاچا شو دارګ دزندان څخه ازاد کړي شو.

۱۹ _ نظام الدین خان ارغندیوال:

دا د رښتینو مشروطه غوښتونکو څخه و چې دامان الله خان تر سلطنته پوري په ارګ کې بندي پاتي شو، اوله هغي وروسته ازاد شو دې اصلا د امیر دڅانګړو غلام بچه ګانو څخه و چې په اماني عصر کې د امنیې وزارت مدیر او له هغې وروسته په المان کې د افغاني سفارت سکرتر وټاکل شو.

۲۰ _ حاجی عبدالعزیز:

هغه په لنګ زمین مشهور و دکابل دمخورو او دلومړی مشروطیت دغړو څخه و چې د لږ وخت زنداني کیدو څخه وروسته ازاد کړي شو.

۲۱_ صاحب زاده عبدالله مجددی:

هغه د لږ بند وروسته وبخښل شو او ازاد شو.

۲۳ _ ملا فیض محمد کاتب :

دسعیدمحمد ځوی او دخداداد لمسی و چې دغزني دمحمد خواجه له هزاره وو څخه و. دسراج التواریخ لیکونکي او د امیرحبیب الله خان دسوانحو لیکونکې دي. هغه پوهه لیکوال، روڼ اندی ادیب او دلومړی مشروطه غوښتونکو له ډلي څخه و، په شیرپور کې بندي شو، مګر پدي خاطر چې امیر هغه دشهزاده توب له وخته پژانده او د

سراج التواریخ په لیکنه کې یې دنده درلودله، له لږ وخت وروسته ازاد شو.[24] هغه د زو کړي کال ۱۲۸۹ ق دي.

دهغه قلمي اثار:

کاتب په رښتیا سره پر کاره لیکوال او عالم تاریخ لیکونکي و چې د ۱۳۲۰ ق کال په شاوخوا کې د امیر له خوا د تاریخ لیکلو لپاره ګمارل شوي،ددربار اسناد اونور هغه کتابونه چې ورته پکاروو دده په واک کې ورکړشول، هغه یو پنډ کتاب په دوو ټوکو کې د(تحفه الحبیب) په نامه ولیکه چې د احمدشاهي دعصر ټولي واقعي یعنې پیښې په کې وي چې د ۱۱۶۰ ق څخه را وروسته تر ۱۲۹۷ ق پوری وخت یې په برکې نیوه، هغه ته دنده سپارله شوی وه چې د امیر عبدالرحمن خان دامارت د وخت پیښی د امیرحبیب الله دوخت دحالاتو په شمول دده تر خپل وخت پوري ولیکی.

کاتب دتحفه الحبیب دلیکني کار، چې دواړه ټوکه یې دده په خپل ښکلي نستعلیق خط په ملی ارشیف کې موجود دي، د۱۳۲۲ ق کال دشیوال په میاشت کې په ۸۸۵ مخونو کې دفل سکیپ په قطع پای ته ورساوه، چې دامیریعقوب خان د امارت په له مخته تللو او په ۱۲۹۷ ق کال کې دافغان او انګلیس ددوهمي جګړي په پای ته رسیدلو سره پای ته رسېږي، او هغه په خپله امیر او دهغه د وخت مشهورو کسانو لکه سردار محمدیوسف خان د امیر دوست محمد خان ځوی، قاضی القضات سعدالدین خان منشی محمدیعقوب او دوزیر اکبر خان منشی میرزا مومن چې تر دغه وخته ژوندی وو لیدلي وو او په حاشیو کې یې خپل نظرونه لیکلي دي. او پاتي

[24] دمیرقاسم مقاله

al Library

دکتاب ليکونکي ته خپلې اوريدني او ليدني ويلي دي، او په ځينو برخوکې يې ځنيې اصلاحات راوستلي دي.

فيض محمد پدې کتاب کې ډير پرکاره ليکوال دی چې دهغه وخت د ادبي موازينو او دليکوالي ددو دسره سم دپيښو په ليکنه پيل کوی او کاږ هم خپل اومه مواد د(کلک در رسلک) په نامه يادوي چې دغه عبارت د امير پاملرنه ځانته اړولي ده او ددوهم ټوک د ۳۹ مخ په حاشيه کې يې په سره رنګ ليکلي دي:

" ماشاالله ! کاتب به اين عبارت چقدر رعونت وخود نماى اظهارنموده اند!!" ددغه طنز ډوله کلماتو په ليکلو سره يې په هغو کلماتو خط کښلي او په " مذکور گرديد"سره تصحيح کړي دي.

په هغه ځای کې چې يوله دغو انتقاد کوونکو څخه چې لوړه سويه يې نه درلوده او ګوت نيونه يې کړي وه ، کاتب دهغي په مقابل کې په قوت سره درېږي دمثال په توګه چې ددوهم ټوک د ۱۰۴ مخ پرحوا شيويا غاړو چې دعبارت ليکلو داوږدوالي او د کلام د اوږدوالي اعتراض شوي دي هغه ليکي: " معترضه جمله چې دظالمانو په صفتونو مشتمله او دستمديده ګانو د مظلوميت متغمينه ده دتنبه په توګه ليکل شوي ده ځکه چې ځای مې مناسب وليد اوومي ليکله، اوږدوالي په کې نشته [25] په همدې ډول فيض محمد چې دغوا مو خلکو څخه وو او دربارته يې لاره پيدا کړي وه طبعي ده په نظرکې يې درلودل چې په خپل کلام کې ستمديده ګان يا مظلومان تمثيل کړي،او خپل طبقاتي وجدان ته تسکين ورکړي، لکه څنګه چې مې دکاتب دمعاصرانو څخه اوريدلي دي، هغه پدي لاره غمونه ولېدل او خو کاله ووهل شو، لاکن امير هغه پرې نښوده

[25] نايل .دکتاب جمله (۱) ګڼه اول دکابل چاپ ۱۳۵۷ ش کال.

او هدايت يې ورکړ، چې هغه په نورو طرزونو چې دسراج لتواريخ شکل يې ونيوه راواړ وي.

چې دتخفي او سراج تر مينځ زياتره پيښې او ليکني ګړي دي.

(۲) مګر سراج التواريخ:

چې دهغه دوخت دپوخوالي دکارونو او دژوندانه دتجربو څخه دي. د افغانستان ددولتي پيښود ثبتولو په برخه کې لومړني کتاب شمېرل کېږي، او دهغه نورو تاريخ ليکونکو لپاره چې غواړي خپل اثار دتاريخ ليکني دنوو موازينو سره سم وليکي، دمعلوماتو ډيره ښه سر چينه شمېرل کېږي، ددې کتاب خطي نسخه چې په ښکلي نستعليق خط په خپله کاتب پاک نويسي کړيده دکابل په ملي ارشيف کې موجوده ده، دهغې لومړي او دوهم ټوک په سربې طبع په کابل کې په ۱۳۳۱ ق کال کې په ۳۷۷ مخونوکې خپور شويدي.

ولي دسراج التواريخ دريم ټوک چې د افغان او انګليس ددوهمې جګړې څخه را وروسته يعني د۱۲۹۸ ق کال څخه د را وروسته پېښو درلودونکي دي د امير عبدالرحمن خان دامارت په دوره پوري اړه لري چې د۳۷۸ مخ څخه تر ۱۳۴۰ مخ پوري يعني ټول ۸۶۳ مخونه لري چې په ۱۳۳۳ ق کال کې دهغه دچاپ کار د کابل په حروفي مطبعه کې پای ته رسيدلي دي.

دريم ټوک يې د۱۳۱۴ ق کال تر پېښوپوري رسېږي او چاپ شوي دي. لاپنځه کاله نورهم يعني تر ۱۳۱۹ ق کال پوري ليکل شوي و چې چاپ نشو، په ۱۳۵۸ ش کال کې کله چې ځوی يې محمد علي دده پاتي ټوني ليکني اواسناد په ملي ارشيف وپلورل ، دځلورسوه مخونو په شاوخوا کې د امير عبدالرحمن دعصر تر اخيره پوري

l Library

دکاتب پر خپل قلم لیکل شوي وو چې اوس په ملی ارشیف کې خوندي دي.

څلورم ټوک: لکه څنګه چې دکتوربهروز په ۱۳۹۱ ش کال کې ماته په مسکو کې وویل کاتب خپل تاریخ د ۱۳۰۶ ش کال یعنې اماني عصر تر اتـ کال پوري ولیکه، د امیر عبدالرحمن خان وروستي شپږ کاله او د امیر حبیب الله خان دامارت ټوله دوره په یوه ټوک یعنې ددری زره مخونو په شاوخوا دمیرزا محمد قاسم خان کابلی په خط او دپوهني دوزیر فیض محمد خان په فرمایش او دتالیف او ترجمې د رئیس هاشم شایق افندي په لارښوونه لیکل شوي او دپوهني په کتابتون کې موجود وو، چې د امیرحبیب الله خان دوژلو احوال یې هم درلوده، لاکن اوس نه شته.

همداراز پنځم توک:دا ټوک هم په خپله دکاتب په خط دي او دامان الله خان دسلطنت داتو کالو او دری میاشتو حالات په کې درج شوي دي او د عبدالغفور غرقه سره لیدل شوي و، چې ددغو دوو اخیری توکونو سر نوشت معلوم نه دی.

۳ ـ فیضي از فیوضات

دا هغه کتاب و چې فیض محمد هغه په (۱۳۰۶ ش کال) په کابل کې د ایران مختار وزیر مهدي فرخ ته ورکړي و، ده په خپل کتاب کې د افغانستان سیاسي تاریخ (لومړي ټوک دتهران چاپ ۱۳۱۴ ش) له هغه څخه التقاط کړي، او ښکاره ده چې دداسي مطالبو درلودونکي دي چې فیض محمد هغه له خپلو یادداشتونو څخه لیکلي چې د افغانستان په داخل کې یې دهغه اظهارول نه غوښتل.

۴ ـ تاریخ حکماي متقدمین از هبوطا دم تابعثت حضرت عیسی:

دپوهني وزارت په پریکړه درشدي ټولګیو لپاره په ۲۸۹ مخونو کې په کوچني قطع، دکابل چاپ ۱۳۰۲ ش کال.

۵ ـ تذکرت الانقلاب :

دسقاو دځوی داړو دوړ او د اماني سلطنت د له منځته وړلو دورځو دورځینو پېښو څخه خپل دسترګو لیدلي حال د روزنا مچې په شکل لیکلي او هغه ګټور کتاب دي چې دکاتب د نورو پاتي شوو اثارو په جمله کې په ۱۳۵۸ کال کې د ملی ارشیف لپاره را ونیول شول او اوس هلته خوندي دي.

لکه څنګه چې مو پورته وویل: کاتب د امیر حبیب الله خان دعصر ټول احوال هم د۱۳۳۷ ق کال تر پایه پوري لیکلي و او د اماني دوري په لومړیو وختو کې هغه دفرمان په صادریدو سره چې اوس هم دهغه په اسنادو کې شته دیته وګمارل شو چې د اماني دوري پېښې هم ولیکلي او د بهرنیو چارو د وزارت څخه ورته سند ور کړ شوي و تر څو وکولي شي دارشیف اسناد وګوري.

دغه کاغذ هم دده په اسنادو کې موجود دي.

د اماني دوري ددربار وزارت د خطي مکتوب دیوي پاڼي څخه دا معلومه شوه، چې هغه دیوه هیئت سره په کتابت ټاکل شوي و، چې په هغې کې مولوي عبدالواسع کندهاري او بدري بیګ هم شامل وو چې دهېواد قوانین یې دشرعي موازینو سره برابرول (۱۲۹۹ ش کال).

دسقاو ځوی په ۱۳۰۸ ش کال کې کابل د شیعه مشرانو لکه: محمد علی جوارنشیر چنداولي، قاضي شهاب، خیلفه محمد حسین، استاد غلام حسین او فیض محمد په نامه فرمان صادر

Library

کړ، تر څو د ایزنګي تـه ولاړ شي او د هزاره خلکو څخه دده پـه نـوم بیعت واخلي. ددې لپـاره چې هزاره خلکو د بچه سقاو تقلب ونـه مانه، او دغه ډله دبیعت د اخستلو پرته کابل ته راستنه شوه، دسقاو ځوي په قهر شو، او د ټکولو لپارد يې ددغـه بیچاره ګانو د وهلو او ټکولو امر ورکړ، چې فیض محمد هم ددغه وهلو څخه ډیر سخت ناروغه شو، او لدغه درد څخه په کابل کې له دې دنیا څخه سترګي پټي کړي، پـه داسې حال کې چې د پنځـه زره پاڼو پـه شاوخوا کې چاپ او ناچاپ پاڼي يې دهېواد په تاریخ کې لیکلي، د مشروطیت پـه غـورځنګ او دلیکوالي پـه دنـده کـې يـې ربړونـه او تکلیفونـه لېدلي، او د وحشیانه وهلو ډبولو د ډیر تکلیف په لیدلو سره لـه دې نـړي ولاړ، د(۱۳۴۹ ش کـال د روژي ۱۶ دچارشـنبي ورځ يـا ۱۳۰۸ ش کال).

۲۴ _ امرالدین خان:

یوله هغه شکمنو کسانو څخه چې دمشروطه غوښتونکو د افغاني او هندي ډلو تر منځ يې کار کاوه د غبار پـه قـول [26] امرالدین او د محمد حسین پـه وینـا يـې امرالدین نـوم درلـوده، هغـه دپېښـور پـه پولیسوکې مامور و، او د جرم دکولو په سبب هغه لدغه ځای څخه افغانستان ته راوتښتېده،

او په جاسوسي، مخبري او فساد پیشګي يې شروع وکړه، پـه اماني عصر کې د جنوبي (ننـي پکتیـا) حاکم اعلی وټاکل شو. [27] او هلتـه يې هم په بدي اخستلو او نورو بدو اعمالو لاس پوري کړ، او دخلکو په عمومي غونډو کې يې دشریعت په ځای قانون معرفي کړ چې پـه

[26] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

[27] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

دغـه سبب د پکتیـا خلـک را وپـارول شـول ، [28] او ویل بـه يـې: چې اوس د شریعت وخت تیر شوي دي اوس د قانون وخت دي [29] نـو همدغه و چې دملاي لنګ یعنې ګوډ ملا په مشري پـه پکتیـا کـې پـه ۱۳۰۳ ش کال کې عمومي قیام پیل شو.

دغـه شـکمن فاسـد او بدشـخص د ۱۳۰۷ _ ۱۳۰۸ ش کلونـو پـه اغتشاش کې د بچه سقاو دعمالو او ګمارل شوو کسانو غړي شو، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې اعدام شو.

۲۵_ حاجی محمد اکبر یوسفي:

دا د کابل د روڼ اندو څخه و او په ۱۳۳۲ ق کال کې د ماشین خاني د تحویخان ي لیکونکي و چې پـه لومړي مشروطیت کې بندي او ژر بېرته خلاص کړي شو، او پـه اماني عصر کې د افغـاني قونسـل پـه توګه په بمبي کې يې په ۱۳۰۱ ش کال کې دنده درلـوده او لـه هغـي وروسته د سرحدونو رئیس او په هندکې وکیل التجاره و.

د۱۳۰۸ ش کال په لومړو دور کـې يـې د نـادر خان سره کار کاوه، سـردار محمـد هاشـم خـان پـه لومړي کابینـه کـې څـو میاشـتي د سوداګري وزیر و.

ددې لپـاره چـې رازونـه يـې پټ و نشـو سـاتلای، نولـه څـو میاشـتو وروسته له کابیني څخه وویستل شو او په کور کښېنول شو، تر څو چې د ۱۳۲۰ ش کال څخه را وروسته د مشرانو دشورا غړي شو.

د۱۳۴۵ ش کال په شاوخوا کې پـه کابل کـې مړ شـو، او د سواتو د تطبیق کتا بچه يې د ۱۳۴۲ ش کال دقوس یا لیندي په میاشت کې د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوي ده.

[28] همدغه اثر ۸۰۵

[29] همدغه اثر ۷۱۷ او دمحمد حسین. انقلاب ۱۵۵

۲۶ _ میرزا محمد حسین:

دا په راقم اچکزایې مخلص او د کوتوالي لیکونکي هم غبار په قول ددې ټولنې غړي و. چې بندي شو او په ۱۳۳۵ ش یا ۱۹۱۴ م کال کې په زندان کې مړ شو دده داشعارو بیلګې په سراج الاخبار کې موجود دي.

۲۷ _ احمد قلي خان:

د چنراولو قز لباش او دستاره دولت (مخابراتو) مامور چې دا هم دغبار له قوله پیژنو.

۲۸ _ عبدالوهاب خان:

دغبار په قول د بلخ د مزاري کندک کرنیل.

۲۹ _ میرزا غیاث ا لدین:

د کابلي مستانشاه ځوي چې پلار یې متصوف شاعر او د اشعارو ددیوان خاوند و، هغه ددوو وروڼو سره تر اماني دوري پوري په شیرپورکې بندي پاتي شو(میر)،

۳۰ _ ملا عبدا لحق:

ارغندیوال په اماني عصر کې د حبیبي د ښوونځي ددینیاتو استاد او د لومړني ښوونځي د څلورم او پنځم ټولګیو ددینیاتو د سلسلي مولف او هم د مشروطه غوښتني روڼ اندي عالم و، چې تر اماني عصره په شیرپور کې بندي پاتي شو، (مسیر).

۳۱ _ مولان خان:

بدخشاني چې د فرقه مشر دمحمد اکلیل خان مشر ورور او د مشروطه غوښتونکو د روڼ اندو څخه و، او په شیرپور کې بندي پاتې و، چې د اماني دوري په پیل کې خلاص شو، ورور یې محمد اکلیل خان د مزار شریف فرقه مشر د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ

کنې د مزار شریف په دهدادي کې ونېول شو او دسقاو دځوي دګمارل شویو کسانو په حکم ووژل شو.(مسیر).

(۵)

ددربار غلام بچه ګان

لکه څنګه چې د بهیقي په تاریخ کې لولو: دکور (سرایې) غلامان، ددربار نیمه پوځیان چې د شخص سلطان او شاهي حرم په خدمت او ساتنه بوخت و، ټاکلي تشکیلات یې درلودل. او د فخر ډک لباسونه یې اغوستل، چې د غزنوي عصر دهلمند دلشکري بازار د قصر په پاتي شونو چې په دیوالونو یې ددغي ډلي ځینې شکلونه پاتي دي،

په را وروسته وختونو کې تر احمد شاهي دوري پوري دغلامانو دغه ډلي دشاهي غلامانو، په کور کې پیدا شوي غلامانو او دکور غلام.[30] او په داسي نورو نومونو د فارسي او خراسان په دربارونو کې موجود و چې الفستون ددوې شمېر دسدوزو په دوره کې د قولاراقاسیان خاص تر مشري لاندي دیارلس زره تنه ښیي،[31] د غلام بچه، جوړښت په خپله د افغانستان ددري ژبو جوړونه ده او ما په پخوانیو متنونو کې دهغي استعمال لېدلي ندي، دغلام کلمه هم دلته د (برده) یعني (مریې) معنې نلري، بلکه غلام په عربي ژبه کې هغه ځ' ته ویل کېږي چې تنکي او نوي ځوان وي او بروت یې

[30] محمود المنشي. تاریخ احمد شاهي ۱ _ ۱۹۷ او ۲۰۰

[31] سلطنت کابل ۲ _ ۲۳۴ ترجمه پښتو. د کابل چاپ ۱۳۶۱ ش کال

l Library

نوی راغلي وي او همداسي معمول و او په قران شریف کې هم دي معني راغلي دي.

غالبا چې د احمد شاهي عصر ځخه را وروسته دغي کلمي په دربار کې رواج پیدا کړ او هغه چا ته ویل کېدل چې د شاهانو په دربار کې یې د چارو سمبالښت او پیش خدمتي دندي اجرا کولې.

امیر عبدالرحمن خان دهېواد دمتفیذینو د قبایلو د مشرانو او مخورو خامن په خپل دربار کې د غلام بچه ګانو) په ډله کې داخلول، ددې لپاره چې ددغو مشرانو او مخورو زامن په دربار کې د یرغمل په ډول وي، تر څو چې پلرونه او دهغوي خپل خپلوان د مرکز د ا طاعت ځخه سر غړونه ونکړي، دوهم دا چې دغه خانزاده ګان دلته د اسي وروزل شي چې د خانانو او مخورو په ادابو پوهه شي، نوي ژوند سره اشنا او دسواد خښنان شي، او په راتلونکي کې د هېواد په درد، دواشي. دغه ځوانان چې زیاتره یې پې مخي او ښکلي و، او په دربار کې هم په ناز او تنعم کې ساتل کېدل ، نو پدغه اساس د هغوي پلرونو ددغه حالت دقبلولو ځخه سر غړونه نه کوله، او هم په خپله دغو ځوانانو د دربار دعیش او نوش سره له بلدیدو وروسته نه غوښتل چې له دربار ځخه جلا شي.

غلام بچه ګانو د شاهي ارګ په داخل کې ددربار دامنیت، دشاه او شهزاده ګانو د خوړو او لباس د ترتیب او شاهي حرم دندي په غاړه درلودي. نو پدي اساس ددربار او حرم د خلکو ځخه د قدرت د خلکو او ددولت دغړو او شهزاده ګانو سره اشناو، چې په پاي کې کار پوهه هوښیار او تنظیمونکي اشخاص تري جوړیدل، او د همدغو عناصرو ځخه و چې کله کله به ددربار د شاغا سي ګري (د شاهي حرم او در بار د چارو کرده ګی) درجي ته هم رسیدلي، کله د

امیر حبیب الله خان د شاهي حرم شاغاسي نیک محمد خان ګردیزي.

د لومړي مشروطیت د غورځنګ د پیل ځخه ددې ټولنې د مخکښانو نظر در باري ځوانان (غلام بچه ګان) ځانته راجلب کړي و. ځکه پدغه ډله کې با درکه او پوهه عناصر او د سیاسي شعور درلودونکي شامل و، د ۱۳۲۷ ق کال د صفري د میاشتي په نیولو رانیولو کې ددې روڼ اندو او ناکامو ځوانانو ځخه ځو تنه ووژل شول، ددوهم مشروطیت په وخت کې د حالاتو په بدلولو، د امیر حبیب الله په وژنه، او کله د امان الله خان پشان د روڼ اندي شهزاده په تخت کښناستلو او د هېواد د ازداي د بیرته تر لاسه کولو په کار کې یې هم پوره لاس درلوده. او محمد ولي خان د همدي ډلي مشر و چې د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره ازادي د حاصلونکي دغازي امان الله خان له خوا د ا فغانسان د ګرځنده اوځانګړي سفیر په توګه اروپا او امریکا ته واستول شو. (۱۲۹۸ ش کال دوري۲۱). له هغي وروسته په ۱۳۰۱ ش کال کې د بهرنیو چارو وزیر او په ۱۳۰۲ ش کا ل کې د حربي وزیر او په ۱۳۰۶ ش کال کې اروپا ته غازي امان الله د سفر په وخت کې دسلطنت د مقام وکیل، او د انګریزانو په ضد د هېواد پالني فعال غړي و، چې په ۱۳۰۸ ش کال کې د نادر شاه په امر محاکمه او اعدام شو.

د غلام بچه ګانو له دغي ډلي ځخه ډیر مشهور ملکي او نظامي اشخاص رامنحته شوي دي، چې د اماني دوري په پېښو کې یې پوره ونډه درلوده، شهزاده امان الله خان او علیا حضرتي سراج الخواتین ملکي (مورثي) د امیر حبیب الله خان په عصر کې اکثر دغه سیاستمداره غلام بچه ګان د خپلو طرفدارانو او اړوندانو په

کړۍ کې شامل کړي و، چې ددغه امیر د وژلو په پېښـو او دغـازي امـان الله پـه تخـت کېناسـتلو کـې لاس درلـودلي و، د همدغـه سربښندونکو ځوانانو له ډلي څخه و چې په لومړي مشروطیت کې یا ووژل شول او یا هم بندیان شول.

بنا کردند خوش رسم به خاک و خون غلطیدن
خدا رحمت کند ان عاشقان پاک طینت را

١ _ جوهر شاه غوربندي:

دربښتینـو او هېـواد دوستو څخه و چې اصـلا غوربنـدي و، چې پـه هماغه لومړي ورځ په جلال اباد کې د دربـار پـه د ننـه کې د امیـر پـه امر د تفنګچي پواسطه اعدام شو. وایي لکه څنګه چې امیـر د ژونـد په وروستیو شیبو کې هغه ته نمک حرامه وواېه، هغـه ځواب ورکړ: " ما د افغانستان ددې غریبو خلکو نمـک خوړلي دي، او دې خلکو ته به د ژوند تر اخره وفادار پاتي شم او پدې وفـاداري کې خپـل ځان قربانوم."

په المان کې افغاني محصل چې وروسته بیا په ١٣٢٩ش کال) کې د فوایدعامې وزیر شو دیپلوم انجینر محمد اکرم پرونستا وویـل: چې د تحصیل په وخت په برلین کې د ١٣١٠ ش کال په شاوخوا کې) د شجاع الدوله خان غوربندي (پدې کتاب کې دې دوهم مشروطیت ته مراجعه وشي) چې په برلین کې اوسیده ورغلم، دده پـه خونـه کې دیوه ځوان عکس لېده کېده، ماترې پوښتنه وکړه چې دا څوک دي؟ شجاع الدوله وویـل: دادې دکاکا دشهید جوهر شاه عکس دي.

هغه څوک چې د مشروطه غوښتني په لومړي غـورځنګ کې قربـاني شو، لاکن ما په خپله دغـه ګوتـه (دښـې لاس د شـهادت ګوتي تـه پـه اشاري سره) دهغه د ویني بدل د امیر څخه واخست.

دا مشهوره خبره ده چې د لغمان په کله ګوش کې د امیر حبیب الله خـان قاتـل هـم ددربـار د فعـالو غـلام بچـه ګـانو څخـه همـدا شـجاع الدوله و، چې د امیر په وژلو سره یې دسسي د جلال اباد د حالاتو او دمعین السطنته سردار نور الله خان د امارت ددعـوا اطلاع پـه کابـل کې شهزاده امان الله خان ته ورسوله. او د اماني تخت دنیولو پـه کـار کـې یـې فعالیتونـه وکـړل، او دغـازي امـان الله خـان پـر تخـت د کېناسـتلو وروسـته، پـه ١٢٩٨ ش کـال پـه لومـړني کابینـه کـې د امنیې وزیر. وروسته په ١٣٠٠ ش کال کې د هرات د تنظمید هیئت رئیس، او له هغې وروسته په ١٣٠٣ ش کـال د کـب پـه میاشت کې په لندن کې د افغانستان مختار وزیر و.

چې په ١٢٠٨ ش کـال کې د امـاني دولـت د لـه منځـه تللو وروسـته برلین کې اوسیده، او په هماغه ځاې کې مړ شو،

٢ _ لعل محمدخان:

داد خاصو غلام بچه ګانو په ډله کې د پخواني خزاندار د جان محمد خان کـابلي ځوي و چې په جـلال اباد کـې ددرې تنـو نـورو مشـروطه غوښتونکو سره ددرباریانو پلاس اعدام شو.[٣٢]

٣ _ محمد عثمان خان پرواني:

د محمد سرور خان پرواني ځوي چې ددربار دخاصو غـلام بچـه ګـانو غړي او د لومړي مشروطیت د فعالو غړو څخه یو تـن و. او پـه جـلال ابـاد کـې تـوپ خـولې تـه وتـړل شـو،[٣٣] دده پـلار سـرور خـان د امیـر شیرعلی خان او امیر عبدالرحمن خان ددربار دغړو څخـه و[٣٤] هغـه د

[٣٢] میرقاسم خان او غبار
[٣٣] میر قاسم خان او غبار.
[٣٤] همدغه ماخذ.

l Library

محمد ایوب خان کندهاري سره هند ته دتېښتي او په بهرنېو جريدو کې د مشروطه غوښتونکو د سرګذشت د خپرولو لپاره په سرحد کې ونېول شو او امیر ته راوستل شو. امیر په قهر شو او عثمان ځواب ورکړ:

" ځما د مرګ یا وژني تکلیف له څو دقیقو څخه زیات ندي، لاکن ستاسو محاسبه دایمي ده، ما نه غوښتل چې تاسو و وژنم بلکه غوښتل مو چې افغانستان اصلاح کړو." [۳۵]

۴ _ محمد ایوب خان کندهاري:

دا د تاج محمد خان پوپلزایي ځوي و کوم چې دکندهار دکابل بازار دیحي خان په کوڅه کې او سیده، دغه شخص دسردار ایوب خان سره یو ځای هند ته فراري شو،

او له هغې وروسته بیرته هېواد ته راغي دده ځوي ایوب د یوڅه وخت لپاره د چغانسور سرحدار او له هغي وروسته د حضور غلام بچه و، بیا د مشروطیت دقضیې دکشف نه وروسته د محمد عثمان سره یو ځای د جلال اباد څخه دهند خواته حرکت وکړ په لاره کې ونیول شول او دواړه په جلال اباد کې د توپ خولی ته تړل شول [۳۶]

د محمد ایوب یو ورور چې محمدعیسی نومیده او د میمنې د ګرزیوان حاکم و د لومړي مشروطیت په دې قضیه کې لاس درلوده، چې بندي شو او په زندان کې مړ شو.

۵ _ پاچا میر خان:

هغه د لوګر او سیدونکي او د وزیرو د قوم د خانزاده ګانو څخه د حضور غلام بچه و، چې له همغه وخت څخه یې د شهزاده امان الله

[۳۵] همدغه ماخذ.

[۳۶] میر قاسم خان او غبار

خان سره نزدې اړیکي درلودلې، دلومړي مشروطیت په غورځنګ کې د اماني دوري تر پیل پورې (۱۲۹۸) په ارګ کې بندي و. کله چې ازاد شو، د اماني دربار نزدې شخص شو، او د ډېر وخت لپاره د لوګر حاکم و، ده ددربار د خدمت کولو دسر پرستي او دولت ته د اطلاعاتو د رسولو دندې په غاړه درلودې. [۳۷]

درې تنه ۶، ۷، ۸ :

د دغو وینبو ځوانانو له ډلي څخه د غونډي مشر محمد ولي خان، میرزمان الدین خان بدخشاني او شجاع الدوله غوربندی هم و چې بندیان نشول لاکن په دوهم مشروطیت کې ددوې ونډه ډېره مهمه وه چې په راتلونکي کې به معرفی شي.

(۶)

الف : د مشروطه غوښتونکو دلومړي ډلي یا د ټولني مرامونه

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو ډلې (ټولنې) یا دملت سر ښندونکو په ظاهره کوم ځانګړي او لیکلي مرامنامه نه درلوده، او یا دا چې موږ ته نده را سیدلې.

کله چې به یونوی غړي په دې ډله یا ټولنه کې شاملیده، په یوه فرعي او محدوده کړۍ کې د هغه اعتماد والي دهغه د اهلیت سره په نظر کې نیول کېده د هغې وروسته نوموړي ته په همدې کوچنې

[۳۷] میر قاسم خان او غبار

l Library

ډله یا کړۍ کې په قران عظیم او توري سره قسم ورکول کیده، او هغه دا لاندي غوره مرامونه په ځان منل:

۱ ـ د اسلام د اصولو او د قر ان عظیم د تقدیس اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲ ـ د ملي حقوقو د لاس ته راوړلو او د ملت دا ستازود نظر لاندي د حکومت، د رژیم مشروطه کولو، د ملي حاکمیت او د قانون د حکم د تامینولو لپاره همیشني او دوامداره کوښښ.

۳ ـ د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لري والي او یا ورته په بد ویلو باندی د خلکو د تلقین کولو په لاره کې کوښښ کول.

۴ ـ د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو تر مینځ ښه تفاهم او پخلاینه، او دملي یو والي ټینګښت.

۵ ـ د سولي او پخلاینې له لاري د ملت د اصلاح کولو په لاره کې کوښښ نه دا چې د زور او د وسلې په استعمال سره .

۶ ـ د خلکو د ویښولو د وسایلو د مطبوعاتو د ښوونځیو او د پوهنې عامول.

۷ ـ د خلکو د ازادو انتخاباتو له لیاري د ملي شورا د مجلس (جرګې) جوړول.

۸ ـ د افغانستان د ازادي او سیاسي استقلال حا صلول، او د بهرني نړی سره د اقتصادي او سیاسي اړیکو پراختیا ، (ځکه په هغه وخت کې د افغانستان امیر مکلف و چې د برتانوي هند له دولت پرته د نورو دولتونو سره سیاسي اړیکي ونلري).

۹ ـ د ټولینز عدالت او مساواتو د اصولو ټینګښت.

۱۰ ـ د صنعت او حرفت (کسب) څخه دنوي مدنیت اساساتو پراختیا، د اوبو او برښنا او نورو سر چینو، دښارونو اونورو ودانیو جوړول.

دغو لسو مبداو ته هغوي په قراني تعبیر سره (تلک عشبره کامله) ویل. ددې ټولني مخکښانو دا عقیده درلوده چې تر خپلې وسې دسولي، سلم او د خیر غوښتني دتلقین له لیاري خپل مرام مخ په وړاندي بوزي. او د وخت امیر دپوهني عاملو، ددولتي چارو د اصلاحاتو قبلولو او د ظلم، زور او استبداد له مخته وړلوته تشویق کړي، او خنډونه د ښه او خیر په فکر کولو او د امنیت په ټینګښت سره له مخته یوسي، او پدغه لاره کې لږه ځاني قرباني ورکړي. ځکه د هېواد د ځوانانو په منځ کې روڼ اندي، فهیم او پوهه کسان کم و، او دغه هر ،وه یو قیمت یا بیه درلوده، نو پدي اساس د ځاني تلفاتو څخه مخنیوي کول او د احتیاط څخه کار اخستل عبدالجلال خان او بابا عبدالعزیز خان کندهاری څخه اوریدلي و، چې د شهید مولوي عبدالواسع او عبدالرحمن لودین خبری هم هغه تاییدولي.

ب : د مشروطه غوښتني د ټولني نښان یا سمبول

د افغانستان د مشروطه غوښتونکو ټولنه چې دملت د سر ښندونکو په نامه هم یاده شویده. کوچني فرعي جرګه ګي یا کړۍ درلودي او په کلي توګه د تولني ټول غړي یې نه پېژندل، هري فرعي جرګه ګې یو مشر در لوده، او د هغوي دغه غونډي هم ددغو جرګه ګیو د غړو په کورونو کې په پټه توګه جوړیدي. کله چې د جرګه ګی غړي سره راټولیدل، او په خبرو اترو یې پیل کاوه قران عظیم یې په خپل منځ کې ایښود. چې په هغه باندي یو قلم اوتوره هم وه. . د ټولني دغه نښان د بترک علامه اُو د اسلام ددین او د قران عظیم د لاربښوونو اُو

al Library

احکامو قبلول دي او د هېواد د استقلال د لاسته راوړلو لپاره پرتوره تکیه کول وو او قلم د پوهې غوښتنې او د پوهې خپرولو او عامولو نمایندګي کوله چې دغه دواړه یې د قران شریف په وجو د سره بترک کول.

دغه نښان دغازی امان الله خان د تخت کښناستنی څخه را وروسته د پوهني وزارت لپاره وټاکل شو، تر څو د هېواد د سر ښندونکو او د پخوانیو مشروطیت غوښتونکو د هېواد غوښتنې د مرام ادامه وي.

د پوهني وزارت رسمي لیکونو (مکتوبونو) او خپرونو د یو څه وخت لپاره دغه نښان وساته، او د (معرف معارف) یوې میاشتنۍ خپرونې هم تر څو کالو پورې دغه نښان درلوده، او حتی چې د پوهنې دزده کوونکو د ځانګړي خولۍ لپاره هم د قلمي (رصاص) له مخې نښان په همدې شکل جوړ کړې و.

دغه نښان د (نظامنامه نشان های دولت علیه افغانستان) د برلین چاپ ۱۳۴۱ ش کال په کتاب کې داسې راغلی دی:

د غنمو د وږو په یوه دایره کې چې پورتنۍ برخه یې خالي ده یو مستطیل شکله کتاب دی چې لاندینۍ پښتۍ یې دلیدونکي خواته ده دهغې د ښی خوا په اخرني برخه کې هغه توره پرته ده چې د لاسی (دستی) برخه کې د کتاب په لاندینۍ برخه پرته ده، او دکتاب په بهرني کینه زاویه باندې یوه مشوانۍ دیوه وزر (پر) لرونکي قلم سره لیدل کېږي.

نوموړی نښان د پوهنې په لومړی، دوهمه او دریمه درجه دولتي نښانونو باندې هم رسم کیده، چې ځینې وخت یې یوازې قلم او کتاب رسم کړي چې توره یې د هغې څخه لرې کړې ده او دا د هغه

کسانو کار و چې همیشه یې د خپلو سپرو او پخوانیو کسانو ملي شعایر او دودونه که څه هم ګټور و په خپل تېیټ سر سره یې له مختـه یوړل او دتیر وخت سره یې خپلې مسلسلې اړیکې شلولې دي.

ج : ایا د مشروطیت غورځنګ یو ملي اوهېوادني غورځنګ و؟

موږ پدې رساله کې د مشروطیت په غورځنګ کې د هندی ښوونکو ونډه په جلا فصل کې تشریح کړې ده، موږ باید د هندی مسلمانانو د ا خلاص نه ډکې هلې ځلې د پوهنې په پراختیا او د نوو افکارو په تلقین کې هیرې نکړو، لکه څنګه چې ځینو بهرنیو لیکوالو او دهغوی څخه په تقلید سره ځینو کورنیو خلکو داکتر عبدالغنی هندي د مشروطیت د غورځنګ موسس او مشر ګڼلی دی. چې دا خبره دمنلو وړنده، ځکه نوی فکر او د نوی مدنیت د ګټور اساس اقتباس د ډیرو کلونو څخه مخ کې وجود درلوده،لکه چې د سیدجمال لدین ا فغاني فکري غورځنګ له همدې ځایه د هند، ایران، عثماني او عربي هېوادونو تر خپور شوی و او بیا د امیر شیر علی خان د عصر غورځنګ او دکابل شمس النهار د جریدې خپریدل چې دیرش کاله مخ کې د نوموړی ډاکتر د راتګ څخه کابل ته زموږ ددې مدعا ښه شاهد دي. او له هغې څخه وروسته په ۱۳۳۳ ق کال کې د افغانستان د سراج الاخبار د تهولني جرړیدل دا په ثبوت رسوي، چې دغه غورځنګ په خپله په افغانستان او دخلکو په افکارو کې سوابق درلودل.

د افغانستان خلک دلومړي مشروطیت غورځنګ نه مخ کې چې د څوارلسمی هجری پېړی د لومړی څلورمې په پای کې رامنځ ته شو، د نړی د ډیری لوی استعماری قوې یعنې د بریتانیا د امپرا طوری سره په خپله خاوره کې دوه ځله لاس او ګریوان شول، او په

al Library

دغـو دوارو دفـاعی جگـړو کـې بریـالي راووتـل. تـر ځـو چـې نـړی خوړونکي دښمن يې له خپلې خاورې څخه وشاړه، ایا د هېواد څخه دغه ډول بریالی او په میړانه دفاع د سیاسي بیداري او دحالاتو (واقعي) درک څخه پرته ممکنه وه؟

د مشـروطه غوښتونکـو دټهولنې نښـان چې وروسـته د افغانسـتان د پوهنې رسمی نښان شو.

پداسې حال کې چې پدغه دوارو جگړو کې له ۱۸۳۹ م کاله څخه تر ۱۸۸۰ م دله پوري ځلوينښتو کالو په موده کې نه کوم پردي او یا هندي سړي لکه داکتر غنی په افغانستان کې و اونه دهغه وخت په ساقطو حکومتونو پوري مربوط دداخلي اجالو نه کوم سړی، (امیر دوست محمد خان او امیر شیرعلی خان) اونه دغو خلکو زموږ د هېواد خلکو لوري ورکونه او سازمان ورکونه په غاړه درلوده او ما ځو خلی ویلي دي او بیا هم وایم: چې د هېواد څخه د دفاع یا ساتني درونډ بار یا پیتی یوازې اویوازې د افغانستان د کلیوالو، کسبگرو او بزگرو خلکو یعنې د افغانستان د عامو خلکو په اوږو پریوتلی و:

نـازم بـه بـازوی کـه کشـرانج بیشـمار
تنها هم اوست منجی این سر زمین خویش

پـدې ځـاي کـې بیـا د خبرو سر خـدای بخښلـي میرقاسـم خـان تـه وربریږدو. چې دمشروطه غوښتونکو سره ملگری اوبندي هم و. هغه وویل:

" په هغه وخت کې د ځو تنو پر ته چې هغه هم د گوتو په شمار وو نو نور خلک ددې کلماتو لکه دیموکراسی او مشروطه سره بلدنه وو. دهمدغه روڼ اندو او دردیدلو کسانو یوې ډلې د همدغې مفکورې

د پرمخ بیولو لپاره ټهولني جوړې کړې وې. ددې لپاره چې ددغه ټهولني تکړه کسان د حبیبیې دښوونځي استادان وو. او ددغه ښوونځي عمومي سر پر ست ډاکتر عبدالغنی و نو داسي گمان کیده چې دغه مفکوره د ډاکتر عبدالغنی د فکر څخه را پیدا شویده، نو پدي اساس يې د مشروطه غورځنګ بندیانو ته د ډاکتر عبدالغنی دفقري بندیان ویل، او کوم وخت چې به مشروطه بندیان د پوښتني لپاره غوښتل کېدل نو غږ به يې کاوه چې د ډاکتر غني د فقري بندیان راو غواړي!

یوه ورځ د زندان نفر کوټه خلاصه کړه او غږ يې وکړ چې د ډاکتر غني د فقري بندیان دي بیرون ته راشي، هغه ځو تنه چې پدغه کوټه کې و بیرون ته راغلل، میر احمدخان کندهاري چې په کاکا مشهور و هغه هم پدغه کوټه کې و د هغه څخه يې پوښتنه وکړه چې ته هم د ډاکتر غني په فقره کې شامل يې، هغه پداسي حال کې چې ډاکتر غني هم پدغه خونه کې ورسره و ډیري سختي ښکنځلي وکړی چې د ډاکتر غني داسي او هغسي، زه په خپله فقره کې بندي یم"

میرقاسم وویل:

دکاکا خبره رښتیاوه، ځکه دغه فقره یعنې لومړي مشروطیت د ډاکتر غني سره هیڅ اړیکي نه درلوده، ددغه غورځنګ ځوانان زموږه خپل پوه خلک و لکه د کاکا سیداحمدخان پشان یو شمیر پوه او د حساب خلک په کې شامل و نو په دي خاطر دغه غورځنګ یو ملي او هېواد ني حرکت (غورځنک) و.

میر صاحب زیاتو ي چې :

" دا ځویم ځل دي چې ځینو خلکو په افغانستان کې دمشروطه غوښتني دلومړي غورځنګ په باره کې مطالب لیکلي دي: چې

al Library

ګوندي دغه سياسي، مترقي او افغاني غورځنګ ديوه پردي تن د افکارو څخه رامنځته شوي دي، او ددې هېواد علمي، روڼ اندی اوتکړه کسان او هېواد غوښتونکي صديق او رشيد افغانان دي ديوه بهرني د لاس الـه وی... ښايې ددغو ليکوالو په نظر دا ډېره عجيبه او غريبه راغلي وي چې دغه ډول روښان او مترقي افکار دي پدغه راز تورتم او د ظلمه ډکه فضا کې ددې خاوري د زامنو د مغزو څخه راسر شوي وي، لاکن د تاريخ په شهادت په هر عصر او وخت کې زموږ پدي خاوره کې داسي فکر منداونو ښتګر انسانان موجود و چې د پوهي او علمي مقام له نظره بايد هغوي په وجود افتخار وکړو..."[٣٨] دا هغه څه و چې د خدای بخښلي مير قاسم خان له وينا څخه مو دلته رانقل کړل مګر ددې کرښو ليکونکي په ځانګړی توګه پدي برخه کې د خپل تره ځوی او استاد د مولوي عبدالواسع شهيد څخه چې د لومړی مشروطيت د بنديانو له ډلي څخه و مي داسي واوريدل چې ددې ټولني دکندهاريانو لومړني غونډه، يعني مولوي واصف او دده د کورنی غړی د کاکا سيداحمدخان سره د کوټي ملګري و دغه خونه په شاهي مدرسه (چوب فروشي) کې د دغې مدرسي په مدرس مولوي عبدالروف خان پورې اړه درلوده چې په هغه وخت کې د هغه دوه ځوان زامن د عبدالواسع او عبدالرب په نومونو هم په هغه ځای کې اوسېدل او د لومړی مشروطيت د لومړنی غورځنګ طرحه په همدغه ځای کې برابره شوه، او دا هغه وخت و چې تر دغه وخته ډاکتر غني افغانستان ته نه و راغلی، له دغې وروسته دغې مفکورې د حبيبي دارالعلوم ته هم نفوذ وکړ، او استاد مې داهم ويل : چې ما ډاکتر

---

[٣٨] د مير قاسم خان مقاله.

غني په خپلو سترګو نه و ليدلی، تر څو په زندان کې مې د هغه سره وپېژندل. د هغه په وينا : ډاکتر غني انګليس مشر بې شخص و چې د انګريزی ژبي او د هغه علومو پرته چې په لندن کې يې زده کړی و، د ختيځو ادبياتو، سقافت او علومو څخه په نور هېڅ څه شي هم نه پوهېده، او په ماته او ډېره بده فارسي ژبه يې خبرې کولی، او انګليسي ژبه يې د اردو ژبي څخه هم ښه او روانه زده وه.

بل سړی چې د يوه څه وخت لپاره په کندهار کې و او ځما استاد و (١٣٠٤ش) کال په شاوخوا کې و دا په کريټ متخلص عبدالرحمن لـودين دی، دا تندمزاجی او راستکاره ځوان و، دا د کوچنيتوب څخه د خپل پلار د کاکا سيداحمدخان پواسطه د مشروطه غوښتونکو د لومړی ټولني د غړو سره يو ځای اشنا او ددوهم مشروطيت روح او زړه و. هغه ځوان چې په شور بازار کې يې د امير حبيب الله خان په موټر دتفنګچي ډز وکړ، او دخدای بخښلي عبدالهادي داوی سره يو ځای بندی شو هغه هم دا ويل چې : د لومړی مشروطيت دافغانی ټولنی لوي مشر مولوي واصف دي چې کبريت دهغه څخه په کوچنيتوب کې درس لوستلي و، او دحبيبي په ښوونځي کې دهغه د ادبياتو استاد و.

هغه دريم سړی چې دمولوی عبدالواسع او کبريت دغه قول او وينا يې تائيدوله، خدای بخښلي بابا عبدالعزيز دی، چې زه دکندهار په طلوع افغان کې ځلو کاله دهغه مرستيال وم، هغه چې دمشروطيت په دواړو غورځنګونو او دروڼ اندو او ويښو ځوانانو په ټولنو کې ګډون درلوده، په صراحت سره ويل چې ددغو دواړو غورځنګونو رامنځ ته کوونکی، پر مخ بيونکی او دوام ورکونکی موږ په خپله افغانان وو او هنديانو هم يوه ځانګړی فرعی کړی درلوده چې د

افغانی مرکزی جرګي سره يې اړيکي درلودی، ولي دکار رشته او عمومي لارښوونه دافغانانو پلاس او واک کې و، ځما دغه ټولي اوريدني هم دخداي بخښلي مير قاسم خان دهغي وينا صدق کوونکي دي چې دمشروطه غوښتني غورځنګ يو خالص ملي او افغانستاني غورځنګ و نه دا چې دنورو او پرديو پواسطه برابرشوی او يا تلقين شوی وی.

l Library

٧ څپرکی

دهندی ښوونکو ونډه (داسلام سرښيندونکی)

وارسيديم بجايي من وخاطر در عشق
که بود بلبل وپروانه نصحيت گر ما

په لومړی مشروطيت کې خون ګرمه ځوانانو، تندرو او راديکالو اشخاصو وجود درلوده، چې دهغوی لارښوونکي او رهبران دمعتدل فکر او احتياط خوښونی درلودونکی وو. او دکار دپيل څخه يې داسي فکر کاوه، چې په خپل منځ کې بايد ځني معتدل عناصر او په ګوندی چارو پوهه تجربه لرونکي اشخاص هم ولری.

د۱۹۰۳ م کال په شاو خوا کې کله چې دحبيبي دارالعلوم په کابل کې پرانستل شو په هغه ځای کې په ځينو افغاني پوهانو برسيره، دطبعي علومو لکه: رياضي جغرافي دتدريس لپاره دځينو ماهرينو استادانو شتون ته هم اړتيا پيدا شوه ځکه افغانستان په نوو تجربوی علومو کې ماهران نه درلودل. زموږ علماو د منځنيو پړيو دمعقولاتو دښووني دنصاب سره سم دحکمت فلسفي او رياضي دعلومو سلسله چې په اسلامي هېوادونو کې معمول وه لوستل ،او دمفقولو او معقولو علومو دزړو معلوماتو ديوی ځانګي سره اشنا او بلد شو، پداسي حال کې چې صنعتي انقلاب (بدلون) او داروپا

l Library

رنسانس پـه ټولو عقلي او طبعيـی علومو کې هغـه نـوي بـدلون چې دتجربـې او ازمايښـت پـه اسـاس ولاړ و مـنځ تـه راوړي و. او نـوي علومو په هندوستان په ۱۹ پيړي کې دانګليس داستعماري قواو په راتللو اود ښوونځيو او نـوو پوهنتونونـو پـه پرانسـتلو سره رواج پيدا کاوه.

افغـانی پوهـانو ددربـار پـه ګـډون دښـوونې او روزنـې د نـوي قـانون رواجول، او دنوي پوهنی عامول د اروپا د تمدن د هداياتو سره سم په خپل هيوادکې لازم ليدل. نو پدي اساس پدي فکر کې شول چې ځني مسـلمان ښـوونکي دانګلـيس د هنـدي مسـتعمري څخـه خپلـو ښوونځيـو تـه راولـي، تـر څـو زمـوږ نوی زده کوونکي وکـولي شـي د نـوي پـوهني سره اشنا شـي. او پـدی وسـيله نـوي علـوم، صـنعت او حرفت پراخنيا او پرمختيا وکړي.

د۱۳۲۳ کال دسراج الاخبار د يوی ګڼې سر مقاله او مطالبو يې چې په تيرو څو کرښو کې مو معرفي کړل د خلکو او دربار دغـه هيلـه او ارزو ښه توضيح کوي.

پـدي سلسـله کـې د هنـدي ښوونکـو لومـړني ډلـه چې افغانسـتان تـه راغله ډاکتر غني او دده ورونـه و چې د حبيبي د مدرسي د تـدريس او تنظيم لپاره کابل ته راغلل (۱۹۰۳ م) د مير قاسم خان په قـول دا ډاکتر غني د پخاپ د کجرات د جلال پورد جټانو د خلکو او د علی ګرد کالج د تکړه او ممتازه محصلينو څخه و. چې انګريزانو هغـه د لوړو زده ګړو لپاره کيمبرج ته واستاوه، نوموړي د خپلو زده کړو پـه وروسـتي کـال کـې نـاروغ شـو او ويـې نکـړاي شـول چـې پـه اخرينـو ازموينو کې بريالي شي، کله چې نايب السلطنه سردار نورالله خان د ملکي ويکتوريا په د عوت انګلستان تـه ولاړ. (۱۳۱۲ق ۱۸۹۵ م)

نـو هغـه ورتـه د خـدمت لپـاره راغـي او ځينـي وخت يـې ور سـره د ژباړونکي په توګه کار وکړ. کله سردار بيرته خپل هېواد ته راتله نو هغه ته يې د افغانستان دراتللو دعوت ورکړ، اويو کال وروسته کابل ته راغي، او د حافظ احمدالدين وروسته د حبيبي د مدرسي د مدير پـه توګـه وټاکـل شـو. دده لـوي ورور مولـوي [39] نجف علی او کشر ورور يې مولوي چراغ علی هم د محمدي مدرسي، عربي او فارسي اسلامي پوهنتون کې هيڅ لاس نه درلوده او يـوازي پـه انګريـزي ژبـه کې يي خپل زده کړي په رياضـي و طبعييـاتو کـې بشـپړي کـړي وي. اود افغانستان په ښوونځيو کې هم د رياضـي، جغرافيـی او طبيعـی علومو درس ورکاوه، په هغه وخت کې په کابل کې دريـو کورنيـو د مولوي لقب درلوده:

اول: د شـاهي مدرسـي مـدرس او د لومـړني سـراج الاخبـار موسـس مولـوي عبـدالروف او دده دووزامنـو مولـوي عبدالواسـع او مولـوي عبدالرب چې پدي رساله کې معرفي شوي دي.

دوهم: د ميزان التحقيق فقر اسلامي غړي مولـوي عبـدالرزاق د هغـه د زامنو سره.

دريم: تاجر مولوي احمدخان او ځوي يې مولوي محمد سرور واصف چې پدي کـاب کې په جلا توګه معرفي شوي دي.

د ښوونکو لـه ډلـي څخه وو. يـو کـال وروسـته چې کله دغه ډاکتـر درخقيـی لپـاره هنـد تـه تلـو، پـه ده بانـدي ديـو ډول قاچـاقو اشـتباه وشوه، او هغه يې په تورخم کې تالاشي کړ، ولې څه شـي يې تـري تـر لاسه نه کړل، نوموړي پدي حرکت سره ډير په قهر شو او افغانسـتان

[39] مولـوي لقب پـه هندوستان کې هغـه چاتـه ويـل کېـږي چې پـه ديـن يـا ادبي علوموکې په عربي يا فارسي ژبوکې د استادي د مقام درلودونکي وي

l Library

ته يې د بيرته راتللو څخه انکار وکړ، کله چې امير ته ښکاره شوه چې دي اشتباه حقيقت نه درلوده نو دوه ځله يې په موکده توګه هغه ته وليکل که چيري دا يو راسخ مسلمان وي نو د اسلامي هېواد د خدمت څخه بايد ځان ونه سپموی، هماغه و چې ډاکترغني بيا کابل ته راغي.

هغه د مشروطيت په مقاله کې د خپلو ورونو او مولوي محمد حسين سره يوځاي چې په اماني دوره کې د لوړينو ښوونځيو مدير او بيا وروسته د تدرساتو رئيس و په ارګ کې بنديان شول. تر څو چې د امان الله خان دسلطنت په وخت کې ازاد شول، او د علي احمدخان والي په ملګرتيا د هېواد د استقلال د بيرته لاس ته راوړلو د سولي د خبرو په هيت کې راولپنډي ته واستول شو.

هغه وخت چې ډاکتر غني د يوولس کاله زندان څخه وروسته د اميرحبيب الله خان د وژلو نه را وروسته د ارګ له زندان څخه را ووت . (۱۲۹۸ ش) په ډير درناوي سره يې هر کلي وشو، او دامان افغان جريدي د زندان څخه دده د ازادي خبر په ډيره خوښي سره خپور کړ او د افغانستان په پوهنه کې يې دده د خدمتونو د ادامي غوښتنه وکړه.

مولوي محمد حسين چې د پيښو شاهد او دده سره په زندان کې يوځاي و ډاکتر عبدالغنی په برخه کې داسي ليکي :"هغه د ملت دسرښندونکو يا د اسلام دسر ښندونکو د مجلس مشر(دلومړي مشروطيت د هنديانو ډله) و چې ۱۱ کاله بې ځايه زندان يې تير کړ د هغه علمي او اخلاقي لياقت ښکاره و، چې د پنجاب د ستيټ سکالر په توګه يې په انګلستان کې نهه کاله تحصيل وکړ او د لندن په اسلامي ټولنو کې يې د فصيحو او بلغيو ويناو په کوونکي

شهرت درلوده، او امير عبدالرحمن خان هغه ته بلنه ورکړي وه چې د هغي د منشي په توګه افغانستان ته راشي."[40] سره له هغه نظره چې په نوي پوهنه کې په تدريسي چارو وګمارل شول، په خپله ډاکتر غني چې د زندان ډير اوږد رنج او تکليف يې تيرکړي و، د خپلو خپلوانو د لېدلو په بهانه هندته ولاړ او بيرته رانغی، هغه په انګريزي ژبه د REVIEW OF POLITCSIN CENTERAL AS SID کتاب وليکه چې په لاهور کې په ۱۹۲۴ م کال کې چاپ اوخپور شو، او په کابل کې يې يوازي يو وراره د نجف علي ځوي عبدالمجيد د ښوونکي په توګه پاتي شو.

د ملت د سرښندونکو(د اسلام سرښندونکو) د هنديانو هغه ډله چې په کابل کې وه او د افغان مشروطيت غوښتونکو سره يې يوځاي کار کاوه، خپل شعار يې د هندوستان د کانګرس د ګوند په تقليد د خپل هېواد د لباسونو اغوستل ګرځولي و،[41] وايي چې عبدالغني مفکر او پوهه شخص و، کله چې په ۱۳۲۹ ق يا ۱۹۱۱ م کال کې د منګلو قبايلو اړودوړ او بغاوت وکړ،او جنرال محمد نادر د هغي دغلي کولو لپاره وګمارل شو، په دغه وخت کې ډاکترغني د ارګ د زندان له دننه څخه د هند په جريدو کې يومضمون خپور کړ او په هغي کې ليکلي و چې که امير د اسلام د سرښندونکو د هڅو ددوام اجازه ورکړي وي ، داسي پيښي به نه راپيدا کېدی، ځکه د هېواد د ټولو قومونو او خلکو استازي به دتل لپاره د امير په حضور کې موجود وي، او د خلکو شکايات او ستونزي به يې امير ته

---

[40] انقلاب ۱۱۰ .

[41] انقلاب ۹۱

al Library

تقديمولي او دشكايت او بغاوت ځای به نه و.[42] دډاكتر عبدالغني په برخه كې د همغه اولي ورځي څخه چې د افغانستان ته راغي داسي اوازي اوشايكات و چې نوموړي دانګليسي مقاماتو د هندوستان. حكمرانانو ګمارل شوي او استول شوي شخص دي.ددې لپاره چې په هندوستان كې اوس د انګليسي انتلجنس سرويس اسناد دمحرميت څخه راوتلي دي او اوس د څېړونكو په لاس كې دي، نو هغه چا دا اسناد لېدلي دي وايې چې پدغو اسنادو كې دډاكتر غني په برخه كې داسي اسناد موجود دي چې د انګليس د جاسوسي ددستګاه سره دده تړلتيا ښي ددې لپاره چې ددې كرښو ليكونكي په خپله دغه څه ندي ليدلي او داسي نقل كوونكي(راوي) چې شقه او داعتبار وړ وي او هغه يې كټ مټ نقل كړي اويا خپاره كړي وي هم موجود ندي نو پدي خاطر پدي ځای كې د ميرقاسم خان وينا چې دډاكتر غني هم عصره و رانقلوو او راتلونكي، راتلونكو ته پريږدم، تر څو په خپله وګوري او يقين حاصل كړې، دا ځكه چې يوازي دي چاپه برخه كې په يوه د فتر كې د اطلاعاتو او اسنادو شتون نشي كولاي د يوه چا د بدكاري او فساد سبب شي ځكه كېداي شي هغه اطلاعات دهغه دنيكو او مثبتو اعمالو په برخه كې وي.

خدای بخښلي ميرقاسم وايې :" ويل يې چې داكتر غني دانګريز جاسوس دي كه دغو كسانو چې دغه خبره يې كړي ده د انګليس د انتلتجس سرويس څخه پوره او شقه معلومات تر لاسه كړي وي نو پدي صورت كې ددغه كار ترديد مشكل دي او كه چېري خبره يې يوازي د حدس اوګمان له مخي وي، نوښه به داوي چې نوموړي

[42] انقلاب ۱۰۹

ډاكتر د حركاتو له مخي وڅېړو او قضاوت پری وكړو: هغه چې په افغانستان كې انګريزانو په ګټه كار كاوه نو ايا په افغانستان كې د مطلقيت او ارتجاع په ضد ديوی مترقي مفكوري رامنځته كول او هغي ته پراختيا وركول د انګريز په ګټه و؟ همدا زړه ورملي غورځنګ و، چې د اميرحبيب الله خان لپاره د تركمانچي[43] د متحوسي موافقت نامي نه منل يوه لويه بهانه شوی، هغه دانګليس په مقابل كې وويل، څرنګه كېداي شي دداسي يوه تړون سره چې خلك په كې رضايت نه لری موافقت وښايم؟ په داسي حال كې چې د افغانستان خلك دمشروطه غوښتني لپاره هلی ځلي كوي، بايد و چې داكترغني فعاليت كړي وي ، تر څو پدغه تړون باندي د اميرحبيب الله خان لاسليك اومنل ژر ترژره تر لاسه شوي واي ترڅو چې دده دا ښه خدمت د انګلسانو له خوا تقديريده.

[43] همدا راز د ميرقاسم په مقاله كې ؟ لاكن ځما په يقين د حافظي هېرتياده ځكه چې دتركمان چاي تړون (دا زربايجان د ګرم رود ديوه كلي نوم دتركمان سيند دي) د۱۸۲۸ م كال دفبروری په مياشت كې د اميرحبيب الله خان د عصر څخه مخ كې د ايران او تزاري روسي ترمنځ شوي، وضانات ايروان او نخچوان كې د پنځه مليونه تومانو په مقابل كې روسي ته وركړ اوځانګړي ګمركی حقوق او نظامي محاكمات يې هغه دولت ته ور كړه وو لغوه اعلان كړه، شايددخداي بخښلي ميرقاسم خان مقصد پدي ځائ كې د روس او انګليس ترمنځه د ۱۹۰۷ م كال تړون وي.چې په لومړی ماده كې تزاري دولت افغانستان د خپل قدرت د كړی څخه چې يسنن د اكتوبر د انقلاب څخه را وروسته د هغی بيرون بللي اوافغانستان سره يې اړيكي د انګليس د بهرنيو چارو دوزارت له لياری ومنل.او د هغي په څلورمه ماده كې دواړو خواو په افغانستان دسوداګري مساوات ومنل، لاكن امير حبيب الله خان ددې تړون دتصديق څخه ځان وژغوره، اودواړو خواو د افغانستان د پاچا له موافقي پرته د تړون اجرا وړ وباله او اميرهم چوپه خوله پاتي شو...

l Library

نه دا چې د هغې د وروسته کېدو سببونه يې برابر کړل، زه (میرقاسم) د ډاکتر غنی سره څه اړيکې نلرم، مگر د اخلاقو له پلوه، دمستندو دلايلو پرته، يوانسان او په ځانگړي توگه يود اسې مسلمان چې څوکاله يې زموږ د هېواد پوهني او مطبوعاتو ته خدمت کړی دي، د جاسوسي او ورانکارۍ په فعاليتونو تورنول د انصاف څخه لرې کاردي .... که چېرې هغه د انگليس جاسوس و نو طبيعي خبره ده اعلحضرت امان لله خان چې د انگريز سر سخته دښمن و، هغه ژرنه ازاد اوه،او خاصتا هغه به يې د والي علی احمد په ملگرتيا د هېواد د استقلال د بيرته ترلاسه کولو او دسولې د خبرو په حقيقت کې راولپنډۍ ته نه استاوه."

مولوي محمد حسين:

بل مهم سړي چې په لومړي مشروطيت کې يې لاس درلوده اويو ولس کاله يي بند ولېده، د پنجاب د جالندهر دهندي شوو افغانانو دٰ اورمړ د کورنۍ څخه يوتن و چې د علي گړ په پوهنتون کې يې د (بي،ای) تر درجې پوري درس لوستي، او په انگريزي، پښتو،فارسي، اردو او عربي ژبوښه پوهيده، هغه د حبيبې د مدرسي دجوړېدو څخه را وروسته په ۱۹۰۷ م کال کې کابل ته راغي او پدغه مدرسه کې دتاريخ او جغرافي د ښوونکي په توگه وټاکل شو او د افغاني مشروطه غوښتونکو سره يو ځای شو، او د ډاکتر غنی څخه را وروسته د ملت دسرښندونکو دهنديانو دټولني داراکينو څخه و، چې د ۲۶ کلنۍ په عمر په ۱۹۰۹ م يا ۱۳۲۷ ق کال کې د مشروطه غوښتونکو له ډلي سره دکابل په ارگ کې بندي شو، يوولس کاله وروسته د امان الله خان دپرتخت کښيناستلو سره سم په ۱۳۳۸ ق کال کې ازاد شو،هغه په زندان کې قران عظيم حفظ

کړ. او د تفسير په دقيقه مطالعه کې لگيا شو، ددې لپاره چې دعلی گړ په پوهنتون کې يې عربي ژبه زده کړي وه،خپل ځان يې نور هم په اسلامي علومو وپوهاوه، د بندڅخه د خلاصيدو وروسته اماني دربار ته يې لياره وموندو او په ۱۲۹۸ ش کال کې دکابل د لومړنيو ښوونځيومدير [44] وټاکل شو چې په تصلمي غونډه کې لومړني تن و، تر څو چې د ۱۳۰۵ ش کال په شاوخوا کې د پوهني په وزارت کې د عمومي تدريساتو په رياست وټاکل شو.

مولوي محمد حسين د اماني رژيم د زمانه سازی د شخصيت سره موافق و او د(افغان پادشاه) په نامه کتاب يې د اماني دوري د حالاتو په توصيف کې په اردو ژبه وليکه، چې په ۱۳۴۶ ق کال کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

ولي څه وخت چې حبيب الله د سقاو خوي په ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې کابل ونيوه، هغه د حبيب الاسلام په نامه دارتجاعی جريدي مدير شو، او څه ناسزا نه و چې ده د امير امان الله خان په برخه کې روا ونه بلل او وروسته له څو مياشتو د کابل څخه وتښتيد او هند ته ولاړ.

کله چې د ۱۳۰۸ ش کال د ميزان يا تلې په مياشت کې محمدنادرخان کابل ونيو او پاچا شو، هغه د (انقلاب افغانستان) په نامه کتاب په جالندهرکې په اردو ژبه خپور کړ، چې سر تر پايه د محمدنادرخان او دهغه د کورنۍ په صفتونو او مدايحو او دامان الله خان او د هغه د وخت د اشخاصو په غندني او بدولو ډک دئ

دغه دواړه اثرونه اگر چې بيطرفانه ندي، لاکن په کابل کې د هغه د ۲۵ کلن ژوند د شاهداتو درلودونکي دي،چې د تاريخ ليکونکو

---

44 انقلاب ۲۱

l Library

لپاره ښه ماخذ اومدرک کیداي شي (د ټولو هغو وچو او لمبدو سره چې په دوارو کتابونو کې موجود دي.)

محمدحسین پر کاره سړي و، په کابل کې (۷۵) کتابونه او رسالې په پښتو، فارسي، انګریزي، او اردو ژبو ولیکلې چې د هغې څخه ۱۳ ټوکه یې د پوهني وزارت په تعلیمی نصاب کې چاپ شویدي، او ۱۸ توکه یې امان الله خان ته تقدیم کړل او پنځه ټوکه نوریې د پوهني دارلتالیف ته لیکلي او یا ژباړلي او نور پاتي یې په هند کې چاپ او یا نا چاپ پاتي دي[45] د ۱۲۹۹ ش کال په شاوخوا کې د (معرف معارف) مجله هم دده له خوا خپریدله چې په هغي کې د(جهاداکبر) په نامه دده خپل په فارسي ژبه ناول په تدریج سره چاپیده، چې د افغان او انګریز دلومړي جګړي پښتي یې د افغانستان د خلکو د هېواد پالني او جهاد دوستي دولولو په تعویرولو د کابل د عوامو د محاوری سره سمي لیکلي او دا په فارسي ژبه لومړني ناول دي چې په افغانستاني مطبوعاتو کې خپور شوي دي.

هغه د خپلو کتابونو په فهرست کې په اردو ژبه دیوه کتاب یادونه کوي چې دلومړي مشروطه غوښتونکو د ټولني پراحوالو یې لیکلي و ولي په خواشینی سره باید ووایو چې چاپ شوي ندی. په هر حال سربیره پردي چې دا زمانه سازه او مذبذبه شخصیت و ولي هغه کار چې محمد حسین خان د افغانستان د پوهني په برخه کې تر سره کړي او د مشروطیت په لاره کې دده ویوولس کلن زحمتونه او د افغانستان د پژندني په برخه کې دده تالیفات د هیرولو وړ ندي.

45 انقلاب ، د کتاب د پای فهرستونه.

۸

د مشروطیت د غورځنګ مخبران

د مشروطه غوښتونکو د ټولني د مخلصو او رښتینو دردیدلو غړو په منځ کې څوفاسد او ددولت ګمارلي اشخاص هم و، چې دټولني د اقداماتو او پریکړو اطلاع یې امیر ته ورکوله، چې د هغې جملي څخه د میر قاسم خان په وینا بلوونکي ملامنهاج الدین، سردار محمد کبیرخان او عبدالحق څخه یادونه کولي شو، او مولوي محمدحسین هم دهغه نوم راوړي اولیکلي چې: امیر حبیب الله ملامنهاج الدین ته ویلي و چې: که چېري دده د فهرست شامل ټول کسان(مشروطه غوښتونکو د ټولني ټول کارکونکي) ووژل شي د هغوي خون به ذهغه په غاړه وي[46] نوپدي اساس امیر د ټولني ټولو غړو اوږد فهرست په بخاری کې وسو ځاوه، او وي ویل: که چېري دغه ټول خلک ووژنو عالم به بربادشي.[47] ملامنهاج الدین چې اصلا د جلال اباد دختیځ لوري د شینوارو د قوم څخه و اود دربار دشهزاده ګانو ښوونکي و، ددې ناجایزه عمل د کولو سره چې د روڼ اندو د نفرت وړوګرځیده، ولي بیا هم د زمانه سازي او د استخباراتي سرچینو سره د اړیکو په سبب په اماني دوره کې په خپل ځای پاتي شو او په ۱۲۹۹ ش کال کې د چاریکارو دستاره افغان د جریدي د مدیر په توګه وټاکل شو، لاکن د مشروطه غوښتونکو دنوو ازادو شوو ملګرو په احتجاج د پوهني وزیر

46 انقلاب ۲۲۸

47 غبار. مسیر ۷۱۸

l Library

محمدسیلمان خان د هغه لاس د کاره وویست، چې بیا وروسته دقطغن او بدخشان د لوري په مخبري یعني جاسوسي واستول شو.[48] دویم شخص عبدالحق یوازی د میر قاسم خان په وینا پیژنم او په بل ځای کې مې دده نوم نه دی لیدلی، لاکن دا کاذب یا دروغجن مخبر عبدالحق د ملا عبدالحق ارغندیوال څخه پرته بل څوک دی چې د عبدالحق ارغندیوال یادونه مخکې راغله.

دریم شخص چې د فهرست په توګه د مشروطه غوښتونکو د نومونو په تقدیمولو سره امیر ته متهم یا تورنی دی د غبار په قول د کابل د فابریکې[49] فني کارګر استاد محمدعظیم خان و چې دوشکې د پخوانیو او ماهر و جوړونکو له کورنۍ څخه راوتلی او په خپل فن کې ډېر پوخ ماهر و، او د راپور د ورکولو څخه وروسته لوړو رتبوته ورسېد.

دغه فني شخصیت په اماني دوره کې هم په لوړ قدرت کې و، د جګړه ایزو وسلو جوړولو د سر افسر په توګه و ټاکل شو او د ۱۳۰۰ش کال په شاوخوا کې د وسلو د پېرودلو لپاره اروپا (ایتالیا او المان) ته واستول شو او د برلین د ختیځ د ازادۍ په جریده کې د هغه عکس د افغاني اشخاصو په ډله کې چاپ شوی و. هغه په کابل کې په برګر عظیمو شهرت درلوده.

---

[48] انقلاب ۲۲۸
[49] غبار ۷۱۷

دوهم بخش

دوهم مشروطیت

لومړنی خبرې

په تېرو مخونو کې مو د لومړي مشروطیت دملي غورځنګ د پیل داستان چې په ۱۳۲۳ق کال کې د سراج الاخبار د ټولنې په بنسټ رامنځ ته شوی و او د یوي ډلې روڼ اندو افغانانو په وژلو او بندي کولو سره د ۱۳۲۷ق کال د صفري په میاشت کې پای ته ورسید ولوسته.

هغوی په خاورو او وینو کې ولړلی شول او د ملي مبارزي په ډګر کې قرباني شول، ولي:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها لقمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغای نداشت

هو! دا فریادونه، زګېروی او شور او واویلاوی ارامۍ نه شوی، او د هېواد او ملت سره دمینې لړلو او د همدغسې روښانه پاتي شو، او د زموږ د خلکو او روڼ اندو تر منځ د ازادۍ غوښتنې غورځنګو نو او د ملي بیدارۍ یا ویښېدو څپو دوام وموند.

د شلمې پېړۍ په دوهمه لسېزه کې زموږ د هېواد ټولنېزه ښه ښه نه وه ځکه امیر حبیب الله خان د خپل قدرتې په لوړو پوړو کې له خلکو څخه لرې او د غبار په قول "په حرم کې ډوب شوی و" او په دغه کار کې یې دورمره افراط او زیادښت وکړ چې مزاجي حالت یې هم ډېر بد او زیړ شو، او د ده مامورینو اوګمارل شوو کسانو ولیدل چې امیر د غفلت په خوب کې ښه ډوب شوی دی، نو د بي ګناه خلکو په

Library

چور او چپاول یې لاس پوری کړ. څو ځلې د پکتیا (جنوبي) کندهار او هرات په سمتونو کې د عوامو خلکو بلواوی اواړو دوړ رامنځ شو، لاکښن مرکزي حکومت په زور بنودلو او لښکر کشیو اتکا وکړه، او امیر د غفلت د خوب څخه راویښ نشو.

د مظلومو خلکو او په ځانګړی توګه د افغانستان د ملت د شجایاو او مزاجی خطایعو څخه ده هر څومره چې ربړونه او تکلیفونه وګوري او هر څومره چې وتکول شي په هماغه اندازه د دوی ملي مقاومت، ټینګتیا او استواری نوره هم زیاتیږي او د مبارزې میدان ته تر ټولو مخکې ورځي.

د افغانستان خلکو په دوو دفاعي جګړو کې بهرنیو یرغلګرو او انګلیسي نیورکګرو ته خپل دغه ملي خوی او خصلت په ثبوت رسولی دي. دغه راز زموږ د خلکو ملي احساس د کورنی زور زیاتی او د امیر د ګمارل شویو د چور او چپاول په مقابل کې هم ژوندی و چې:

ملت بود ان شیر، هنګام تزاحم
چون بیشتر ازرده شود، پیشتراید

د لومړی مشروطیت نیک او ملي غورځنګ د امیر او د ده د درباریانو په استبداد، زور ازمویلو او وینو تویولو سره چې ویل به یې "د نوو اصولو هر څه قبلوم الامشروطه" [50] په ظاهري توګه له منځه ولاړ، لاکن وروسته یې د ملت د زامنو په زړونو کې په پټه

[50] دا ملت عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په هغه استضتا کې چې د کندهار د علماو څخه یې په ۱۲۹۹ش کال کې کړی و، لیکلی دی (د بشپړو معلوماتو لپاره د غبار ۸۰۳ مخ وګورئ) د اعتماد الدوله مړینه د چهارشنبي په شپه د ۱۳۰۷ش کال د کب په ۲۳ د کابل په شهرارا کې ده.

زیلی ځغلولی وې او دوهم مشروطیت یې رامنځ ته کړ، چې په الماني دوره کې یې د هېواد ازادی، د اداری نوی لاره، او د افکارو د بدلون ثمره وکړه.

لومړی نړیواله جګړه چې د ۱۳۳۲ق کال د روژی په میاشت او د ۱۹۱۴م کال د اګست په میاشت کې پیل شوه، ټولې بشري نړی ته ټکان ورکړ د دی لپاره چې د خلافت مقام (د ترکي عثماني سلطنت) هم په هغه کې د المان او دهغه د متحدینو په طرفداری ورګډ شو، د انګلیس د دولت او دهغه د اندیوالانو د جګړه ایزو اقداماتو په خلاف لویه هیاهوی او شورماشور د هندوستان د مسلمانانو او د نورو اسلامي هېوادونو تر منځ راپورته شو، او په ډېره لږه موده کې د نړی او د ختیځو هېوادونو د ژوند حالات او سوداګری بدله کړه.

امیر حبیب الله خان یوه میاشت وروسته په کابل کې د هغه وخت د سپین ږیرو او مخورو په دیوه لویه غونډه کې د بیطرفی اعلان وکړ (د ۱۳۳۲ق کال د شوال میاشت ۱۹۱۴م کال) په داسې حال کې چې عوامو خلکو د عثماني ترکي او د اسلامي خلافت د مقام چې په استانبول کې و د بریالیتوب شعارونه ورکول، او د خلافت ګوند چې د هندوستان د ملیونونو مسلمانانو په منځ کې نفوذ کړی و او د عثماني ترک د قواو د تقویې لپاره یې د مرستې وسایل او چاندې راټولولې، او هره ورځ به د خلافت د ورځپاني په سلګونو زره نسخې په بمبي کې ویشل کېدې، او سلطاني سره خولی د مسلمانانو شعار ګرځېدلی و.

لاکن امیر چوپ او د حرم له اړخه لری نه تللو، شاید چې په دهلي کې د هغه د انګریزی اربابانو لپاره همدغه د چوپتیا او اراموالی

Library

حالت د ی ـه داسې هندوستان پـه خـوا کـې چـې پـه جګـړه کـې د
بریالیتوب د سرچینو څخه یوه و مطلوب و.

افغانستان د افغان او انګلیس د دوهمې جګړې را وروسته د
برتانوي هند د قوي دولت په خوا کې و، او امیر عبدالرحمن خان چې
قهار سیاست مدار او د کورنیو سر غړونکو لپاره د تیره تیغ
درلودونکي سړی و. په بهرنی سیاست کې د ډېري ښې رویې سره
یې یوازې په دهلي تکیه وکړه، او د افغانستان هغه سیاست چې
تزاري روسي ته یې تمایل درلوده او د امیر شیر علي خان سیاست و
چې د هغه د له منځه تللو سبب شو په ښکاره یې هغه یوه سهوه او
خطا وبلله او منشي سلطان محمد هندوستانی په هغه شرح حال کې
چې د ده د نظر لاندې لیکلی او د تاج التواریخ په نامه ژباړل شوی
محکوم کړ لاکن د دغه دارمدار او نرمش او د هند د وریسرا څخه
د کال ۱۸ لکو کالدارو د ترلاسه کولو سره، سره بیا هم ختیځ
سرحدات او د قبایلو چارې یې یوازې د وریسرارحم او کرم ته پرې
نښودې، او په هغه پوهې او لیاقت سره چې په سیاست کې لرله د
یوې خوا یې د هند وریسرا ډاډه ساته، لاکن د دې لپاره چې د
افغانستان د سیاسي او شوق الجیشي موقیعت څخه یې پورته ګټه
اخیستی واي، نو کله، کله به یې د هډې د ملا نجم الدین په شان
ملایان د کابل د ګردي جومات او د نورو دیني مرکزونو څخه قبایلو
ته ور شړل او فراري کول تر څو هلته د جهاد اوازې ګرمې وساتي او
وریسرا پاملرنه به یې دی ډول قبلوي غورځنګونو ته راوړوله چې که
چېرې د هند د لویدیځ سرحدي قبایل د دې خوا څخه تحریک شي
نو د برتانوی هند لپاره به یې نتیجې ډېرې وي، هغه ۱۸ لکه

کلداري چې واسراي یې ورکوي یوازې د امیر د مینځلو مزد دي، او
د برتیانوی هند وایسرا باید په دی باندې همیشه معترف وی
چې :

" امروز در قلمرو دل، دست، دست تست"

په دغه کاره او ناروغ سیاست سره امیر عبدالرحمن وکولی شول چې
خپل موقیعت د افغانستان د امارت سره ټینګ وساتي، لاکن د
هغه د مړینې وروسته ځوي یې امیر حبیب الله خان ونه کولی شول
چې په یوازې توګه دغه حالت ته دوام ورکړي، نو په دې خاطر یې
خپل ورور سردار نصرالله خان چې یو اخوند مشربي سړی و، د دې
سیاست د یوه اړخ د پر مخبیولو لپاره وګماره، دا په خپله دوایسرا
سره جوړ راغي او خپل مشر ځوي سردار عنایت الله خان یې د هند د
وریسرا لارد کرزن حرمنور ته ورولېږه (۱۹۰۴م کال د ډسمبر ۱۲)
او یو کال وروسته (۱۹۰۵م کال) یې د هند د بهرنیو چارو سکرتر
لویش ولیم دین ته په ډېره ښه بڼه او دارمدار سره په کابل کې هر
کلي و وایه، او په یو څو کرښیزو تړون کې هر هغه څه چې امېر
عبدالرحمن د راولپنډي په سفر کې په ۱۸۸۴م کال کې د لارد سره
منلی و کټ مټ یې هغه ومنل او په دې توګه افغانستان بیا د هند د
وایسرا د ستقیم نفوذ لاندې پاتي شو، د موافقت دغه اړخ د
وایسرا د سیاسي اعتماد د ترلاسه کولو لپاره و چې امیر د همیشه
لپاره هغې ته متعهد و او د سرد ویښتـه په اندازه یې د هغې څخه
کوږوالی نه کاوه او د بریتانیا د دولت اعتماد یې له لاسه نه
ورکاوه.

لاکن په دغه سیاسي لوبه کې یې چې امیر یې په خپله لوبغاړی و،
خپل بل ورور سردار نورالله خان یې له شاهي ارګ څخه وویست او د

Library

ارګ په لويديځ لورې کې ورته هغه ماڼۍ چې اوس د وزيرانو د شورا
د کار ځای دی دزين العماره په نامه ورته جوړه کړه ترڅو چې خلک
وکولی شي پرته له قيدو بسته هميشه په ازاده توګه ده ته راشي، او
د هر خان، ملک او اخوند سره اړيکي ولري، او د ټولو سرحداتو او
قبايلو چاري اداره کړي، او د لازم لېدلو په صورت کې وکولی شي
په ختيځو سرحدونو کې يو حرکت او خوځښت را منځته کړي. او که
چيرې وغواړي جهاد اعلان کړي او هغې ته د افغانستان د خلکو د
ارادې د ښکاره کولو رنګ ورکړي،

دا هغه سياست و چې امير او د ده ورور له خپل پلار څخه زده کړی
و، چې د خوږوالي او سازش سره يو ځای د قهر او غضب وسله هم
بايد په لاس کې ورسره وي. نو په همدې خاطر د سردار نصرالله خان
مقر د هميش لپاره د قبايلو د مشرانو، روحانيونو او د جهاد د
اخوندانو رجع وه د هېواد د مرکز او اطرافو سره، او په همدې
ترتيب سره يې د افغانستان پر خلکو خپلې مطلقې حکمرانۍ ته
ادامه ورکوله او د سراج الملته والدين د ؟) خپل ذات يې د ديني او
دينوی روښنا يوو سر چينه بللي و، پداسي حال کې چې دده زياتره
ارزښتناکه وخت به ددربار په ښايست او دحرم د ښکلو ميرمنو په
ډول او سينګار کې تيريده، او که کله به بهرته هم راووت نو په
ښکار ميله جوړول او د ساعت تيری د فرش وظرف په ترتيب او
سمبالولوبه لګيا او اخته کيده او سراج الاخبار به دده دښکار په
برخه کې د طنز او کنايې په توګه داسي ليکل:

همه اهوان صحرا، سر خود رانهاده برکف!
بـا ميدانکـه روزی بشـکار خـواهی امـد!

(۲)

ګاوندی محرکه عوامل

ازاد قبايل او د هندی مجاهدينو مرکزونه:

دديورند دسرحدی کرښې په دواړو غاړو کې، چې د برتانوی هند او
د افغانستا ن تر منځ د ۱۸۹۳ م کال دنوامبر په ۱۲ په ۱۳۱۱ ق
کال کې د هند د بهرنيي سکرتر سرماتيمر د يورنډ او د
اميرعبدالرحمن تر منځ رامنځته شو، او د افغانستان د
خلکو او قبايلو د رضايت پرته په رسميت و پيژندل شو او وتپل
شو، پښتو ژبی سر حدی قبايل جنوبا د وزيرو، ميدو، دوړو بنګښ،
اپريدی، مومند او نور دلار يې تر سيمی پوری شمالا او سيدل، دي
قبايلو دپښتو راو دنورو هغو ښارونو د انګليس حکمرانانوسره چې د
هغوي د مستقمي سلطی لاندی وي دهندوستان د پوليټکل ايجنټ
پواسطه اړيکي درلودي. لاکن د صوبه سرحد دداخل پوليسي او
امنتي قوانين پرهغوي جاري نه و، او عموما د عنعنوي جرګي په
توګه اداره کيدل، نو پدي اساس انګليس پوليټکل ايجنټ دا حق نه
درلوده چې د هغوي په کورنيو چارو کې مستقيمه مداخله وکړي.

د هند د مغولي امپراطوري په مرکزکې د ۱۱۷۰ ق يا ۱۷۵۶ م
کلو په شاوخوا کې يو ډير مهم فکري، اصلاحي او ديني حرکت د
هغه وخت د مشهور عالم شاو ولي الله دهلوی پواسطه منځته
راغلي و، چې ددغي کورني د مشرانو له خوا تعقيب شو،د هغه د
مهمو اصولو څخه د ټولنيزو او اقتصادي اصلاحاتو او د اسلامي

Library

حکومت د ساتلو په لاره کې د جهاد څخه يادونه کولي شو، او کله چې لدې وروسته لار دليک Lord Lalke انګليسي حکمران په ۱۸۰۳ م کال کې دهلي ونيوه نو سکانو هم په پنجاب کې خپله سلطه ټينګه کړه، نو پدې خاطر د شاه ولي الله لمسي مولوي اسماعيل د هلوي د سيد احمد بريلوي سره يو ځاي د مجاهدينو ديوه کاروان په ملګرتيا دسيند، کندهار او کابل له لياري پيښور ته راورسيدل، او د جهاد هنګامه او ولوله يې د هغه سيکانو سره چې پيښو ريې نيولي و او هم يې د بارکزايې سر دارانو سره (د اميردوست محمدخان ورونه) ګرمه کړه، او يو شرعي حکومت يې د ۱۲۲۴ ق کال د جمادي الاخير په ۱۲ يا د ۱۸۲۷ م کال د جنوري په مياشت کې د پيښور په چارسده کې اعلان کړ، لاکن ددغه حرکت يا غورځنګ دواړه مخکښان يا مشران د ۱۲۴۶ ق کال د ذيقعدی په ۲۴ يا ۱۸۳۱ م کال د می په ۶ دسيکانو د لښکرو په مقابل کې د برجيلم په غاړه په بالا کوټ کې په شهادت ورسيدل. او ددوې نور ملګري په هم هغه غرونو کې سره خواره واره شول. تر څو چې ددغی کورنۍ د پاتي کسانو څخه يوتن سيد نورالدين دهلوی د صوبه سرحد دکوهستان په درستانه کې د ازادو مجاهدينو لپاره يو مرکز په ۱۸۴۰ م کال کې جوړ کړ او دهغه دنيا يې خلکو څخه مولانا عبدالله چې په ۱۹۰۲ م کال کې و مړ د هغه څخه وروسته د هغه ورور عبدالکريم چې په ۱۹۱۵م کال کې مړ شو او دهغي څخه راوروسته دهغه لمسي رحمت الله او نعمت الله د چرکنډ د سمڅي په ځای کې يو په بل پسي د هغه په ځای کيناستل. دي سلسلي دالمجاهد د جريدی په خپريدو سره چې مدير يې محمد بشير چې تر ۱۳۱۰ ش کال پوری هم ژوندی و دوام

درلوده، او هميشه يې دکابل ددربار او ددې ځاي دروڼ اندو سره اړيکي درلودل چې ددې اړيکو د اسنادو يوه برخه د کابل په ملی ارشيف کې موجوده ده، چې افغاني حکومتونو به د هغوي سره مالي او اخلاقي مرستې هم کولي. د شلمي ميلادي پېړي په پيل کې په هند کې دکانګرس د ازادی غوښتني غورځنګ اوله هغي وروسته په ۱۹۱۴ م کال د لومړي نړيوالي جګړي له پيل څخه په هغه ځاي کې د خلافت غورځنګ او مهاجرت په ډير شدت سره روان و. او په هندي ځوانانو کې (د هندوانو او مسلمانانو په ګډون) د هندوستان د ازادي غوښتني جذبي مخ په وړاندی خپلي ځغلولي، او ټول دغه راز خلک چې د پرديو دحکومت او د انګريز د نيواکګرو سره يې جوړښت نه درلوه او غوښتل يې چې د ازادي لپاره يو کاروکړي، نو دپښتنو د سرحد دازادو قبايلو او د مجاهدينو دي ټاټوبي يا ځالي ته يې مخ راګرځاوه ، او د همدغه سرښندونکو او زيار کښو خلکو په واسطه به په کابل کې افغاني مرکزونو ته ور پژندل کېدل، او کابل ته به يې د هغوي درسولو وسايل د قبايلي سرحداتو د لياري برابرول ، او همدا خلک و چې د هند د ازادي او د ازاد هندوستان د موقت حکومت د جوړولو زميني يې په کابل کې برابري کړی. چې ددهلي انګريزان او دپلټنو نيواک ګر مرکز ونه يې ډير سر ګردانه کړي و.

دشيخ الهند غورځنګ د ياغيستان د قبايلو په منځ کې د ازادي غوښتونکو مرکزونه او کابل :

په ۱۸۵۷ م کال يا ۱۲۷۳ ق کال کې دهند د ازدادي غوښتني د پاڅون وروسته چې انګليسي نيورګ ګرو هغه د غدريعنې MuTiny په نامه و ځپل دهند ځينو (مسلمانو مخ کښانو د شيخ

Library

الهند مولانا محمود الحسن (د ۱۹۱۷ څخه تر ۱۹۲۰ م کال تر جون پوري په مالتا کې اسیر) په اشاره او تلقین د هند په د ننه او بهر کې د ازادي غوښتني حرکاتو ته ادامه ورکړه، چې د هغي جملي څخه ومولانا ابوالکلام ازاد، مولانا محمد علی جوهر، حکیم اجمل خان نواب وقار الملک، ډاکتر مختار احمد انصاري، مولانا تاج محمد امروټي او د کراچی سوداګر عبدالله هارون او داسي نورو چې د هند په دننه کې یې په پټه توګه فعالیت کاوه، او په ازادو سرحداتو کې فضل واحد د ترنګزو حاجی، دباړی ملاصاحب (چې د ۱۹۱۵ م کال په سپمتبر کې د شبقدر د حملی مشرو) او د اباسین دکوهستان ملااحمد جان صاحب سنډا کې چې (د ۲۰ پېړي په پیل کې د انګلیس د استعمار په مقابل کې سر سخته مجاهدین و) لدې وروسته د خداي خدمتګارانو دټولني بنسټ ایښودنکي خان عبدالغفار خان و،

شیخ الهند ده ۱۹۱۵ م کال دسپتمبر په ۱۸ یا په ۱۳۳۳ ق کال کې حجاز ته ولاړ او له هغه ځاي څخه یې د ازادي د مبارزي د لیاري د ملګرو څخه یوتن (نوي مسلمان شوي شاګرد) مولانا عبیدالله سندهی دکویټی، بنوراوک او کندهار د لیاري څخه کابل ته راو استاوه، چې د ۱۹۱۵ م کال په اکتوبر کې دي ځای ته راورسیده، او دسردار نور الله خان، سردار عنایت الله خان او دانډو د حاجی عبدالرزاق په مرسته یې د هند د ازادي غوښتونکو د فعالیت لپاره په کابل کې مرکز جوړکړ، او د (ازاد سرحد) د چمبرکند د سمځي او ستهانې د مجاهدینو د مرکزونو سره یې خپلي اړیکي ټینګي کړي، او له همدي لاري څخه به د هند ازادي غوښتونکي ځوانان او عالمان د تحریک د ادامي لپاره کابل ته راتلل، او لدي ځاي څخه

به یې د هند د ازادي د حاصلولو لپاره د اسیا او اروپا په هېوادونو کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکاوه.

په همدي وختونو کې د لاهور د ګورنمنټ کالج د زده کونکو یوه ډله د هری پور او ازادو سرحداتو له لیاري د ۱۹۱۵ م کال په فبروری کې کابل ته هجرت وکړ، چې پدې ځاي کې د هند د ازادي غوښتونکو په ټولنه کې شامل شول، چې پدي ډله کې د ملتان افتخاري مجیټریټ د (بابړو د قوم) خان بهادر رب نواز ځوي الله نور خان هم شامل و، چې وروسته یې د هند دربنیتنو ازادي غوښتونکو اطلاعات دکابل څخه دانګریزي جاسوس سر چینوته ور کول.[51] په دي ډول کابل د هند د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځید، ار محمد میان بن عبیداله (مولوي منصور انصاري) چې د شیخ الهند د سر ښندونکو شاګردانو څخه و د مهمو سیاسي اسنادو سره د حجاز څخه هند ته ورسید، (۱۹۱۶ م کال اپریل) او له هغه ځاي څخه د ازادو سرحدونو له لیاري د ۱۹۱۶ م کال د جون په میاشت کې کابل ته راغي، دا شخص باعمله عالم و چې په ۱۳۰۱ ق کال د هند په سهانپور کې زیږیدلي او د ۱۳۲۴ ش کال ددلوی په میاشت کې د ۶۲ کالو په عمر وفات شو چې د لغمان د مهترالملک په هدیره کې ښخ شویدي.

[51] الله نواز جې په اماني دوره کې یو شکمن شخیضت و او له معارف څخه وویستل شو، د محمد هاشم خان په کابینه کې وزارت او سفارت ته ورسید. او د عمر تر پایه په کابل کې پاتي شو. چې په همدي ځاي کې د ۱۳۴۵ ش کال د وږی د میاشتي په ۱۲ نیټه مړ شو. هغه د دوهمي نړیوالي جګړي په وخت کې د افغانستان د سفیر په توګه د هتلر تر څنګ په برلین کې ناست و.

Library

مولانا منصور سربیره د ازادي غوښتي دکردار، فکر مند مولف او دځانګړو ، یاسي نظریاتو درلودونکي شخصیت و چې په اردو او فارسي ژبو کې اتلس ټوکه کتابونه د اسلام له نظره په سیاست دین او حقوقو کې ولیکل، چې ځنیې یې چا پ شوي دي، ددې کرښو لیکونکي هغه لېدلي او د هغه سره خبري اترې درلودي، هغه د عمر تر پایه د ازادي غوښتني او فقیري او درویشي پر مسلک د " دالهي حکومت" د ثابتو او نه تغیریدونکي افکارو سره پاتي و، ددې لپاره چې په ازادو سرحداتو کې د افغانانو سره ډېر وخت لپاره یوځاي و په پښتو او دری ژبو کې ښی خبری کولي او د سید محمدامین بنوری باجوړی دلور زهرانامی سره یې واده کړی و چې او لادونه یې تر اوسه په کابل، ننګرهار او هند کې پاتي دي.

دري مهمی پیښی

دلومړی نړیوالي جګړي د پراختیا او شدت سره، د انګلیس د امپراطوری بډایې مستعمره هندوستان د المان او دهغه د ملګرو له نظره په جګړه کې لری نه و، او غوښتل یې چې پدغه نیمه لویه وچه کې او په ځانګړي ډول د هغه ځای د مسلمانانو په منځ کې نفوذ وکړی، او دغه کار د عثماني خلافت پواسطه چې په جګړه کې د هغوي ملګري و تر سره کیده، تر څو د افغانستان مسلمانان د انګریزانو په مقابل کې جهاد ته ولمسوي، او پدي وسیله په هند کې یو پاڅون منځ ته راوړي او د انګریز قواوي په خپله په هند کې بوختي وساتي او د جګړي له ډګر څخه یې لری کړي: نو پدي خاطر کابل د ځینو اروپایې او اسیایې هېوادونو د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځیده، لاکن امیر په ډیره خونسر دي او هغي تجربی سره چې د خپل پلار له وخت څخه یې پدي برخه کې لرله، د

افغانستان او د سرحداتو دمشرانو او مخورو یوه کو چني جرګه په کابل کې جوړه کړه، (د ١٩١٥ م کال اپریل یا ١٣٣۴ م کال) او د افغانستان بیطرفي یې تائید کړه. پداسي حال کې چې د افغانستان زیاتره خلک د اسلامي یووالي او د عثماني خلافت سره د مرستي طرفدارو، د سراج الاخبار مدیر محمود طرزي د عامو خلکو د ولولو په ۔ ړګندولو د ١٣٣۴ق کال د ربیع الاول په ګڼه کې چې د ١٢٩۴ش کال د مرغومي د ١۶ سره سمون خورې په دغه جریده کې د لاحي "علي الفلاح" تر عنوان لاندې یوه مقاله خپره کړه او په هغي کې خلک د سیاسي ازادۍ د تر لاسه کولو او ملي پاڅون ته ولمسول شول، چې دغه مقاله سانسور شوه او محمود طرزي ته وویل شول چې: هغه چرګ چې بې وخته اذان کوي سر یې د غوڅولو دی، او هغه یې ۲۶ زره روپۍ جریمه کړ، چې دغه پېښي د هغه زوم شهزاده امان الله خان خلاصي کړی، انګریزان ویښ او د حالاتو څارېې کاوه او د هغو ملکي او عسکري جاسوسۍ د وسایلو پواسطه یې چې په اسیایې هېوادونو او هندوستان کې یې درلودل، د انتلبجنت سرویس، سي، ای، ډي او د ټولو ښارونو او په ځانګړې توګه د کابل د سیاسي ماینډګیو څخه د اطلاع اخیستله، چې د دغو پټو اطلاعاتو یوه ټولګه د ١٩١۶م څخه تر ١٩١٨م کلونو پوري اوس د محرمیت څخه خلاصه شوی او د لندن په انډیا افیس کې موجوده ده، او د هغي اردو ژباړه د "تحریک الشیخ الهند" په کتاب کي چې په ١٩٧٥م کال کې په ډهلي کې چاپ شویدی خپره شویده، چې په دې فصل کې مې د هغي څخه استفاده کړی ده چې د هغي حواله د تحریک د لنډېز په علامې سره ورکړ شویده.

Library

چې په دې وخت کې په کابل کې څو مهمې پېښې شویدي چې د افغانستان د کورنیو خلکو په فکري حالاتو یې اغېزه کړې وه چې د دوهم مشروطیت سره فکري اړیکي لري چې باید په دې ځای کې په لنډېز سره راوړل شي:

اول: د هندیانو تنظیم

لکه څنګه چې مو وویل د شیخ الهند ربښتني او ازادۍ غوښتونکي شاګرد مولانا عبیدالله سندهي د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راغی او ټول هغه هندي طالبان چې مخکې ازادو سرحداتو او کابل ته راغلي و راټول او تنظیم یې کړل، او د سردارنصرالله خان او سردارعنایت الله خان چې د امیر له خوا په دې کار ګمارل شوی و او د حاجي عبدالرزاق اندړ سره یې خبري اتري وکړي او د ۱۹۱۶م کال د جون په میاشت کې مولانا منصور انصاري هم په دې ډله کې ور شامل شو، او د شیخ الهند مهمې لاربښووني یې هغوی ته ورسولي.

په دې وخت کې یو نوی مسلمان شوی شخص (د هند د نامتو لیډر د اچاریه کر پلاني مشر ورور) [52] د مولوي عبدالرحیم په نامه چې د هند د ازادۍ غوښتونکو د تکړه کارکوونکو له ډلې څخه و کابل ته راورسېده او د سرحد د مجاهدینو د ایلچي په توګه یې د نایب السلطنه سره کتنې وکړي، او د افغاني شخصیتونو سره د هندي مهاجرینو د اړیکو د ټینګولو وسیله وه، چې د نایب السلطنه له خوا یې ازادو قبایلو ته کمکې نقدې پېښې او وسلې رسولي، .

د هندیانو ډله د حکومت او په کابل کې د بریتاني د سیاسي نماینده له خوا د کلکې څارنې لاندې وه. او د دې لپاره چې نه یې

[52] د ۱۳۶۰ش کال د حوت د میاشتې په ۲۸ په دهلي کې ومړ یعنې ۱۹۸۲م.

شو کولای د کابل د خلکو سره وګوري نو په دې خاطر د کابل د ملکي روغتون په دننه کې د ترکي سر طبیب ډاکتر منیربیګ چې د عثماني ترکانو له خوا د دې غورځنګ ملګری و د ده خونه یې د یو بل سره د لېدنو کتنو لپاره ټاکلې وه او همدلته به یې یو د بل سره کتل او سلامشوري به یې کولي.

کله چې د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې مولوي برکت الله بهوپالي (هندي فراري انقلابي شخص) هم د الماني پلاوی سره کابل ته راورسېده، او د دې متشکلې او منظمې ډلې سره یو ځای شو او د هغوی په راس کې یې په انقلابي اقداماتو پیل وکړ. [53]

دوهم: د الماني پلاوی سره د راجه مهندره پرتاب راتګ:

په اروپا کې د المان او د هغې د طرفدارو سریزو، د عثماني دولت په ګډون چې د خلافت د مقام لمړنی مقدس ځای و په هندوستان کې د اړو دوړ او نا ارامی د پېداکېدو لپاره یې د افغانستان بې طرفه هېواد تشخیص کړی و نو په دې اساس یې یو بشپړ پلاوی چې په هغې ک ې الماني، استریایي، ترکي او د فراري ازادۍ غوښتني هندیانو منصبداران په کې شامل و، د استانبول، حلب، بغداد، اصفهان، قم او هرات د لارې کابل ته واستاوه، چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر په ۲۶ نېټه د هزاره جاتو له لېاري کابل ته راورسېده، او د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر څخه د ۱۹۱۶م کال د می تر میاشتي پورې د کابل د بابر باغ په میلمستون کې پاتې شو، او د دولت له طرفه د دغه پلاوی میلمه پالی شجاع الدوله او اشباشي و. دا پلاوی د شجاع الدین چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه په کابل کې و (په

[53] د شیخ الهندي په تحریک کې په تفصیل سره راغلی دی.

Library

ایران کې نېول شوی) د هغه بیان په اساس چې د هندوستان پولیسو ته یې د پوښتنې په وخت کې کړی و عبارت و له : [54]

۱_ راجه مهندره پرتاپ:

د ګهنشام سنګر راجه مرستان ځوی او د علي ګره د مرستان د ځای د حکمرانانو د کورنۍ، د راجه دت پرشادسنګه ورور او په هغه ځای کې د ځمکو د پراخه جایداد درلودنکی و چې په علي ګرکي زده کړې کړې وی. په بندرابن کې د یوه موټې هندوستان په فکر د مسلمانانو هندوانو او مسحیانو د پیوستون یوه کمېټه جوړه کړه، د دې لپاره چې د سیل ګری سره یې مینه درلوده، په امریکا کې د هردیال او د هند د ازادۍ غوښتنې د باغیانو د ټولنې له نورو غړو سره یې وکتل او د انقلابي افکارو سره یې مینه پیدا شوه، او د ۱۹۱۴م کال د ډیسمبر په ۲۰ نېټه هندوستان ته راتلو په لپاره مارسلیز ته راغی او له هغه ځایه برلین ته ولاړ او د هندیانو په هغه ټولنه کې شامل شو، چې د هند د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې هڅې کولې چې هندي مولوي برکت الله بهوپالي او هردیال هم په کې ګډون درلوده.

راجه د المان د قیصر **Wilhelm II** او د جرمني د نورو اشخاصو سره د کتنو نه وروسته د خپل کار پلان داسې طرحه کړ، چې د هند د ازادۍ غوښتونکو او ترکي او الماني اشخاصو ګډ پلاوی دی د قیصر او سلطان محمد رشاد خامس او انور پاشا لیکونه او د استانبول د شیخ الاسلام فتواوي افغانستان ته ورسوی، تر څو د

[54] د شیخ الهند تحریک.

افغانستان اشخاص د هغې پر بنسټ د انګلیس پرضد پاڅون او جهاد اعلان کړي.

په هغه لیکونو کې چې راجه د المان څخه راوړی و، د جرمني د دولت د رئیس لیکونه یې د هند د ایالتو د راجه ګانو په نامه په الماني او هندي او هم د کابل د امیر او د رانانیپال په نامه درلودل، تر څو مهندره پرتاپ سره مرسته وکړي او هندوستان د انګلیس د استعمار د مینګولو څخه خلاص کړي او الماني دولت د هندوستان د ازادۍ د ساتلو ژمنه کوي.

د دې لپاره چې هندي او الماني پلاوي او دغه راز د هند موقتي حکومت د کابل په بابر بڼ کې ناکام پاتي شول، راجه د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د پاڅون څخه وروسته د کابل څخه ولاړ او د شوروي دولت د لېاري اروپا ته ولاړ او د هند د ازادۍ د اعلان وروسته په ۱۹۴۷م کال کې د جواهر لعل نهرو حکومت هغه ته د هند د راتللو بلنه ورکړه، او تر یوه وخته یې د هند د مشرانو په جرګه کې غړیتوب درلوده تر څو چې په زاړه عمر کې د ۱۳۵۸ش کال د ثور په ۹ یا د ۱۹۷۹م کال د اپریل په ۲۹ په نوی دهلي کې ومړ، او دغه د ولولو ډکه لمبه یا شغله مړه شوه.

۲_ فان هینټنګ **Von Henting** :

هغه د المان د توپخانې مشر، پلار یې د عدلیې وزیر، تکړه پوځي ځوان و چې په نوموړی پلاوی کې یې دیندرمایر سره په ګډه مشری په غاړه درلوده.

Library

د دې لپاره چې په خپلو موخو کې بريالی نشول نو بېرته المان ته ولاړ او خپل راپور يې وليکه چې په ۱۹۶۳م کال کې د هغې متن په ګوتنګن کې چاپ شو.

ده د خپل راپور په ۹۳_ ۹۴ مخونو کې د خپل پلاوی غړی داسې معرفي کړي دي:Dr: Becrer او لفتننت Rdether الماني او ترکي کاظم بې او هندي مهندره اپرتاب او برکت الله او شېر تنه افريدی کوم چې ددوی انګليس سر تيري و او په جګړه کې د المانيانو په لاس ورغلی و، دوه تنو افغانانو د عبدالرحمن او سبحان په نومونو هم په خپل لګبنت سره په دې پلاوی کې ګډون درلوده .[55]

۳_ ويګنر

ديوي الماني کورنۍ ځوی او د بې سيم د مخابري مشر و.

۴_ لواري:

دوان هينتنګ د سکرتر په توګه .

[55] لودويک ادميک افغانستان ۲۲۳ د ۱۹۶۷م چاپ. د الماني عسکرو مشر او فعال نظامي سړی و چې نوم يې په اردو ژباړه د شجاع الله په وينا کې سينديري مشر راغلی (تحريک ۲۶۵) لاکن اصلا د المان په ملي ارشيف کې (بون) او په نورو سرچينو کې Nieder myer دی. هغه د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې په استانبول کې د روف بې ترک په مشری د ويلهلم واسموس تر رياست لاندې د المان د ۲۳ کسيز عسکري هيت غړی و چې د مهندره پرتاپ د پلاوی سره يو ځای شو او خپل ځان يې په منځنۍ اسيا کې د حربي منصبدارانو د نظامي چارو د روزني ژمن باله، په داسې حال کې چې د ده بل ملګری هنتنګ د افغانستان سره د سياسي اړيکو د ټينګولو لپاره هلې ځلې کولی.
نيدرماير په کابل کې يوه کوچنی افغاني نظامي مفرزه د نظامي روزني لاندې ونېوله چې د هغې جملې څخه يو هم قوماندان عبدالحميد و چې په اماني دوره کې رئيس ارکان و چې بيا وروسته په ۱۳۰۲ش کال د ګوډ ملا د سر غړوني په قضيه کې په لوګر کې ووژل شو

۵_ ووکات (هوخت) :

دوان هينتنګ سکرتر .

۶_ نيدرماير :

۷_ يوزباش کاظم بې (ترکي) :

هغه د ترکي عسکرو ډګروال او د منصبدارانو په هيت کې د انور پاشا کارمند و، چې د الماني تر وخته پورې په کابل کې پاتې شو او د ۱۹۱۹م کال په جنوری کې بخارا او خيوا ته راغی.

کله چې د ۱۹۱۹م کال په اپريل کې د محمد ولي خان ځانګړی هيئت يا پلاوی مسکو ته ورسول شو. کاظم بې هم په دې ډله کې شامل و، او له هغې وروسته هغه په عشق اباد کې وينو چې د " غريبانو غږ " د ترکي ژبې جريدې Vioce of the foor سره همکاری کوې اوخپل ځان يې د هغه ځای يو تکړه حکمران جوړ کړی و، د ۱۹۱۹م کال په اکتوبر کې يې په کاګان کې د ځوانو بخارايانو د ټولني په جوړولو کې هلې ځلې وکړې او په سياسي غورځنګ کې يې ونډه درلوده او د افغانستان سره يې هم خپل اړيکې ساتل او د هرات حکمران ته به يې ليکل چې :

" په دې نږدې وختونو کې به د پان اسلامي قواوی ايران ته ورداخلې شي او د انګليس پوځونه به له هغه ځای څخه وباسي او تاسو ته د بلشويک دوستانو په برخه کې ځانګړی ډاډ درکوم چې هغوی د مسلمانانو ډېر نزدي دوستان دي او د غازي امير امان الله لپاره به دوی الوتکي، توپونو او نور ډېر جنګي سامان برابر کړي. "[56]

۸_ مولوي برکت الله :

[56] ادميک افغانستان ۱۴۴، د هند د ملي ارشيف د محرمانه اسنادو څخه ۱۶۰ د ۱۹۲۰م کال د فبروری مياشت

Library

د منشي قدرت الله بهوپالي ځوی و چې د هندوستان د جيدو عالمانو څخه و هغه په توکيو کې د اردو ژبې پروفيسور او په هند کې د بريتانيا د سرسختو مبارزو مخالفانو له جملې څخه و، چې په ۱۹۱۴م کال کې يې د بريتانې د سفارت په اشاره په جاپان کې له کار څخه گوښه کړ، چې بيا له دغه ځای څخه سانفرانسيسکو ته ولاړ، او د هند د ازادۍ غوښتونکو په ټولنه (غدر) کې شامل شو، هغه د جهاد ديني او تبليغي دقيقي مقالې په فارسي ژبه د کابل سراج الاخبار ته د جاپان څخه رالېږلې، [57] او په کابل کې د هند د ازادۍ غوښتني د يوه تکړه او ملي عنصر په توگه پېژندل شوی و، نو په همدې اساس د الماني پلاوی سره کابل ته راواستول شو، او په دې ځای کې د راجه مهندرپرتاپ او ، مولانا عبدالله سندهي سره يو ځای يې د انگليس ضد ولولې راگرمې کړې، او په جنودربانيد (د هند دخلاصون سرتېري) کې يې د جنرال د مرستيال رتبه درلوده، او د ازاد هند په موقتي حکومت کې چې په کابل کې جوړ شو صدر اعظم و، (۱۹۱۶م کال د جنوری ۲۴) د دې لپاره چې د ۱۹۱۷م کال په پای کې د شوروي ترکمنستان بهرنۍ کميسايت امير حبيب الله خان ته د دوستانه اړيکو د ټينگولو پيغام ورکړ، برکت الله د کاظم بې سره يو ځای چې پخوا يې يادونه وشوه د شوروي ترکمنستان جمهوريت ته د خبرو اترو لپاره واستول شو.

په ۱۹۱۹م کال کې د افغانستان د ازادۍ د اعلان څخه را وروسته هغه وخت چې گرځنده او د امان الله خان ځانگړی سفير محمد ولي خان د همدې کال د اپريل په ۷ نېټه د تاشکند له لارې مسکو او

[57] وگورئ د سراج الاخبار ۴ مخ ۲ گڼه ۳ کال د ذلقعدې لومړۍ نېټه، ۱۳۳۱ق کال يا د ۱۹۱۱م کال د اکتوبر ۱۲

نورو اروپايي هېوادو ته واستول شوېه دې سياسي پلاوی کې برکت الله او کاظم بې دواړو گډون درلوده چې د ۱۹۱۹م کال د اکتوبر په ۱۰ په مسکو کې ورته د درناوي ډک او تود هر کلی وويل شو.

برکت الله د مسکو څخه د منځني اسيا شوروي برخې ته بېرته راوگرځېد او د بريتاني پرضد لمسونوته يې دوام ورکړ، او ديلشويزم او اسلام په موضوع يې يوه رساله وليکله، او په هغې کې مارکسسي سوسيليزم يې په اسلام کې د بيت المال د تصور يو ډول بېرته راگرځېدنه وبلله، چې يو ډول داسې خزانه ده چې عمومي او په ټوله ټولنه پورې اړه لري.

د دې کرښو ليکونکی د ۱۹۲۰م کال را وروسته د برکت الله د عواقبو څخه خبر نلرم، ولي بايد ووايو: چې دغه پلټونکی، ويونکي او تکړه شخصيت خپل عمر د بريتانيا د استعمار او امپرياليزم سره په مبارزه کې تېر کړی و.

* * *

په هر صورت د ۱۹۱۵ م کال د اکتوبر په نيمايي کې دغه گډ پلاوي دېغمان په تپه کې امير خپل حضور ته ومانه او خبري اتري پېل شوي. پلاوي هڅه کوله چې امير د انگليسانو پر خلاف د جهاد اعلان او د المان د متحدينو طرفداری ته وهڅوی او هغه ليک چې انور پاشا راوړی و لانديني څلور موخي په کې وې:

اول : د دې لپاره چې عثماني سلطان جهاد اعلان کړی بايد امير هم همداسې وکړي.

دوهم: ایا امیر د افغانستان د خاورې له لارې "عثماني ترکي عسکروته ـند ته د تېرېدلو اجازه ورکوي؟

دریم: باید افغانستان د انګلیس سره خپلې اړیکې وشلوي.

څلورم: امیر باید ټولي متنفذ او بارسوخه ملایان د جهاد اعلان ته راوګماري.

لاکن امیر د دې مسئلو په ځواب کې نوموړی پلاوی ته وویل: د افغانستان خلک د راسخي عقېدي مسلمانان دي لاکن د جګړې وسایل نه لري، نو په دې اساس همیشه یوازې د خپل هېواد څخه د دفاع لپاره چمتو دي.

پلاوی امیر ته د هر ډول نظامي مرستي او وسلو او دولس سوه زره پونده تقاوي وعده ورکړه، لاکن امیر قطعي ځواب ورنکړ او مسئله یې خپل د مشوري مجلس ته واچوله.

په دې وخت کې د امیر درباریان دوه ډلي و:

یوه ډله یې د جګړې طرفداره وه چې په هغې کې د امیر ورور سردار نصرالله او د امیر دوه زامن عنایت الله او مان الله شامل و، چې د محمود طرزي (د شهزاده ګانو خسر او د روڼ اندو مشر او مهم غړی) دیني کړیو د ترک د طرفدارانو او د زیاتره افغاني قبایلو له خوا یې ملاتړ کېده، دوهمه ډله یې د انګلیس طرفداران و چې د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په شاوخوا راغونډ شوي وو. چې په هغې کې د بي بي حلیمي ساتونکي (د امیر میره مور چې د خپل ځوي عمر خان د امارت خوب یې لېده) د هندوستان سره د معامله لرونکو سوداګرو ډلي ځیني نظامي کسان او بروکراتان په کې شامل وو، لاکن امیر غوښتل چې د دې ډلي سره سیاسي لوبه په ډېر احتیاط سره تر سره کړي، او د انګلیس طرفداران وساتي، په داسې

حال کې چې عمومي انتظار داسې و چې امیر دی د دغه بهرني پلاوی سره جوړ راشي او جهاد دی اعلان کړي.

په دې وخت کې د برتانوی هند د دولت سیاسي نماینده حافظ سیف الله خان ته د خلکو له خوا پټ اخطارونه ورکول کېدل چې د هغه د نمایندګۍ ځای د خلکو د تاخت و تاز لاندې راځي، تر څو د برتاني سره جنګي عملیات ترسره شي، (د نوموړی حافظ لیک د ١٩١۶م کال د جون میاشت). پتېه دی پاتي نه وي چې د ١٩١۵م کال د سپتمبر څـه دمخه هغه وخت چې دغه الماني پلاوی د هزاره جاتو په لاره د هرات او کابل تر منځ و د هند وایسر او برتاني د امپراطور په لاسلیک یو لیک د امیر حبیب الله خان په نامه راولېږه، او هغه یې د برتاني اطاعت او د بې طرفۍ ساتلو ته وهڅاوه، او د هغي میاشتي تقاوي یې د یونیم لک څخه دوه لکو ته د پټي خولي نېولو په خاطر زیاته کړه.

امیر د دربار د بېلا بېلو ډلو د جهاد د عمومي تمایل او د الماني پلاوی د هیلو تر منځ د یوه ماهر لوبغاړی په شان رول لوباوه، د یو پلوه یې الماني، ترکي او هندي میلمانه په مستقیمو او غیر مستقیمو خبرو اترو مصروف ساتل، او په دې ترتیب د افغانستان، المان او د هغه د انډیوالانو تر منځ یولس ماده ایز تړون [58]

[58] لکه څنګه چې د ساتلي مخفف لیکن Seiler په روزنامچه کې په انډیا افس (لزن) کې راغلی دی د تړون دی مسودې لس مادي درلودي، چې د هغي په سریزه کې د افغانستان او المان او د داوړو څواو حکم لرونکو او د المان د نورو متحدینو تر منځ د دوستۍ ټینګښت، او د افغانستان د ازادۍ په رسمیت پېژندلی و، او د افغانستان لوري باید عسکري قواو په مجهزولو او د هغي په اساس تنظیم لاس پورې کړي، او د فارس، هند او د روسي ترکستان د خلکو سره سیاسي اړیکي ټینګي کړي، او المان سل زره عصري توپکونه، درې سوه پوپونه

برابرولو ته ورنزدې کېدل، لاکن د بل پلوه په همدغه ورځ چې په سبا ته یې باید ترون لاسلیک شي د ۱۹۱۶م کال د جنوری په ۲۵ د برتانیا نماینده حافظ سیف الله یې راوغوښت او په یوه ځانګړې مرکه کې یې هغه ته د بیطرفی د سیاست د ادامې ډاډ ورکړ او ویې ویل : چې سربیره پر دې، په عمومې دربار کې د دې سیاست د دوام اعلان هم وکړې، لاکن د هغه خبرې به د عوامو خلکو د ولولو د تسکین لپاره وې او د برتاني دولت باید د ده د خبرو څخه په ویره او تشویش کې نشو، او دغه‌وعده شوې دربار څلور ورځې وروسته د جنوری په ۲۹ نېټه جوړ شو، کله چې امیر د بې طرفی دوام اعلان کړ، د قبایلو او کابل خلک چې د جهاد اعلان ته سترګې په لار وو ټول خفه شول، او د المان، ترک او هند ګډ پلاوي ناکام شو، او په دې اساس د پلاوي اروپایې غړو د ۱۹۱۶م کال د می په میاشت کې تصمیم ونېوه چې د کابل څخه ولاړ شي.

او نور عسکري تجهیزات د لس ملیونه سټرلنګ پونډو سره افغانستان ته ورکړې، دغه راز المان به خپله لاره د پارس د هېواد لپاره خلاصوې، تر څو د دې لارې څخه افغانستان ته مرسته ورسېږي.
د دواړو لورو تر منځ سیاسي اړیکي ټینګي او هنتهنګ د المان د استازی په توګه په کابل کې پېژندل کېږي، د افغان استازي یا نماینده پارس ته استول کېږي تر څو هلته د المان د متحدو دولتونو (مرکزې قواوې) د سیاسي نماینده ګانو سره خبرې وکړې، په کابل کې د الماني د سفارت او قونسلګری د پرانستلو په برخه کې به په نزدې وخت کې لازمه مفاهمه وشي. (ادامیک: افغانستان ۹۴) .

د هغو اسنادو له مخې چې په ملي ارشیف کې شته : سردارنصر الله څخه کوله چې هغوی ولاړ نشي او وعده یې ورکوله چې د امیر د خوښی بر خلاف به سرحدې قبایلو د بریتانیا سره د جګړې لپاره چمتو کړې، لاکن د پلاوی غړو دغې وعدې ته اعتبار ونه کړ او نیدرمایر د روسي منځني اسیا د لاري ځان تهران او کرمانشاهان ته ورساوه، او په دې لاره کې د یوې فرقې په اندازه مرسته ولېدله، لاکن هنتهنګ د چین او امریکا له لارې جرمني ته ورستون شو، په داسې حال کې چې د پلاوی نور غړي په هرات کې تر هغه وخته پاتې شول، تر څو چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر شوروي پاڅون د برتانیا د مخالفو کارکونکو لپاره لاره هواره کړه [59]
امیر په دغسې سیاسي ماهرانو عملیاتو سره ځان د المان او ترک د ګډو هیلو او خواهشاتو څخه خلاص کړ، او د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه کې د بریتانیا نماینده سیف الله خان یې بیا دستي راوغوښت او د هغی سره یوازې کښیناست او د پلاوی موضې او اهداف یې غوره او په زړه پورې ونه بلل، او ویې ویل چې هغوی په ناهیلي سره له کابل څخه وتلې، او زموږ د هېواد له سرحد څخه به تېر شوی وې، او یوازې درې تنه یې کاظم بې، برکت الله او مهندره پرتاپ په کابل کې پاتې دي چې د هغه د اندیښنې وړ دې. د دې لپاره چې هغوی میلمانه دي، دانه پوهېږې چې څه ډول خپل ځان له دوی څخه خلاص کړې؟ لاکن په خپله دوی هم تصمیم لرې چې په نزدې وخت کې له دې ځای څخه ولاړ شي.
امیر ډاډ ورکړ چې په بې طرفی، او د بریتانیا سره د ترلتیا او د دوستی په وعده ټینګ ولاړ دی، او د خیرالدین او احمد په نومونو

---

[59] ادمیک: افغانستان ۲۲۵.

دوه تنه چې د تیراه قبایل د انګلیس په مقابل کې راپاڅوي، د ترکي نماینده ګان ندي، لومړنی کس د کابل په حربي ښوونځي کې ښوونکی و د دې لپاره چې شاګردان یې سیاست ته را بلل، برطرف شو او دوهم کس شاهي پخلنځي اشپز و، چې د نااهلي په اساس ووژل شو، دغه دواړه د امیر د اجازي او خبرتیا پرته تیراته تښتېدلي دي او د هېڅ کومي خوا نماینده ګې او واک نه لري، او باید دي چې د بریتانیا نماینده خپل دولت ته له دې خوا څخه پوره ډاډ ورکړي [60]

دریم: په کابل کې د یوه ازاد موقتي حکومت جوړول:

لکه څنګه چې وویل شو، راجه مهندره پرتاپ او مولوي عبیدالله سندهي مخکې د افغاني شخصیتونو سره د خبرو اترو مقدمات د حاجي عبدالرزاق پواسطه برابر کړی وو او سردار نصرالله نایب اسلطنه یې راضي کړی و چې د هند یو موقتي حکومت په کابل کې اعلان کړی. کله چې برکت الله د الماني پلاوی سره کابل ته راغی لکه څنګه چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه یوه تن د مولوي غلام جیلاني ځوی عبدالباري کله چې په ایران کې ونېول شو د هند پولیسو ته یې د یوه سلطاني شاهد په توګه داسې بیان ورکړ، د هندي ډلې مشران او کاظم بی د نایب اسلطنه په اجازه د حاجي عبدالرزاق په کور کې راغونډ شول تر څو د ازاد هند د حکومت د جوړولو لپاره لارې چارې برابرې کړي، په لومړي سرکې په نظر کې و چې دا حکومت دی د شاهي کورنۍ د شهزاده ګانو څخه د یوه تن په صدارت په کابل کې جوړ شي لاکن وروسته په دې خبره سره یوه خوله شول چې د حکومت صدر دی مهندره پرتاپ، صدراعظم دی مولوي برکت الله او د کورنیو چارو وزیر دی مولوي عبیدالله

[60] تحریک ۱۱۸

سندهي وي [61] او دغه ازاد حکومت د ازادۍ غوښتونکو د مقر څخه (د کابل بابر باغ) څخه اعلان شو د (۱۹۱۶م کال سپتمبر) هغه اطلاع چې په دې برخه کې د هند د وایسراد بهرنیو چارو د دفتر له خوا د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه ثبت شویده او د سیاست

[61] لکه څنګه چې وویل شول هغه د شیخ الهند د ملګرو څخه و، چې په کوچنیوالۍ کې یې په بوتاسنګه مشهور و کله چې مسلمان شو، عبیدالله ونومول شول، او په دیوبند کې یې اسلامي علوم ولوستل او د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راورسېد، چې د ملي مبارزینو د مشرانو څخه شمېرل کېده، دغه فعال او سر سخته انقلابي شخصیت د شاه ولي الله د هلوي د فلسفي د شرحه کوونکو څخه و نوموړی د اسلامي علومو تکړه عالم، پلټونکی، کوښښ فکرمند او ازاد مشربي شخص و سرېره پردې چې د ازادۍ غوښتني خوې، سیاسي کارنامې او د هند په موقتي حکومت کې غړیتوب او د جماعت خدام خلق (جنودالله) جوړول یې تر سره کړل، په اردو او عربي ژبو یې ډېر لوړ اشار ژباړلی دی چې د هغې جملې څخه کتاب التمهید په عربي او تحریک سیاسي شاه ولي الله په اردو او اوه کاله په کابل کې په اردو ژبه لیکل شویدې هغه د اماني دورې تر اولو وختو پورې یعنې اوه کاله په کابل کې پاتې شو، او د شاه څخه یې د هندي درس خانې اجازه واخیستله، چې د بریتانیا دسفارت د مداخلې په اساس ونه پرانیستله شوه، او په ۱۹۲۳م کال د تاشکند د لېارې مسکو او استانبول ته ولاړ او د شوروي د انقلابیونو اولنیم سره یې لېدنې وکړې، او انقلابي تجربې یې تر لاسه کړی او په ترکیه کې یې مصطفی کمال ولېده او له دغه ځای څخه یې په مکه معظمه کې استوګنده غوره کړه او د خپلو دیني او انقلابي افکارو په لیکنه او تالیف بوخت شو،

کله چې هند ازاد شو او په ۱۹۴۹م کال کې د ده د بیرته راستنېدو لاره هواره شوه، هندته بېرته راغی او د "هندستاګر اکادمی" په نامه یې علمي موسسه جوړه کړه، او د عمر وروستی وختونه یې د شاه ولي الله د فلسفي په تغیر، تبلیغ او خپرېدو کې تېر کړل، او د مولانا تاج محمود سندهي قبر ته نزدې د سند د سکارپور د امروت په کلی کې اوسېده ترڅو چې همدلته مړ او ښخ کړای شو.

په نړۍ کې د (دوریښمینو لیکونو قضیه) په نامه یادیږي داسي دي: چې عبیداله تندهي به په وریښمینو دستمالونو لیکونه لیکل چې په ښکاره به نه لیدل کیدل، لاکن دلیک اخستونکي کولای شول چې دیوه کمیاوي عمل تر سره کېدو وروسته هغه ولولي، دغه لیکونه د عبدالحق پواسطه چې د ملتان د خان بهادر رب نواز خان ګمارل شوي جاسوس و د نوموړي خان دوه زامن اله نواز او شاه نواز د هندي مهاجرو طالبانو په ډله کې په کابل کې و ددغه جاسوس پواسطه چې پورته یې نوم یاد شو لاهور ته دغه لیکونه راوړل شول او د نوموړي خان بهادرخان پواسطه د هند دحکومت پلاس کې ولویدل او مسله رسوا شوه.

پدي وریښمینو لیکونو کې چې مولوي عبیداله سندهي د کابل څخه لیکل ویل کېږي چې الماني پلاوي په کابل کې په درناوی سره ومنل شو، لاکن په خبرواترو کې کوم ځاي ته ونه رسیده، څکه افغانستان وغوښتل چې ترکي سر تیري دي د افسرانو، وسیلواو نقدي مرستي سره د افغانستان مرستي ته راشي،او دهغه د جګړي متحدین دي ددي هېواد د سلامتیا اوساتني ژمنه وکړي . نو هغه وخت به افغانستان کې د انګلیس پر ضد په جهاد کې پاڅون وکړي، لاکن ددي لپاره چې عثماني دولت دغه شر طونه ونه منل، نو پدي اساس الماني پلاوي ناکام پاتي شو.

د هند ازاد موقتي دولت چې د هغه غړي د کابل په باغ بابر کې ناست و په لاندي کړنو لاس پوري کړ:

لومړي: تزاري روسي ته دسفارت دیوه پلاوي استول او دهغه ځاي څخه کابل ته د سفیر درالېږلو هېله. ۶۲

دوهم : هندوستان ته دسفارت استول (چې بریالي ندي) .

دریم : د پارس د لیاري استا نبول او برلین ته د استول. ۶۳

څلورم: چین او جاپان ته دسفیرانو استول. ۶۴

---

[62] د ۱۹۱۴ م کال دسپتبر ده انیتمي دهند د بهرنیو چارو ددفتر د اطلاعي په اخیر کې وایې چې: ډاکتر مهتر اداس دشمیرسنګه په نامه او هم خوش محمد او عبدالقادر چې طالبان و ددې هیت غړي هم و، چې د ۱۹۱۶ م کال د مارچ په میاشت کې تاشکند ته ولاړ او دهمدي کال د می په میاشت کې بیرته کابل ته راغلل،(تحریک۱۱۷) .

[63] ددې هدف لپاره د لاهور دوه تنه مهاجر طالبان عبدالباري د غلام جیلاني ځوي او شجاع اله د لاهوری حبیب الله ځوي د مولانا عبیداله سندهي له خوا له کابل څخه واستول تر څو د ایران دلیاري ترکي ته ولاړ شي. لاکن د ۱۹۱۴ م کال د اګست په میاشت کې د ایران په محمود اباد کې د ایران د سر تیرو پلاس ونیول شول او روسي ګارد ته تسلم کړي شول تر څو چې دواړه په ترتیب جام کې انګلیسي مامورینو ته وسپارل شول، او له هغه ځاي هغوي هندته واستول، تر څو چې دسلطاني شاهد په توګه یې د ازاد هند د حکومت د فعالیتونو ټول معلومات انګلیسي حکومت ته وسپارل، چې د هغي تفصیل د تحریک شیخ الهذ په کتاب کې راغلي دي.

[64] دې پلاوي چې متهر اسنګه او شیخ عبدالقادر په کې شامل و د مهندره پر تاپ او برکت الله دلیکونو سره چې د چین د سون یات سسن او د جاپان د شهنشاه میکادو په نومونو لیکل شوي و د ۱۹۱۴ م کال د جولای په میاشت کې دروسي تر کستان له لاري سفر وکړ، لاکن په هغه ځاي کې د تزاري حکامو پلاس ونیول شول او په مشهد کې د برتانیا جنرال قونسل ته وسپارل شول اوله هغه ځایه لاهور ته راوړل شول چې متهر اسنګه په یوه ځانګړي عکسری محکمه کې تورن او د ۱۹۱۷ م کال د مارچ په ۲۱ اعدام شو(تحریک ۳۴۲) .

Library

پنځم : هند او برلین ته په تکرار سره د سفارت یو بل پلاوي استول کېږي[65]

شپږم: د هند موقتي حکومت د جنودربانیر په نوم (دمسلم د خلاصون لښکر، سالوشین ارمی) یو تشکل په مدینه، استا نبول ، تهران او کابل کې د کاغذ په مخ جوړ کړ چې ټول عالم اسلام د هند څخه تر مصر او استانبول پورې په کې شامل و: چې د هغې ښوونکي د مسلمانانو خلیفه د ایران احمدشاه قاجار او امیر حبیب الله خان و. چې د کار خلک اوسالاران یې د اسلام په ټولو خلکو چې د افغاني قبایلو د مبارزو خلکو په ګډون په کې شامل شوي وو. چې ددې غیر عملي پیښې ټول تفصیل د مولوي عبیداله سندهي په وریښمینو لیکونو کې (چې د انګلیس دجاسوسانو په لاس کې ولوید) لیکل شوي دي.[66] لاکن دا ټول ترتیبات کاغذ پر مخ پاتې شول اوعملی

---

[65] تحریک ۱۱۴.

[66] ددې وریښمینو لیکونو اردو ژباړه د تحریک په کتاب کې د انډیا افیس د اسنادو له مخې چاپ شوي دي. ددې لیکونو راوړونکي عبدالحق چې اصلا جیون داس دلورندارام څوي د پنجاپ د شاهپور خلصي د جنجیال اوسیدونکي و چې په ۱۹۱۲ م کال کې مسلمان شو چې یو څه وخت دملتان خان بهادر رب نواز خان په کورکې دده ددوه زامنو هر یو الله نواز او شاه نواز په ملګر تیا کابل ته ولاړ او د ۱۹۱۴ م کال په جولای کې یې د عبیداله سندهي څخه دشیخ عبدالرحیم سندهي په نامه وریښمین لیکونه واخستل، چې هغه په عربستان کې مولانا محمود الحسن ته ورسوي، لاکن عبدالحق هغه په لاهور کې خان بهادر ته ورکړ تر څو چې د هند حکومت ته ورسیده،
یعنې دا چې دغه شخص او د خان بهادر ځامنو د همدې کار لپاره کابل ته هجرت ! کړې و او عبدالحق د همدغه خدمت په بدل کې د پنجاب د اوسپنې د لارې په پولیسو کې ، تاکل شو، (تحریک ۳۰۲).

اړخ یې نه درلوده، نوبه همدې اساس په هند کې انګلیسي اشخاصو هغه له یوې ټوکې پرته بل څه نه بلل. لاکن د ختیځ له لوري:
هغه بل سیاسي جریان چې د پښتنو خلکو افکارو ته یې ټکان ورکاوه او سیاسي ویښتوب یې مخ ته راوړه، او د افغانستان پر خلکو یې هم اغیزه کوله، همدغه د هند د ازادي غوښتونکو حرکتونه او ددغه ځای سیاسي ګډندونه و چې د شلمې پېړۍ په لومړیو وختو کې په ټول هندکې په خوشحال سره په هغې لاس پورې کړې و او تل یې غوښتل چې د هند د شمال لویدیځ سرحد او دنیمه ازادو قبایلو د خلکوله قوي څخه هم کار واخلي، او لکه څنګه چې وویل شو، ددې خاوري ازادي غوښونکي خلک دشلمې پېړې داوایلو څخه د هند دسیاسي اودینې ګوندونو سره اشنا شول، د حیرانتیا ځای دي. چې د برتیانوي عصر په اواخرو کې هغه وخت چې د برتانوي دولت استونکي پلاوي د هند دسیاسي حالاتو د مطالعې او سروې لپاره راتلل وي موندله چې په شمال لویدیځه صوبه کې سیاسي و ینښتیا او د ازادي غوښتنې منظم فعالیتونه د هند د نورو ټولو ولایاتو څخه ،(حتي په بمبې کې هم) ډیر زیات دي.(د ۱۹۴۵ م او ۱۹۴۶ م کلونو د کرپس راپورته دې مراجعه وشي).

حزب الله :

دا د برتیانیا په محکومه خاوره کې د پښتنو خلکو دسیاسي ویښتیا په لړ کې لومړني سیاسي او اصلاحي حرکت وي، چې د ترنګزو په حاجی صاحب مشهور د فضل واحد او دده د ملګري مولوي عبدالعزیز اتمانزي(چې په ۱۹۳۴ م کال وړ) مولوي فضل الربي (په ۱۳۳۵ ش کال په کابل لوګر کې و مړ) او فضل محمود

Library

مخفی (په ۱۹۴۷ م کال و مړ) د پښتو مشهور شاعر ددې ګوند له مخکښانو څخه و.

حزب الله د دې مهم مرامه درلودل:

اول ــ یو ټولنیز اصلاحي او د مغرو رسومو او عاداتو سره مبارزه.

دوهم ــ د ازادي د حاصلولولپاره کوښښ او دانګلیس د استعمار په ضد د جهاد اعلانول، چې په هغه وخت کې د چارسدي د اتمانزو ځوان خانزاده محترم خان عبدالغفار خان د بهرام خان ځوي هم پدغه لاره کې کوښښ کاوه، ددې لپاره چې دلومړي نړیوالي جګړې په پیل کې (۱۹۱۴ م) د ترنګزو د حاجی صاحب دنیولو امر ورکړشو هغه د خپل ګوند مرکز د ازاد سرحد دباجوړ سورکمر ته رانقل کړ اودغازی اباد دکلی بنسټ یې کیښود چې د حاجی ارامګاه هم په همدغه ځای کې ده.

لکه څنګه چې مووویل حاجي په خپل دغه ګوند سره د انګلیس په ضد په صوبه سر حد کې د ډیرو اوږدو مبارزو مصدرو او خون ګرمه مبارز ملګري یې درلودل.

چې ددغې جملې څخه میرسیدجان چې د بابړی په ملا مشهور و چې د پیښور په شمال په شبقدر کې په ۱۹۱۱ م کال کې د انګلیس دسرتیرو سره په جګړه اخته و

(۱۳۴۲ ق کال په چامنګ کې و مړ) او ملااحمدجان چې په سنډر کې په ملاصاحب مشهور و په چکدره او ملکنډ کې یې د انګلیسانو سره جهاد وکړ (۱۹۱۴ م) اویو کال وروسته په ۱۹۱۵ م کال کې دوزیرستان قبایل هم د استعماری قواو په ضد په جهاد لاس پوري کړ او مومندو قبایلو د تر نګزو د حاجی په مشري په شبقدر کې د انګلیسي عسکرو پر ځایونو شبخونو نه وکړل او د

قبایلو دغو هلوځلو په ۱۹۱۸ او ۱۹۱۹ م کلونو کې هم دوام درلوده لکه د مغول کوټ، تانک ربوزي،توچي، کسي غر، کاور،مانجی ګري، ژژی، درابن، ترکي او قلصه دوه او داسي نورې جګړې، چې دغو ټولو انقلابی حرکتونو زمورږ د هیواد په خیتځ کې خلک راوینبول، او په عوامو کې یې د ازادي روحیي ته قوت ورکاوه، پداسي حال کې چې د افغانستان د ازادی جګړه هم په بریالیتوب سره تیره شوی وه او دافغانستان خلک یې راوینس کړي او دوهم مشروطیت ثمرته رسیدلي و.

دهیواد دشمال او لویدیځ حالات:

لومړني نړیواله جګړه چې د ۱۹۱۴ م کال په اګسټ کې پیل شوي وه د ۱۹۱۸ م کال د نوامبر تر ۱۱ یې څلور کاله دوام وکړ او دځینو هیوادونو سیاسي او ټولنیزو حالاتو ته یې بدلون ورکړ، پداسي حال کې چې د هیواد په خیتځ کې د هند دازادي غوښتونکو او سرحدي قبایلو خلکو یو ملي پاڅون لکه څنګه چې مخ کې ورته اشاره وشوه ټینګ و.

په شمال کې هم د تزاري روسي په پراخه هیواد کې، روسي کارګرانو ډیر لوي پاڅون وکړ او دلومړي ځل لپاره یې دسوشلزم ایدیا لوژي د عمل مرحلی ته ورسوله او کمونست ګوند (بلشو یک) د اکتوبر په سر انقلاب سره تزاری استبدادی دولت رانسکور کړ، او دشوروي روسي دنوی دولت واګی په خپل لاس کې ونیولي (۱۹۱۷ م کال دنوامبر۷) د شوروي ترکستان د بهرنیو چارو کمېسار په ۱۹۱۸ م کال کې امیر حبیب الله خان ته یو پیغام ور واستوه تر څو دواړه یو دبل سره دوستانه اړیکي ټینګي کړي:

Library

پته دې پاتې نه وي چې د تزاري روسي ددولت او برتانيا تر منځ په ۱۹۰۷ م کال کې يو تړون لاسليک شوي و، چې دهغه په لمړي ماده کې افغانستان دروسي د نفوذ څخه بهر سيمه ګڼل شوي وه او په څلورمه ماده کې په افغانستان کې دروسي او برتياني د سوداګري په اړيکو کې د مساوات اصل منل شوي و. نوپد ي اساس د شلمي پيړي په لومړي او دوهمو لسيزو کې افغانستان او مخصوصا هرات، کندهار او کابل د هندوستان سره د روس او ايران دسوداګري تيريدونکي لاره وه. او دسوداګرى د مالونو راکړه ورکړه او دخلکو تګ راتګ بخارا، تاشکند، مشهد پيښور، کراچۍ او بمبۍ ته زيات و. پداسي حال کې چې په قاجاري ايران کې دمشروطيت غورځنګ خپلو جګو پوړوته رسيدلي اوداسي فرمان دصادريدو سبب شو چې په ۱۹۰۷ م کال مظفر الدين شاه قاجار داساسي قانون اوملي شورا د جرګې د پرانستلو سبب شو.

دغه ټول حالات په افغانستان کې د مشروطه غوښتنې د کمبود نه مړ کېد د محرکه عواملو څخه وو او ددې خاوري په روڼ اندو کې سياسي درک او سنجش او عين پوهي نشوونما کوله.

اګرچې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې په ډير بد او خراب شکل سره د لومړي مشروطيت غورځنګ په کابل کې وځپل شو لاکن بياهم سياسي حالات او ملی ويښتيا د افغانستان په دريو برخو کې، او هم د افغاني ټولني د کورني محرکه عواملو باز تاب دي ته نه پريښودله چې دغه لمبه په بشپړه توګه مړه شي، نو پدي اساس ګورو چې د مشروطيت غوښتني دوهم غورځنګ د افغانستان د روڼ اندو ځوانانو په منځ کې په يوی پرمختيائي انقلابي روحيې سره نشوونما

وکړه او دافغانستان د ټولنيزو حالاتو د بدلون او داستقلال او ازادي د بيرته تر لاسه کولو سبب شو.

۳

محمود طرزي او سراج الاخبار

د ۱۳۲۷ ق کال د صفری دمیاشتي د وژني او تاراج څخه راوروسته چې امیر او د هغه درباریانو د مشروطه غوښتونکو لپاره روا بللی په ظاهري توګه دظالمو حاکمانو او دکورنېو او انګلیسی جاسوسی د سرچینو له ویری دا غږ غلي شو لاکن:

این قصه هفت گنبد افلاک پر صداست
کوته نظر نگر، که سخن مختصر گرفت

مظلومي او استبداد ځیلي ټولني دروانو اوبو خصلت لري که چیري مخي ته ئي خنډ ورپیدا شي په موقتي توګه بي حرکته پاتي کیږي او یو په بل باندي متراکمي کیږي او په ډیر زیات فشار او قوت سره دخپلي مخي څخه خنډونه لري کوي.

په ۱۳۲۳ ق کال کي دلومړي سراج لاخبار مرۍ دښکیلاک منګولو ونیوله او پرته له یوي ګڼي نور هیڅ خپره نه شوه. لاکن شپږ کاله وروسته امیر دوخت غوښتني او دچاپریال جبر ته سر ټیټ کړ او په ۱۳۲۹ ق کال کي بیا دهم هغه جریدي د خپریدني اجازه محمود طرزي ته ورکړه چي د سیاسي ویښتیا او دمشروطه غوښتني د تخم د پالني بلکه د ازادي غوښتني زمینه او سرچینه شوه. دغه نیکمرغه حرکت چي په ۱۳۲۷ ق کال کي داختناق سره مخامخ شوي وو، دوه کاله وروسته د سراج الاخبار په بیا خپریدو او دیوه مخلص افغان پوهه او تکړه لیکوال محمود طرزي په مسیحیایي نفس سره بیا ژوندي شو، دغه پوهه او مدبر شخص د هیاهوي له پیدا کیدو او

Library

ددربار دویرولو پرته په حقه سره د مولوي محمد سرور واصف علیه الرحمه په ځاي کیناست او دمشروطه غوښتني نیالیګي ئي ثمر ته ورسوه.

محمود طرزي څوک وو؟

دنولسمي پیړي په لومړي لسیزه کي د ابدالي احمد شاه امپراطوري چي دپاتي کسانو تر منځ ئي شدید اختلاف پیدا شوي و. ټوټي ټوټي شوه او بارکزائي سردارانو(د سردار پاینده محمد خان محمد زائي خامن) د ۱۲۴۲ ق کال د ربع الثاني یا ۱۸۲۶ م کال د عهد نامي له مخي چي د هغي اصل د کابل په ملي ارشیف کي موجود دي، ددراني امپراطوري پاتي مځکي او برخي لکه د خپل میراثي او شخصي مال پشان ترکه او وویشلي، چي پراخه کندهار د شاه جوي څخه تر فراه او شکارپوره پوري په هغو پنځو ورونو پوري تعلق پیدا کړ کوم چي (دغلجي ایدو خېل هوتک له موره څخه و). یعني: پردل خان چي په مشرقي متخلص و.

رحمدل خان چي په ۱۲۷۵ ق کال کي په ایران کي مړ شو او په نجف اشرف کي خاورو ته وسپارل شو دغلام محمد په نامه یو ځوي درلوده چي په هندی سبک کي ددیوان درلودونکي شاعر او هنرمند لیکونکي چي طرزي ئي تخلص کاوه(په ۱۲۴۵ ق کال کي په کندهار کي وزیږید او په ۱۳۱۸ ق کال دشعبان په ۱۵ دجمعي په ورځ په دمشق کي مړ شو) دا دښه ذوق درلودونکي، صوفي مشر به او هنر دوسته کندهاري سردار په هغه سیالي کي چي د افغانستان د امارت په سر ددوو ترونو دزامنو یعني دمیوند د فاتح سردار محمد ایوب خان او د(انګلیس دنماینده) دلیپل ګریفن غوښتل شوي او ګمارل شوي سردار عبدالرحمن خان تر منځ پیدا شوي وه، نوموړي د

Library

سردار ایوب خان (دانګلیس دښکیلاک مخالف عنصر) خواته میلان درلوده کله چې سردار عبدالرحمن خان امارت ته راغی(۱۸۸۰ م کال جنوري) د امیر جاسوسانو خبر ورکړ د سردار غلام محمد خان طرزي سره یو تن هراتي په یوه محفل کې ناست و او داسي ویل:
سردار محمد ایوب خان چې د کندهار دپیر پایمال دجګړي او دانګریز دلښکرو په مقابل کې دماتي څخه وروسته ایران ته تللي و بریالي بیرته راګرځي.
دافغانستان دژورنالیزم پلار علامه محمود طرزي وایي چې: امیر ددي خبرد تر لاسه کولو څخه وروسته دطرزي د مالونو دمصادره کولو او هند ته دده د تبعید امر ورکړ او هغه بل هراتي ئي زنځیر او زولانه یوړ او دهرات د غوریانو په سرحداتو کې دناجویه یوه ډېره جګه ونه کې یوه ډېره کلکه پنجره ورته جوړه کړه او دغه مظلوم ئي پکې واچوه، تر څو چې په همغه کې هډوکي وراسته شول او دامیر په قول(تر څو وګوري چې دسردار ایوب خان موکب څنګه له ایران څخه راګرځي) [67]
وایي چې سردار طرزي ئي په ډېر بد حال دخپل کورنۍ ۳۶ تنو غړو سره کوټي او کراچي ته فراري کړ، (۱۸۸۱ م کال جنوري یا ۱۲۹۹ ق کال). دهېواد څخه ددغه اجباری فراریانو په کاروان کې دسردار غلام محمد خا د ن ۱۶ کلن خوي محمود نامی هم و، چې د ۱۲۸۲ ق کال د ربیع الثاني په لومړي نیټه یا د ۱۲۴۴ ش کال د سنبلي په لومړي نیټه او یا د ۱۸۶۵ م کال د اګست په ۲۳ نیټه په غزني کې د سلطان محمود د قبر تر څنګه پیدا شوي و، چې په همدی مناسبت ئي هغه ته "محمود" نوم کیښود.

---

[67] مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۱۳۵۱.

محمود ۱۷ کلن ځوان با سواده د ادبي ذوق درلودونکي دخپل پلار او کورنۍ سره د ۱۸۸۲ م کال څخه تر ۱۸۸۵ م کال پوري او دخپل عمر تر ۲۰ کلني پوري په کراچي کې ژوند وکړ او اردو ژبه ئي زده کړه. لاکن پلار ئي سره لدي چې بریتانوي هند معاش ورکاوه نه ئي غوښتل چې په دار حرب کې ژوند وکړي نو په همدي اساس د همدغه کال په دوبي کې دبحري کشتي پواسطه د خپل خوی او کورني سره بغداد ته ولاړ اوبه دې ځای کې ځوان محمود ترکي ژبه هم زده کړه او کله چې په ۱۳۰۴ ق کال یا ۱۸۸۶ م کال دمشق ته ولاړ، نو په هغه ځای کې ئي عربي ژبه هم په بشپړه توګه زده کړه، او تر ۱۹۰۰ م کال یا ۱۳۱۸ ق کال پوري چې عمر ئي ۳۵ کلو ته رسیده او لږ څه فرانسوي ئي هم زده کړي وه.
حقوقو، ادبیاتو، سیاست او اجتماعیاتو او دطبیعي علومو د مبادیو په برخه کې خپلو پراخو مطالعاتو ته دوام ورکړ او لیکوال، ژباړونکي، تکړه سیاستوال او دهېواد غوښتني شاعر تري جوړ شو او ډېر کتابونه ئي په دري ژبه تالیف او ترجمه کړل. او دعربي او عثماني پراخه هېواد ښارونو ته ئي سفرونه وکړل او دعربو او ترکي باسقافته رجالو سره اشنا شو.
سردار غلام محمد خان طرزي د ۱۹۰۰ م کال ددسمبر په ۷ یا په ۱۳۱۸ ق کال د شام په دمشق کې د هېواد په غربۍ کې ددي نړي څخه سترګي پټي کړي او هم هلته خاورو ته وسپارل شو ۳۵ کلن محمود طرزي د همدغه وخت څخه هېواد ته دراتللو په فکر کې شو او د ۱۹۰۲ م کال د فبروري په میاشت یا په ۱۲۸۰ ش کال کې پداسي کال کې چې امیر عبدالرحمن خان دنړي څخه سترګي پټي کړي وي کابل ته راغي او نهه میاشتي ئي دلته تیري کړي چې په

Library

(بیگ صاحب) ئې شهرت درلوده. څرنګه چې امیر حبیب الله خان هغه بیرته خپل هېواد راتللو ته راوباله، دمشق ته ولاړ، له ۲۳ کاله تبعد څخه وروسته په ۱۹۰۵ م کال کې دتولي پلرنۍ کورنۍ سره یو ځای کابل ته راغي او په ده افغانانو کې (اوسني ښاروالي ته مخامخ) د ملا عموي توخي په کور کې ئې استوګنه غوره کړه. او همدغه وخت دی چې پوهه، پرکاره او مدبر ځوان دهیواد خدمت یا چوپړ ته ملا وتړله د سراج الاخبار افغانیه د اته کالو خپرولو سربیره ۳۱ کتابونه او رسالي په نثر او نظم په دري ژبه تالیف او ترجمه کړي چې یوازي د روس او جاپان دجګړې تاریخ ئې په څلورو ټوکو کې ۱۲۷۰ مخونو حجم لري.(د۱۹۱۶-۱۷ م کال د کابل چاپ). د محمود ژوند په عین چوپتیا او خونسردي کې دهلو ځلو، شور او تدبیر څخه ډک و، هغه کار کاوه پوښتونکي او لټونکي و، او دافغاني غرور او لوړتیا په بشپړه عقیده او کامل ایمان سره ئې د خپل هېواد لپاره مهم او دقدر وړ خدمتونه سر ته رسولي دي.لکه:

۱_ په افغانستان کې دنوي فکر او ژورنالیزم دبنسټ ایښودونکي، چې هغه د افغانستان د (صحافت او تجدد) پلار ګڼو او دا کار د ۱۳۲۹ ق کال د شوال په ۱۵ (د ۱۲۹۰ ش کال د میزان ۱۶ یا ۱۹۱۱ م کال) چې د سراج الاخبار افغانیه لومړي ګڼه خپره شوه، شروع شو. او داتم کال تر شپږمي ګڼي د ۱۳۳۷ ق کال د ربیع تر ۱۵ یا د ۱۲۹۷ ش کال د لبندي یا دقوس تر ۲۷ یا د ۱۹۱۸ م کال ددسمبر تر ۱۹ پوري دوام وکړ.

د(سراج الاخبار افغانیه) لومړي ګڼه چې په ۱۲۹۰ هـ ش کال کې دعلامه محمود طرزي په مدیریت خپره شویده

۲_ ددري د نثر لیکلو د سبک ټنګښت او دتالیف او ترجمي رواجول، او دنوي عصر (۱۳۲۹_۱۳۳۷ ق) د اوصولو سره سم د مطبعي ترتیبول.

۳_ ددوهم مشروطه غوښتونکو ځوانانو اغیزمنه لارښوونه د ازادي او تجدد غوښتني د فکر پراخول، یعني دلومړي مشروطیت دټکول شوي غورځنګ بیا ژوندي کول او لکه د امان الله خان، عبدالرحمن لودین او عبدالهادي او داسي نورو پشان د سربښندونکو ځوانانو روزل.

۴_ دافغانستان د ۱۹۱۹ م کال داستقلال د اعلان څخه راوروسته د امان الله خان په کابینه کې دلومړنۍ بهرنیو چارو د وزیر په توګه دده انتصاب، دکابل د ستوري په ماڼي کې دبهرنیو چارو د وزارت تشکیل، د،ستقلال د لاس ته راوړلو دمذاکراتو ریاست (په ۱۹۲۰ م کال په اپریل کې دهند د میسوري په غره او په ۱۹۲۱ م کال په کابل کې) لدي وروسته په لندن، پاریس او دنړي په نورو مرکزونو کې د افغانستان د سفارتونو جوړول او خپلو جانشینانو او شاګردانو ته د بهرنیو چارو په وزارت کې دبهرنۍ سیاست لارښوونه.

۵_ دمیرمنو غورځنګ ته دهغه پاملرنه دهغي د لورملکي ثریا پواسطه دښځو د ښوونځیو پرانستل دستر رفع کول یعني دچادري لري کول، په (۱۳۰۰ ش کال دحمل په لومړي نیته) دده دمیرمن اسما او دده د وریري روح افزا پواسطه د کابل دارشاد نسوان د جریدي خیرول، ددغو ټولو با ارزښته کارنامو سره محمود په ۱۹۲۲ م کال کې په پاریس کې د افغانستان مختار وزیر او په ۱۹۲۴ م کال کې ددوهم ځل لپاره د بهرنیو چارو وزیر وو، په

۱۹۲۷ م کال کې په اروپا کې د مزاج د علالت تداوي وکړه په ۱۹۲۸ م کال بیرته کابل ته راغي ددي لپاره چې داماني حکومت د عمالو سره ئي په ځينو برخو کې اختلاف درلوده او عمر ئي هم (۶۰) ته رسيدلي وو، رسمي کارو څخه ئي ځان گوښه کړ.

محمود طرزي داماني دوري تر پاي پوري ، محترم پاک لمن او لاربښونکي شخصيت پاتي شو او ددي لپاره چې ملکه ثريا د امان الله خان ميرمن ئي لور وه او اماني دربار په انګليس ضد محور څرخيده او برتانوي پروپاګندي يا تبليغاتي سر چينو دشاه، ملکي او ددربار په ضد په زهر جنو تبليغاتو لاس پوري کړي وو چې دهغي اصلي علت دامان الله خان ضد انګليس سياست او مسکو ته دهغه تګ و. نو پدي اساس د ۱۳۰۷ ش کال په مني او يا په ۱۹۲۸ م کال کې اړو دوړ يعني اغتشاش ئي رامنځ ته کړ چې شورشيانو په خپل اوه فقره ايزو وړانديز کې دمحمود طرزي د کورنۍ داخراج غوښتنه هم کړي وه.ددي لپاره چې امان الله خان هم کابل د اړو دوړ کوونکو مشر کله کاني حبيب الله (په بچه سقاو مشهور) ته پريښود او د۱۳۰۷ ش کال په جدي کې کندهار ته ولاړ، محمود طرزي هم په الوتکه کې دکندهار څخه هيرات ته او دهيرات څخه ايران ته ولاړ. چې اته مياشتي په ايران کې و. او له هغه ځايه څخه په ۱۹۲۹ م کال د اکتوبر په ۲۶ دشوروي دباطوم له لياري بيا د ترکي په هيواد کې پناه هنده شو او په استانبول کې ژوند پيل کړ، تر څو چې په ۱۹۲۳ م کال د نوامبر په ۲۲ نيټه د ۶۸ کالو په عمر د ځيګر دسرطان د ناروغي له امله لدي نړي څخه سترګي پټي کړي، او دابو ايوب انصاري مزار ته نزدي خاورو ته وسپارل شو،(رحمه الله عليه)

Library

واني چې هغه په خپل ژوند کې هغه ملهم و، چې دهغه مړينه دخپل ګران هېواد څخه په لري والي کې واقع کيږي او ويلي ئې وو:

در غربت اگر مرگ بیگرد بدن من
ايا كى كند قبر كى دوزد كفن من؟
تابوت مرا بر سرکوهی بگذارید!
تا باد وزد بر سر ان از وطن من

لري نده چې هېواد ته دهغه د قدر وړ خدمتونو څخه ددرناوي لپاره د افغان نوي نسل د هغه پاتي شوي هډوکي د هغه د استاد سيد جمال الدين افغاني پشان بيا هيواد ته راوړي، او هغه د کابل پوهنتون په زړه کې، دنوموړي سيد تر څنګ د تل لپاره خاورو ته وسپاري:

(تا باد وزد بر سر او از وطن او)

د هغه افغاني پيلوټ چې محمود ئې د هېواد څخه د وروستي ځل د وتلو لپاره هيرات ته وړه ، داسي روايت دي چې محمود پدغه الوتنه کې ډېر ناراحته وو او اوښکي ئې تويولي او له ځانه سره ئې دا پښتو بيت زمزمه کاوه :

دا ستا په مينه په شپو شپو زه کريدلي يم
اوس دي پريږدمه چې انګريز درته غندلي يم

هغه ويل چې په دويمه مصرع کې اصلاً (چې رويبار درته غندلي يم) وو او دغه بيت د محمود وفاداره استاد ملامحمد اکرم هوتک چې د خپلي کورنۍ سره په دمشق کې فراري و دهيواد نه دوتلو په وخت کې ويلي وو.

د محمود طرزي فکري جوړښت

ددي لپاره چې دمحمود طرزي فکر او انديشي ددويم مشروطيت پر ټولو افغاني ځوانانو ډېره ژوره اغيزه درلودله او دټولو لارښونکي او مخکښ و نو بې ځايه به نه وي که پدي ځاي کې د هغه فکري بنسټونه لږ څه توضيح کړو:

١ـ د هغه د کورنۍ د انګليس پرضدوالی:

د محمود پلار سردار غلام محمدخان طرزی د کندهار د بارکزايې (محمدزی) حکمرانانو څخه د يوه تن سردار محمدې خان ځوی و چې په ايران کې مړ شو ځوی يې د کورنۍ د ځينو غړو او د ترونو لکه د سردار مهردل خان مشرقي ځوی سردار شيرعلي خان د هېلو بر خلاف د انګليس د نفوذ د سلطې څخه بې زاره او متنفر و او په همدې اساس د ١٢٩٧ق کال يا ١٨٧٩م کال په جګړه کې د ميوند دفاتح د سردارمحمدايوب خان طرفدار و او په همدې سبب امير عبدالرحمن خان هغه د کندهار څخه کراچی ته تبعيد کړ.

طرزی په کراچی کې د انګليس د بېرغ لاندې ژوند ونشو کولای او لکه څنګه چې وويل شول، بغداد او دمشق کې يې عثماني اسلامې دولت ته پناه يوړه او د عمر تر پای هلته پاتې شو.

محمود چې د کوچنيتوب څخه په دې روحيه روزل شوی و، د عمر تر پای په دې مفکوره ټينګ پاتې شو او په هر ځای کې چې کردار وينا او فکر کار کاوه د برتانوی ښکيلاک د نفوذ پرضد يې مقاومت او مبارزه وکړه.

پلار يې طرزی هغه وخت چې د امير شير علي خان په عصر کې په کندهار کې د استوګنې په وخت د شعر، ادب، پوهې او فرهنګ په

طرفدار شهرت موندلی او د خپل وخت د عالمانو سره ملګری وه په ملي ارشيف کې په ډېره روانه عربي يو ليک د نسخ په ډېر ښکلې خط په دوو مخونو کې د قاضي طلامحمد پښوری په خط موجود دې چې د مولوي عبدالرحيم بن مولوي حبيب الله د کندهار د خېړونکې په نامه ليکلې دې چې د هغي ليکونکی طلامحمد د پيښور د قاضي خيل د کورنۍ يو عړی او تايف کوونکی عالم، شاعر او هنرمند دی، چې په هغي کې هم سردار طرزی ته سلام او احترام ډالۍ شويدي او معلومه ده چې طرزی ته يې ارادت او علمې او ادبې اړيکې درلودلې، لاکن هغه وخت چې سردار د انګليس سره د مخالفت په جرم د هېواد څخه تبعيد شو او په هند کې يې پيدا کړه چې نوموړی قاضي د ده د کاکا د ځوی قاضي قادرو په شان (د اميرشير علي خان د دربار جاسوس) د ښکيلاک د دستګاه د کارکونکو څخه دې. هغه يې وغنده، چې دغه غندنه د طرزی په چاپ شوې ديوان کې شته دی (١٨٩٢م کراچی چاپ).

سره له دې چې سردار طرزی زاهد، خدای پالونکی او بې غرضه زوړ سړی و لاکن د انګليس د سفارت د مامورينو د هلو ځلو په اثر په شام کې د عثماني دولت د ګمارل شوو کسانو نظر د پلار او د هغه د ځوی په نسبت بدلون موندلی و. او د محمود د ژوند په چارو کې يې ستونزې پېداکولی: لاکن پلار او ځوی دواړه د انګليس پرضد عقيده باندې په دې خاطر ټينګ پاتې شول چې د اسلامې هېوادو سره د بريتانيانو امپراطوری رويه او د ښکيلاک سياست او په ځانګړی توګه د افغانستان سره په دوو جګړو کې د نفرت او دښمنی وړ وباله.

Library

د افغانستان د صحافت په تاريخ کې د اوريدو ويښه ده چې درې
کرښو ليکونکی هغه په خپله لېدلی او لوستلی ده او په ۱۳۰۱ش
کال پورې اړه لرې، چې په دغه وخت کې د ۱۹۲۲م کال د سپتمبر
په ۱۵ د بلوچستان گزټې جريدې د افغان د وېښتيا په اړه يوه د
پېغوره ډکه مقاله وليکله چې گڼې د افغانستان استقلال د هغه
تړون پايله ده کومه چې د ۱۲۹۸ش کال د اسد يا زمری په ۲۸ د
برتانوی هند د حکومت سره لاسليک شوه او د همدغه دولت سره
رابطه وه چې لومړی توب خوښونکی (قدامت پسنده) افغانستان
يې اصلاحاتو او نوی مدنيت ته تمايل کړ.

د کندهار د طلوع افغانې جريدې د دې مقالې ځواب د ۱۳۰۱ش
کال د قوس په ۱۰ يا د ۱۹۲۲م کال د دسمبر په لومړی نېټه يعنې د
دې جرېدې په دويم کال د ۱۴ گڼې څخه تر ۱۷ گڼې پورې په څلورو
برخو کې يو اوږد مطلب وليکه. او په ډېره تنده او بده لهجه يې د
بلوچستان گزټې ته ځواب ورکړ د مثال په ډول :

" د افغانستان استقلال د انگلستان يو اعطا کړی شي نه دی ... کنه
نو، که چېرې د استقلال پيداکېدل د برطانې د سياستوالو پر وعدو
او د کاغذې تړونونو په لاسليک کولو پورې اړه درلودلی، نو
ايرليند سل کاله او هندوستان يونيم کاله مخکې بايد د استقلال
درلودونکې وای مگر:

ازاده گی به شمشير بسته اند
مردان هميشه تکيه خودرا بر اوکند....

هو، غواړم چې په پاکو او واضحه الفاظو سره ووايم، چې موږ د
انگليس سياستوالو د افکارو څخه په بشپړه توگه خبر يو، چې په
منځنۍ ختيځ کې د خپل نفوذ او د برطانې د حکومت د اقتدار د

ټينگښت لپاره، د کابل تسخير د هغوی د خيال وروستۍ او مهمه
نقطه ده. لاکن د برطاني سياستوال بايد پوهه شي چې هغه پياله
ماته شوه او هغه ساقې پاتې نشو... د انگليس سياستوالو او
پروپاگند کوونکو لپاره د عمل غوره لاره يوازې همداده. چې نور د
وړاندې تگ د پاليسی (فاروردپاليسی) خيالات له منځه يوسې او
د شاتگ په قهقراي پاليسی عمل وکړي.

فکر کوم چې انگليس پروپاگند کونکی د عامو خلکو دغولولو
لپاره د وړاندې تگ د پاليسی په ترخ کې به د دغه راز لغوياتو د
رواجولو لپاره نور اقدام وکړي، د رېښې د زغلولو او د بهرنۍ
دسيسو څخه دی لاس واخلې او د خپلو کورنيو اغتشاشونو په له
منځه وړلو کې دی کوښښ وکړي.

بد ريادر، منافع بيشمار است
اگر خواهی سلامت برکنار است

د طلوع افغان په جوابيه اوږده مقاله کې په اسلامې او ختيځو
هېوادونو کې د انگليس د سياستوالو دسيسو او خراب او بد نيت
ته ډېرې زړه بگنونکی اشارې شوې وې چې لهجه يې هم تنده او
قهر اميزه وه.

لکه څنگه چې د محمود سره د بهرنيو چارو په وزارت کې يو مامور
حبيب الله طرزی ليکې چې : څرنگه چې د هغې دندې ايجابوله يو
ليک يې کندهار ته وليکه چې د داسې مقالو ليکلی په سياسي
اړيکو کې جنجالونه رامنځته کوې. د دې جريدې مدير (خدای
بخښلی عبدالعزيز خان چې بيا وروسته په باباجان مشهور شو) د
دې ليک په ځواب کې يو ډېر شديد مکتوب د بهرنيو چارو وزارت
ته را واستوه، او ښاغلی طرزی هم د هغې په ځواب کې يو شديد

Library

سره لیک تسوید کړ او ویې غوښتل چې د بهرنیو چارو د وزیر (محمود طرزی) لاسلیک پر هغه واخلي.

حبیب الله طرزی لیکي چې: کله چې وزیر دغه لیک تر پایه ولوست ماته یې وکتل او ویې ویل: غواړې چې دغه لیک زه لاسلیک کړم ؟ هو! ځکه چې د بهرنیو چارو په وزارت یې سخته بلوسه کړیده ! وزیر وویل:

" ماته دغه څوکۍ او مقام ارزښت نه لري او څما د مسلک په مقابل کې چې ژو ـنالیزم دې په دوه توته هم نه ارزي، زه هم د هغه په شان یو جریده لیکونکی یم او هیڅکله ځان ته اجازه نه ورکوم چې د خپل " کولیګ" په مقابل کې داسې یو شی ولیکم. " [۶۸]

د حبیب الله طرزی دغه لیکنه ټیک ده او د دې کرښو لیکونکی چې یو څه وخت د طلوع افغان مدیر وم، په هغه ادراه کې مې داسې لیک لېدلی و چې محمود طرزی په خپل قلم لیکلی او لاسلیک کړی او د طلوع افغان د مدیر څخه یې د ځوان د ختیځ د ازادۍ غوښتونکو د مشر سره یو ځای څو میاشتې په استانبول کې بلد شو ، او د هغه د قدر وړ انسان له برکته د هغه شور او ویښتوب نور هم زیات شو ، هغه لیکي چې:

علامه سیدجمال الدین د پوهې یو کان و ، دغه څما او د ده اوه میاشتې مکرتوب د اویا کالو شباحت (سیلګری) په اندازه و ... هغه علمې، فلسفې، سیاسې، ټولنېز او نور هغه بحثونه چې هره

[۶۸] محمد کاظم او هنګ تیر ژورنالیزم در افغانستان ۷۹ د کابل چاپ ۱۳۴۹ش

ورځ به د نړۍ د دغه علامه په مخکې روان و. د هغې د هرې جملې او عبارت د لیکلو لپاره کتابونه او رسالې په کار وې .. " [۶۹]

د افغان سیدجمال الدین مبارزه چې په نړیواله سطحه پیل شوې وه او د هغه فکرې پیروانو په ترکیه، مصر ، ایران، هند او د اروپا په ځینو سیمو کې هغه تعقیبوله په دوو مهمو اصلونو یې بنسټ ایښودل شوې وه:

لومړی: په اسلامې هېوادونو کې د شاهانو او حکمرانانو د کورنۍ استبداد سره مبارزه.

دوهم: د اپریالیسم سره سرسخته مبارزه، په ځانګړې توګه د انګلیس د شاهنشاهې د کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د هغوی د زورزیاتی سره محمود چې د کوچنیتوب څخه د انګیس سره شدید نفرت په میراث اخیستی و. د سیدجمال الدین افغانې سره په خپلو اوه میاشتینو بحثونو کې پدې نفرت او بد ویلو او غندلو کې نور هم ټینګ شو او په دې ترخ کې دی ته هم پاملرنه وکړه چې د ختیځ د دغو حکمرانانو او شاهانو خودسرې او کورنۍ استبداد هم د دغه بهرنۍ زور زیاتی څخه کم نه دې، هغه ولېدل چې احرار او ترکې ځوانان د ابو الاحرار مدحت پاشا او انور یې په مشری د قهار او جاسوسۍ مشربه خلیفه سلطان عبدالحمید د بې امانه استبداد په مقابل کې په سرښندنه او سر تېرېنه ولاړ دی او عثمانې پاځون چې جرمنې زیدان د هغې صحنې تصویر کړی دې په بریالیتوب سره مخ په وړاندې ځې. او مشروطیت د خلافت په سیمه او هم د ایران او مصر او نورو هېوادونو کې ځیلۍ ځغلولۍ، د ویښتوب دغه ټولو منظرو د سیدجمال الدین د سحرامیزه تلقیناتو

[۶۹] محمود طرزی مقالات ۴۴۳ د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش.

Library

سره یو ځای د محمود طرزی په مفکوره کې نښې پرېښودې او د دغه انقلابي افکارو سره یو ځای یې د هېواد، امیر عبدالرحمن خان او د هغه د ځوی حبیب الله خان د ظلم او استبداد په هکله فکر کاوه، چې مونږ له دې وورسته د ده ډېره پوهه او د تدبیر ډکه چو په لاکن د زوره ډکه کار نامه او مبارزه په راتلونکې کې روښانه کوو.

دریم: د نفس په بشپړیدو کې د ده شخصي هلې ځلې:

محمود د ځوانۍ پر وخت کې په پښتو، دري، اردو، عربي، ترکي او لږ په فرانسوي ژبه پوهېده، او له هغو پراخو روغنې ادبیاتو څخه چې په دې ژبو کې موجود و ګټه اخیستله. هغه د ملا محمداکرم هوتک یا له هغه استاده څخه چې د کندهار څخه د طرزی د کورنۍ سره یو ځای و، دیني او عربي درسونه ولوستل، او د خپل پلار څخه یې د دري ژبې ادبیات د شاعری او لیکوالی تر حده پورې په دې ژبه کې زده کړې وه، او کله چې اردو، عربي او ترکي ژبه یې هم زده کړه، د ترکي او عربي ژبو د نوو علومو د اثارو او علمي ژبارو ادبي پرمختګ، په مصر او شام کې د عربي ژبې صحافت او د عربو او ترکو د فکري غورځنګونو سره اشنا شو. او په خپله یې د ادبیاتو او علومو په نوو مطالعو لاس پورې کړ، او د نفس د بشپړتیا لپاره یې کوښښ وکړ.

د دغه ځانګړی علاقې او هلو ځلو پر هغه څه ورزیاتې شوې کوم چې د پلار او استاد څخه یې زده کړی وی. د دې لپاره چې همیشه هېواد ته بیرته ورتګ په لټه کې و. کوښښ یې کاوه چې له هغه ځایه څخه خپل هېواد او خلکو ته ښه زیری راوړې، چې د هغوی په درد ولګېږي، او داسې شیان ورته برابر کړي چې له هغه مخکې چا راوړی نه وي،

د هېواد په مینه کې هغه مسنوی چې په ۱۳۲۵ق کال یا ۱۹۰۷م کال کې ویلی ده داسې وایي:

پس عشق تو چستان ز سر زمین من به درشود؟
"با شیر اندرون شد وبا جان بدر شود"
شدت لهاکه داغ جدای و فرقست
میسوخت همچو شمع، دل و جان عاشقت
شبها به یاد وصل تو بیخواب مانده ام
در روزها به فکر تو در تاب مانده ام
هر علم وفن که خوانده و تحصیل کرده ام
نیست برای خدمت و نفع تو بوده ام
ای خاک پاک و ای وطن خوش زمین من!
معشوق من، حبیب من و دلنشین من!
مسعود باش و شاد بزی، تار بد بمان!
در حفظ و در ترقی و معموری و امان
اشک او برد تمدن نشان شوی!
در شرق همچو شمس درخشان عیان شوی!

(د کابل په دار السلطنه کې ۱۳۲۵ق کال، سراج الاخبار دوهم کال اومه ګڼه ۱۳ مخ) په واقیعت کې د هېواد مینه او د هغې متمدن کول د محمود د اساسي افکارو څخه و چې د همدغه نیکې موخې لپاره یې شخصاً په خپله هلې ځلې وکړې او تر ټولو لومړی یې د خپلو معلوماتو او مطالعاتو د بشپړولو لپاره کوښښ وکړ او د نوو او تازه راټولونو سره یې ځان سمبال او چمتو کړ، کله چې هېواد ته راستون شو، د ټولو د خیر غوښتنې، اصلاح غوښتنې او هېواد

Library

دوستی د تلقینولو لومړنۍ منادي شو یعنې لومړنی غږ کوونکی شو.

د دې کرښو لیکوونکی اعتراف کوم چې د ۱۳۰۰ش کال څخه را وروسته کله چې پوهنې پراختیا وموندله او په کندهار کې اولنی لومړنی ښوونځی جوړ شو، او د سواد، لیکلو او ویلو خاوند شوم د لومړي ځل لپاره مې "د هېواد دیني" مفهوم د محمد طرزي په اشعارو کې پیدا کړ او دغه شریف احساس مې تر اوسه چې ۷۵ کلن یم د همغه وخت څخه مې په یاد کې پاتې دی چې محمود ویلي و "شبها بباد وصل تو بیخواب مانده" او داسې نور چې په زرګونو افغان ځوانان یې د هېواد د ابادولو په مفکوره روزلي و.

ما په خپل عمر محمود طرزي یو ځل لیدلی دی او هغه هم په هغه وخت کې و چې د کابل د خالي کېدو څخه وروسته یې د ۱۳۰۷ کال په ژمي کې په کندهار کې د شکست حال کې توقف درلوده، چې له څو ورځو وروسته یې هېواد د تل لپاره پرېښوده، په هغه وخت کې زه ځوان او د طلوع افغان د جریدې مرستیال وم.

هغه د خپل هېواد د راتلونکي څخه ډېر په تشویش او غمګین و او وویل یې:

زه اوس د ناچارۍ قسم او بیا د هېواد په په بېلتون اخته کېږم، لاکن د خدای څخه غواړم چې دا زما د هېواد اخیرنۍ لیدنه نه وي او ببرته راشم پداسې حال کې چې د هېواد ازادي په خپل ځای پاتې وي او د امنیت د نعمت څخه برخمن وي.

"ای د هېواد ځوانانو! ویښ اوسئ چې د هېواد ازادي له لاسه ورنکړئ! ځکه چې هغه د ډېرو کانونو او مالونو په ځربالۍ کولو او د پرله پسې او ډېرو کوښښونو په کولو سره لاس ته راغلې ده." د خبرو

په پای کې په پښتو ژبه وویل "ما له خپل کندهاري استاد ملا محمد اکرم څخه دغه زده کړې وه، چې وطن مه هېروه!"

د سراج الاخبار فکری اغیز

سراج الاخبار یوازې دهېواد په دننه کې مشروطه غوښتونکو او ځوانانو ته دنوی فکر ورکولو دغورځنګ یوازنۍ سر چینه نه وه، بلکه دمنځنۍ اسیا دځوانانو، دایران د مشروطه غوښتونکو او دهند د ازادي غوښتونکو په محافلو کې چې د ښکیلاک د اور په لمبو او دخود خواه او په خپل سر شاهانو په استبداد کې سوځول د پاره هم غورځنګ راوړنکي او روح ورکونکي وو.

به چشم کم منگر عاشقان صادق را

که این شکسته بهایان متاع قافله اند

هو! دختیحو هېوادو چور شوي کاروان له حرکته څخه پاتي شوي وو، مرګونی سکون (دریدنی) د خلکو ژوند تهدیداوه، دانګلیس استعمار د هند دنیمي وچې مرۍ ټینګوله. چې له هغه ځایه خوش اوازه نغمه ویونکو د ملی ویښتیا لپاره د زمزمه په کولو پیل وکړ، ځینو جریدو لکه الهلال د (ابوالکلام ازاد) له خوا، حبل المتین په کلکته کې د (سید جلال الدین) له خوا او زمیندار د(مولانا ظفر علي خان) له خوا په لاهور کې په خپرونو او تبلیغ پیل کړي وو، کاوه، اقدام، صور اسرافیل او داسي نور د ویښو او حق غوښتونکو ایرانیانو له خوا خپرونی کولي، د افغان سید جمال الدین پیروانو په ترکي او عربي هېوادونو کې نور ، مترقي صحافت ملي ویښتیا ته

Library

وقف کړي وو، پدغه انقلابي هنګامه کې د افغانانو هېواد هم له غورځنګ او هلو ځلو څخه خالي نه وو، محمود طرزي زمونږ دملي کاروان نغمه ویونکي و، چې د خلکو په راویښولو کې ئې د اخلاصه ډکې هلي ځلي کولي او دنوي فکر حرکت ئې منځ ته راوړي و.

بلکه چې لیکل ئي:

حي علي الفلاح

نوا را تلخ تر میزن، چون ذوق نغمه کم یابي!

حدی را تیز تر میکن، چو محمل را ګران بیني!

هو! هو! هر څومره چې کولي شي شپیلي (نوا) په ترخه لهجه ووهه!

څومره چې ـ ی په حنجره کې ځائیږي هومره نغمه تیزه کړه.

ځکه چې مزل ډېر اوږد دی او بار پدي اندازه درندیږي، چې د نغمي اوازونه ددرو د اوازونو سره برابر راغلي، ختیځ او لویدیځ ئې په یوه اوریدونکي اهتزاز کې سره راټول کړل، لاکن زر ځله افسوس! چې د درانده بار وړونکي اوښان، غمګساره انډیوال له سترتیا او تنبلۍ څخه نه خلاصوي او پل له پل څخه نه پورته کوي...

صبح شد برخیز! ستاز راستی استا نواز!

شام جریان در عقب باشد چو وقت از د ست شد...

علی الفلاح! ای د افغان نجیب ملته! خپل ملتي شرافت او قومي لوړتیا وساتئ! د خپل استقلال او دولتي حاکمیت څخه ساتنه وکړئ! هغه افغان چې په دیانت او دینداری، په زړه ورتوب او بهادرۍ، په غیرت او ناموس دارۍ په ټوله نړۍ کې مشهور شوی دی، آیا دا څه ډول پر خپل وجدان، ایمان او شرف او ناموس باندې ټینګ ګڼلی شي، چې د پردي دولت، بې دینه او د بل ملت د حمایت او تابیعت نوم دې پر دې پروت وي؟... د حمایت او تابیعت پاکه او

مریمه معنی دا ده چې یو دولت بل دولت ته ووایي چې له ما څخه پرته بل څوک مه پېژنه! له ما پرته بل دولت ته سفیر مه استوه او نه د چا سفیر قبولوه، د بشپړې ازادۍ او عام و تام استقلال پاکه او مریمه معنی هم دا ده چې هر دولت په ټولو برخو کې چې پورته یې یادونه وشوه، مستقل او ازاد وي... تر اوسه چې هر څه وه وه، هر څه چې وشول وشول، ولې لدې وروسته افغانان نوره هغه افغانان ندی چې له خپلو حقوقو څخه سترګې پټې کړي..."

(د سراج الاخبار د پنځم کال د لسمې ګڼې د خپرې شوې سرمقالې لنډیز، د ۱۳۳۴ق کال، ربیع الاول یا د ۱۹۱۶م کال د جنوري ۱۷)

پر دغه تنبمیني خپرونو او د لهجې مراحت د سراج الاخبار اغېز د هېواد په دننه کې د دوهم مشروطیت د غورځنګ او د ازادۍ د نهضت د بیا ژوندي کولو او د افغان دولت د نوي بنسټ د اېښودلو سبب شو، ولې د هېواد څخه په بهر کې هم د محمود طرزي لوړې لیکنې د خلکو په غوږونو کې اورېدنکي وي او په خوب ویده سترګې یې خلاصوي.

د بېلګې په توګه: د ۱۹۱۷م کال په فبرورۍ کې په ترکستان کې د تزاري روسي حمکران جنرال کوراپاتکین په هند کې د روسي نماینده تومیسکي ته تلګرام واستاوه چې: د سراج الاخبار جریدې ګڼې په بخارا او د ترکستان په نورو ښارونو کې خپرېږي او د هغې د مقالو څخه په خلکو کې بریتانوي او روسي ضد وبولي راپارېدلي دي، نو پدې خاطر باید د برتانوي هند دولت د افغانستان په امیر زور واچوي چې د دغې جریدې تبلیغاتي تګلاره بدله کړي[۷۰].

---

۷۰ دغه تلګرام د ابي کتاب په (۱۱۵مخ) کې خپور شوی (د افغانستان تاریخ، دوهم ټوک، ۳۵۱ مخ، د مسکو چاپ ۱۹۶۵، تالیف ماسون ورومادین.

Library

د دې خبرې تصديق د دې کرښو ليکونکی د ماورالنهر په خلکو کې د نوي فکري غورځنګ مخکښ او د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ د لومړني رئيس خدای بخښلي صدرالدين عيني څخه په ۱۳۲۵ش کال د زاړه سمرقند په ښار کې واورېد چې په تاشکند کې مې د هغه ځای د پوهنتون د ۲۵ کلنۍ د نمانځنې په مراسمو کې ګډون کړی و.

خدای بخښلی عيني چې محترم سړی و او په خوږه تاجيکي لهجه يې خبرې کولې ويل يې " د بخارا د وروستي حکمران په وخت کې تاجيک ځوانان راويښ شول او هغه يې نوو اصلاحاتو د ښوونځيو جوړولو او د مطبوعاتو ازادۍ ته هڅولي وو. د دې لپاره چې د کابل سراج الاخبار او د محمود طرزي ليکنې هم موږ ته رارسېدلې او هغه مو په پټه لوستلې، د بخارا د امير ګمار شوو کسانو نه پرېښودلو او د سراج الاخبار لوستونکي به يې تعقيبول او ځورول.

ښه مې په ياد دي چې يوه ورځ فطرت بخارايي د سراج الاخبار يوه ګڼه د بخارا د مدرسې په حجره کې ماته راورسوله، او په همدغه وخت کې د بخارا د امير جاسوس يې ورپسې په تعقيب راغی لاکن ما دغه ګڼه په بړستنه کې وپېچله او د نظر څخه مې پټه کړې وه، زياتره تاجيکي ځوانو شاعرانو د سراج الاخبار د تنبه کوونکو شعرونو په پيروي شعرونه ويل او ځوانو تاجکانو به هغه يادول، د سراج الاخبار پيام د ماروالنهر په ځوانانو ډېرې ښې او نېکې اغېزې کړې وې."

ولې په هندوستان کې

لکه څنګه چې د هند په ملي ارشيف کې (د کورنۍ سياسي څانګې) ساتل شوې د ۱۹۱۶م کال د جولای د ۲۱ نېټې پټو اسنادو څخه معلومېږي چې: د سراج الاخبار ګڼې سربېره پر دې چې د افغانستان او د سرحدي پښتو ژبو قبايلو د ښارونو په بازارونو کې لاس پلاس کېدلې، د هند او پارس او عثماني هېواد په جريدو کې هم د هغې مطالب اقتباس کېدل، نو پدې اساس د ۱۹۱۴م کال په سپټمبر کې W.M Haily د ډهلي چيف کميشنر د جنايي اطلاعاتو سرمامور Sir Charles Clive Land ته وليکل: د دې لپاره چې د سراج الاخبار لهجه په بشپړه توګه زموږ د ګټو سره په ټکر کې ده، نو هند ته د هغې راوړل او وېشل بايد منع شي نو له همدې کبله و چې د هند نايب السلطنه د ۱۹۱۴م کال د سمبر په مياشت کې د دغه ډول مقالو نه خپرول د افغانستان د امير څخه وغوښتل او امير هم وعده ورکړې وه چې همداسې به وکړي، لاکن د جريدې پاتې اسلامي لهجې تغير ونکړ او د ۱۹۱۶م کال د اپرېل په ۱۶ ګڼه کې د مولوي صالح محمد کندهاري پښتو شعر خپور کړ، چې ټول د اسلام د اتحاد په پيغام بنا و او ويې ويل: چې کفار به يو د بل سره په جګړو کې ټول پو پناه شي.

اګر چې د هند حکومت پدې خبره کې څو ځلې امير ته باخبري ورکړې وه، لاکن سراج الاخبار لدې کار څخه راونه ګرځېده، نو پدې اساس مستر، A.H Grant نايب السلطنه د بهرنيو او سياسي چاروکتونکي يادونه وکړه:" موږ بايد انتظار ونلرو چې دا جريده دې دستې د انګليس طرفداره شي، ولې ددې خبرداريو په تکرارولو سره به امير د خپل رعيت سره لاس په ګريوان کړو، يوه جريده چې په

Library

کابل کې خپرېږي د اسلامي يو والي او د بهرنيو سره د مخالفت تمايلات بايدولري که چيري د هغي نوري ګټي هم د غسي تندي وي موږ بايد امر په همدغه دوستانه وضع کې چې په خپله يې پدي برخه کې غوره کړيده پريږدو..." دا يادداشت د ۱۹۱۰ م کال د جولای په ۲۱ نيټه ګرانټ ليکلي چې د هند په ملي ارشيف کې خوندي دي. لاکن ددې لپاره چې سراج الاخبار په وروستيو ګڼو خپلي دغي تګلاري ته ادامه ورکړه، نوپدي خاطر ګرانټ د هغي په مقابل کې د نرمښت سياست غوره کړ او وي ليکل:

" که چېري موږ دسراج الاخبار په مقابل کې تند سياست غوره کړو دا به په کابل کې د جګړی د پلويانو د ډلي دعمل د تيزوالي سبب شي. نولدې کبله که چېري امير خپل د بيطرفي په سياست کې مستقيم وي. نو پدي ډول مسايلو کې بايدلدي زيات نور څه کوښښ ونه شي.

نو په پای کې د برتانوی هند سياست دا غوښتنه وکړه، چې په هند کې دې د سراج الاخبار د ټولو ګڼو د وسيلو خنډ کېږي نه، تر هغه وخته چې په خپله امير او يا د افغانستان چارواکي پدي برخه کې څه ونه وايي، د هند حکومت هم پټه خوله پاتي شو او دا پاليسي د ۱۹۱۴ م کال د اکتوبر د ۳۱ نيټې په ليکنو کې ثبت شوي ده.(د هند ملي ارشيف،دهلي)

(۴)

ددوهم مشروطيت د کوښښ پايلې

دوهم مشروطيت د کمي اوتشکيلاتي پلوه، يو متشکل ګوند چې د هېواد زياتره خلک په کې شامل وي نه و، لاکن د پايلې، اغيزښيندني او د اداری په طرز اوسياست د ځيري په بدلون کې د ډير ارزښت درلودونکي و، ځکه ددې مسلې پر بنسټ :" دوه سوه جګړه ايز سرې د سلو زرو تنو څخه بهتردي" ددې ملي غورځنګ مبارزو ځوانانو د هېواد د چارو سرچينه پاکه کړه، او د امير حبيب الله د وژلو وروسته يې د اداري واکې د شهزاده امان الله خان د امارت او د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره تر لاسه کړي.

دا داراي او دسياسي واک دا پردونه ديوی ډلي ناپوهه، زړوپالو، مرتجع او فرسوده مغزو سردارانو له لاسه ځوانانو دهغي مجلي څخه پوهه، بينا روجو يا کسانو ته يونيک، ګټور او ښه کارو چې داماني دوري لومړي دري ځلور کلونه دهېواد د خلکو په ګټه روان وو. لاکن دغه کوچني مخلصه ډله د مغرضو او فرصت طلبو عناصرو څخه خالي پاتي نشوه، او دخرابکارانو لاسونو په هغي کې فعاليت کاوه، دکورنۍ پاڼي، د مالونو د راټولولو، اوحتی د فحشا او منکر ډګر ګرم شو، د پادشاه نيکو مرامونو او د چارو د اصلاح پلويانو او نوي حرکت ته يې مکروهه او ناوړه ځيره ورکړه، چې په پای کې د ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې د ارتجاعی اړو دوړ او دغه رژيم دله منځه تللو سبب شو، چې دا هېواد د ځوانانو لپاره د عبرت يو ځای وي، چې هميشه بايد په خلاصو سترګو، تفکر او احتياط سره قدم واخلي. او غرض لرونکو او ورانکارو خلکو ته په خپل منځ کې ځای ورنکړي او پدي بايد پوهه شي چې د هېواد د پرمختګ او د نيکو او خير

غوښتونکي. موخو د تطبيق لپاره يوازي ولولي، اخلاص او نيک سپت کافي ندي، بلکه ټولنه پژندنه، تدبير، سياست مداري، دعقلي او ټولنيزو موازينو سره سمه کړنه او چلند ته هم ډيره اړتيا ده.

په هر صورت موږ نشو کولاي د هغو ښو او نيکو کارونو څخه چې ددغي مخلصي ا و خير غوښتونکي ډلي پواسطه تر سره شوي دي د راتلونکي بد اعتبار او د هغي نه د وروسته رژيم د ناکامي په خاطر سترګي پټي کړو. ځکه دا د افغانستان د ټولينز تاريخ مهم فصل دي چې د ازاد افغانستان په مدني تشکيلاتو کې يې دارنګه ونډه واخستله:

لومړي: د افغانستان د استقلال په بيرته لاس ته راوړلو کې مخ کې او د ازادي په جګړه کې لاربښوونه او د استعمار په ضد دريدل،

دوهم: د استقلال د تر لاسه کولو څخه وروسته، افغانستان نړي ته د يوه ازاد او مستقل هېواد په توګه ور پژندل، او د نړي د نورو هېوادونو سره د هغي د سياسي اړيکو ټينګول.

دريم: په هېواد کې د اسارت درواج له منځه وړل او د هغي د پاتي شونو بخي پو پنا کول.

څلورم: په ټول افغانستان کې د خلکو د اولادونو د عامي روزني لپاره د پوهني رواجول د ښوونځيو او مدرسو جوړول او د جريدو خپرول او د ژبي د پالني پيل کول.

پنځم: په دولتي دوايرو او د فترونو کې ددندو د ويش، د ماليي غوښتني د سيتم د بدلون په بنسټ د نوو تشکيلاتو رامنځته کول، دګمرکونو جوړول، او دنوو محاسباتو په بنسټ د نورو مالي او حسابي ځانګو جوړول او د هېواد د بودجې برابرول.

شپږم: د ملي او دوديزو لويو جرګو منځ ته راوړل او د ملي او دولتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د قوانينو خپرول.

اووم: د شتوولي کابيني جوړول او د دری ګونو قواو مقننه، قضائيه او اجرائي جلا والي او د چارو د کنترول او څارني د مرکزونو ټاکل (وزارتونه).

اتم: د نوي مدنيت د اړتيا وړ د ځينو بنسټونو لکه پست، تلګراف ، تلفون، موټر، الوتکي، د موټرو لياري، ښار جوړوني او د هېوادني مصنوعاتو رواجول.

نهم: د لوړو زده کړو لپاره د هېواد څخه بهرته د زده کوونکو استول،

لسم: د خلکو او دولت د حقوقو پر بنسټ د اساسي قانون او نورو قوانينو جوړول او خپرول د هېواد د قضائي او اداري چارو د اجرا لپاره، او په هېواد کې د قانونيت د روحي منځ ته راوړل.

تلک عشره کامله، دغه نيک کارونه د اماني دوري د نيک مرغه حرکت پيل و چې تاريخ او انساني بيطرفانه قضاوت هغه هيرولي نشي،لاکن د هغي د افسوسه ډکه پاى باید دراتلونکو د عبرت لپاره هم په پام ونيسو چې د مولانا بلخي په وينا :

هر هلاک امت پيشين که بود
زانکه بر جندل ګمان بردند عود

که څه هم ددغه غورځنګ پاى د ۱۳۰۷ ش کال دوير ډک اړو دوړ په پيدا کيدو سره نيک مرغه نشو، لاکن د ليدونکي وجدان غږ کوي چې:

Library

گرنبودی کوشش احمدتوهم
می پرستیدی چو اجدادت صنم
(مولانا بلخی)

ددوهم مشروطیت موخي (مرامونه):

په دوهم مشروطیت کې هم افغاني روڼ اندو کټ مټ هماغه د لومړي مشروطیت لس موخي چې مخ کې تري یادونه وشوه تعقیبولې، یوازې تاکتیک ته یو څه پراخوالي ورکړ شو، چې په ځینو رادیکالو او تندروو کړیو کې د ترور اقدام او دګرمي وسلې څخه کار اخستل هم جایز وبلل شول. لکه څنګه چې ددغي ډلې د ګرم سرو ځوانانو څخه یوه تن د (۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه) د امیر حبیب الله خان پر موکب د تفنګچې ډزې وکړې.

د همدې عصر د ادبیاتو څخه چې د هغه وخت د روڼ اندو د انقلابي روحي اوتندروي نماینده ګي کوي د هغه وخت دیوه ځوان شاعر (جلوه) د یوه غزل دا بیتونه دي چې وایې:

تاکی از جو روستم فریا کنید
سعی برهم زدن منشا بیداد کنید!
ننگ دار بشریت ز چنین رژیم
طرح ویرانی این بنگه بیداد کنید!
ایشان همه مرغان زستم اتش زد
قصد اتش زدن خانه صیاد کنید!
غازه سازید زخون شاهد ازادی را
تاز خود روح شهیدان وطن شاد کنید!

خانمان کرد تبه، تا شود اباد خودش
خانه ظلم وستم یکسره برباد کنید!

بل ځوان تندرو شاعر کریت امیر ته په خطاب کې داسې وویل:

ای غافل از زمانه و ساغل به لهو ګلف
با دشمن خبیث کسی کرده است حلف
خود فکر کنی عدو نه کند چون زعهد خلف
باید ګریست بر سر این احمقی و جلف
تا چند بهر دیدن حق کور و کر شوید!

همدې راز اغېزمنو افکارو او تبلیغاتو پایله وه چې بالاخره د همدغه کال په ژمي کې نوموړی امیر د دغې ډلې ځوانانو څخه د یوه تن پلاس ووژل شو، په داسې حال کې چې د لومړی مشروطیت په مرام کې وېره اچول د وسلې او زور استعمال نه و.

د دې ډلې د ډله اېزې تګ لارې د ځانګړتیاو څخه یو هم د پښتو ژبې لیکلو او لوستلو ته پاملرنه کول دې. چې خپلې ځانګړې لیکونه یې هم په دغه ژبه لیکلې، چې د دې کرښو لیکونکی پښتو ځانګړې لیکونه د محمدابراهیم خان چنداولي په قلم هم لېدلی دی. چې د کوم ژبنې او مذهبي توپېر بېرته یې خپلو پښتو ژبو ملګرو لکه مولوي غلام محی الدین او عبدالهادي داوی او داسې نورو ته لیکلي و (علیرالر محمد) .

دریمه نقطه چې د افغان ځوانانو په انقلابي تګ لارې کې لېدل کېږي هغه دا ده چې د لومړی مشروطیت د مرام په دوهمه عماده کې ملي حاکمیت او د قانون حکم مطرح و، د دې لپاره چې دی کار ازاد

l Library

وټاکنو او د قوانینو په ترتیبولو پورې اړه درلوده او وخت او زماني د دې غوښتنه کوله، نو په دې خاطر ټولني اجازه ورکوله، چې یو انقلابي پادشاه چې د امیر حبیب الله خان څخه وروسته دی د چارو واګې په لاس کې واخلي کولی شي چې د یوه څه وخت لپاره د هېواد د ګټو سره سم کار په مخ بوزي. تر څو چې د ملي حاکمیت او قانون د حکم لپاره لاره هواره شي او د همدې کبله و چې امان الله خان غازي د خپلې پاچاهی په لومړنیو کلونو کې په ډېر جدیت او اخلاص سره کار وکړ، تر څو چې ډېر ضروري قوانین یې په څو کالو کې ترتیب او د هغې د نافذیدو حکم یې ورکړ، او د دې کار لپاره د بدري بیګ او مولوي عبدالواسع کندهاري تر نظر لاندې د دولت په شورا کې د قوانینو د ترتیبولو یو مرکز جوړ کړی و.

د دې ډلې انقلابي حرکات او د نظر پر اخوالي چې په خپله امان الله خان د دغه کار عامل او لوړو پوړوته رسونکی و په دې درجه کې د نړۍ پاملرنه ځانته راړولی وه، چې لنین چې د سوسیاستي حکومت لومړنی منځ ته راوړونکی او جوړونکی و د هغې په برخه کې داسې ویلی و: د ختیځي سیمې یو مطلق زمامدار شهزاده نن د انګلستان د کارګرد د کابینې په نسبت ډېر مترقي دي.

د دوهم مشروطیت روڼ اندو ځوانانو په خپله تګ لاره کې یو ډول پراخوالی، راښکون او هلو ځلو ته ځای ورکړي و. چې د عصر د غوښتونو سره برابر و. او خپل خان یې د پخوانی مشروطیت د ملګرو د مرامونو په محدود قالب کې نه محدود اوه.

اکر چې دغه د نظر پراخوالي او د محافظه کاری نشتوالی له یو پلوه د چارو د پرمختګ لپاره ګټور و لاکن د غبار په وینا:

" د هېواد پالونکو روڼ اندو په منځ کې یوه ډله مرموزو عناصرو د " ضرب نقابدار" په شکل او مصنوعي شوری پیداکړ. دی نقاب لرونکو شارلتانو د هېواد په مرکز او ختیځ کې، د خلکو د غولولو لپاره د درغو " انقلابي" شعارونه ورکول او په ظاهره یې د جمهوریت څخه خبرې کولي، مګر د دوي په اصلي معني کې د دیموکراسي، جمهوریت او لوړتیا جدي دښمنان و دوي د نورو دپاره خدمت کاوه ... او د جمهوریت غوښتنې تر عنوان لاندې یې د اماني رژیم د راپرزولو لپاره کوښښ کاوه.

(افغانستان در مسیر تاریخ ۸۱۴).

په هر شکل په لومړی مرام کې بشپړ ټاکلی بدلون رانغي، او هر هغه څه چې د اماني دورې په لومړیو کلونو کې په هېواد غوښتنې او اخلاص سره تر سره شول، د هېواد او د هغې د نوی غورځنګ لپاره ګټور و.

لاکن د محمودطرزی، عبدالرحمن لودین، میرقاسم خان او داسې نورو بافکره ټولنه پېژندونکو او هېواد غوښتونکو عناصرو او شخصیتونو سیاسي انزوا یا جلاتوب، او د مشکوکو، مغرضو او پیښنه د ویشو لاسونو لپاره د عمل د مېدان خالي کول د اماني رژیم بنسټ ته سخت ټکان ورکړی و. ځکه د چارو واګی د ناپوهه او ګټه خوښونکو په لاس چې د کورنۍ پالني او شخصي مینې په بنسټ منځ ته راغلی و لویدلي وی، او همدغه کسان د اماني رژیم د سقوط او د له منځه وړلو مسوول دي. چې فساد، بدې اخستل، د پېسو راټولول او د خلکو ځورول یې رواج کړی و.

Library

د دربار پټ (ستری) گوند:

د دې کړښو لیکونکی د دې مطلب په برخه کې د هغو اشخاصو څخه چې په هغه وخت کې ځوان او د روڼ اندو په کړیو کې شامل و په دې تفصیل څه شي اوریدلی نه دي، لاکن غبار د مسیر تاریخ (۷۲۵ مخ) داسې شرحه لیکلې چې په دې ځای (العهده علی الراوی) د هغه وینا اقتباس کوم.

د دې لپاره چې د انگلیس اطلاع رسولو د سرچینو د اطلاعاتو سره سم چې د تحریک شیخ الهند په کتاب کې ژباړه او چاپ شویدي نایب اسلطنت سردار نصرالله خان او د ده سره کارکونکی مولوي عبدالرزاق اندړ (په ظاهري توگه) د انگلیس ضد ډېرو حرکاتو مبدا شمېرل کېدله، که چېرې دغه داستان واقعې وبولو او یقین پرې وکړو نو لېري نه ده، غبار لیکي:

" پردی پټ او ښکاره فکرې غورځنگونو سر بېره، د بدلون هستې (زړه) د دربار په منځ کې نشوونما کوله، د دربار چپ اوه اصلاح غوښتونکي، د امیر حبیب الله د رویې څخه بېزاره و، د دې لپاره چې په خپله یې د حرکت قدرت نه درلوده، باید چې د شاهي کورنۍ د غړو څخه د یوه تن پر شاوخوا راټول شي، دا سړی سردارنصرالله د شاه د کورنۍ لوی شخص نه و، ځکه هغه سره د دې چې د استعمار په هند او د هېواد ازادۍ غوښتونکی سړی و (؟) د دولت په اداره کې د منځنیو پېړیو او مطلق العنان د نظام خوښونکی سړی و... نو یوازنی سړی چې په دغه کورنۍ کې د دربار د چپ اوو د پاملرنې وړوگرځېد. هغه عین الدوله امان الله خان و چې ځوان د نظر خاوند، ترقۍ غوښتونکی، زیار ایستونکی او متواضع سړی و. چې ډېر ژر یې د دربار د متجددي یوې کړی په سترگو کې یې ځای ونیوه. او

هغه وکړای شول چې نایب السلطنه کېښنوې. وایې چې د دې عمل د اجرا لپاره د دغې پټې ټولنې لس دولس تنو غړو په قران شریف کې لیکنه او لاسلیک وکړ او سردار ته یې وسپاره (؟) لاکن په ټاکلې ورځ سردار د کوره او نوت او د ورور د وژنې سره یې مخالفت وکړ او د قران شریف هغه نسخه د هغه سره پاتې شوه، لاکن تړون کوونکو خپل ځانونه هلاکت خولې ته ور نه کړل... ترڅو چې امان الله خان د تخت د کېښناستلو او د خپل تره د بندي کولو څخه وروسته شجاع الدوله د همغه عهدنامې لپاره هغه ته د ارگ محبس ته ورواستاوه، لاکن سردار ځواب ورکړ: نه پوهېږم چې هغه قران شریف چېرې دی؟... دغه قران شریف د هغه ټولو تالاشیو سره چې په کابل او جلال اباد کې د امیر په کورونو کې و، پېدا نشو." [71]

دا داستان خدای بخښلی غبار په ۱۹۲۱م یا ۱۳۰۰ش کال کې په هرات کې د شجاع الدوله څخه اورېدلی و، او د دربار دغه پټ گوند په پوره گمان چې د دربار اشخاص او د شهزاده امان الله خان اړونده غلام بچه گان په دې ډله کې شامل و لا غېر، چې په دې کتاب کې مو څو ځلې د هغې یادونه کړېده.

[71] غبار: مسیر ۷۴۶

Library

(پنځم)

د دوهم مشروطیت په غورځنګ کې مهم اشخاص

۱_ عبدالهادي داوی "پریشان" :

د عبدلاحد اخندزاده ځوی چې د کندهار د داوی قوم طبیب و دا د ۱۳۱۳ق کال د جمادی الاول په ۱۴ یا په ۱۲۷۴ش کال کې د کابل په باغ علیمردان کې زېږېدلی دی چې د ۱۲۲۹ څخه تر ۱۲۹۰ش کال پورې د حبیبې په مدرسه کې د رشدیې تر درجې پورې زده کړه وکړې او د پښتو او دري دواړو ژبو شاعر او لیکوال شو، ترکي او اردو ژبې هم زده کړې. په عربي او انګیسي ژبو تر دې حده چې ژباړې یې پرې کولی شوی پوهېده، په ۱۲۹۰ش کال د عبدالرحمن لودین په منګرتوب د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی تر لاس لاندې د شاګردی ویاړ تر لاسه کړ تر هغو پورې چې د هېواد هغه نومیالۍ شخصیت، دغو دواړو نوی پوهه ځوانانوته خپل "دوه شهباله" ویل، او هغه به کله په خپل واضح لاسلیک او کله هم د پریشان په تخلص انتباهي او سیاسي مضامین په سراج الاخبار کې خپرول. او د دوهم مشروطیت د ټولنې تکړه او با فکره غړی او د هېواد دستو نوو ځوانانو مشر و. او د افغان ځوانانو د فکرې روزنې دوه مرکزونو ته یې تګ او راتګ درلوده چې یو یې د شوربازار د پېښوریانو په سرای کې د مولوي غلام محی الدین افغان کوټه او بله هم په شاهي مدرسه کې د مولوي عبدالرب حجره وه، او دغه دواړه دلومړی مشروطیت زندان لېدونکي لاړښوونکي و،

پریشان هغه څوک دی چې په نوی ادبي او فکري غورځنګ کې په خپله له محمود طرزی څخه را وروسته په لومړی قطار کې راځي، او

د هند د مسلمان شاعر او فیلسوف علامه اقبال د اثارو او اشعارو سره یې مینه درلوده. او په لومړی نړیواله جګړه کې هغه وخت چې افغان ځوانانو، چې د مشروطه غوښتني د مرام سره په یوه وخت د ښه فرصت څخه د ګټې اخستلو لپاره د افغانستان د ازادی غوښتني غږ هم پورته کړ، او الماني او ترکي پلاوي کابل ته را ورسید.

محمود طرزی د چې علی الفلاح سیاسي مقاله د ۱۳۳۴ ق کال د ربیع الاول ۰ میاشتي په فوق العاده ګڼه یا د ۱۲۹۴ ش کال د جدي یا مرغومی په ۱۶ نیټه ولیکله (چې سانسور شوه). عبدالهادی د پریشان په لاسلیک د"بلبل ګرفتار" په نامه یوه را پارونکي مسدس منظومه د سراج الاخبار دشپږم. کال په ۱۲ ګڼه کې د ۱۲۹۰ ش کال ددلوی په ۵ یا د ۱۹۱۷ م کال د جنوری په ۲۵ خپره کړه. کله چې د هغې پښتو ژباړه د مولوي صالح محمد کندهاری له خوا د ۶ کال په ۲۰ ګڼه کې د ۱۲۹۶ ش کال د جوزا په ۲ یا د ۱۹۱۷ م کال د مي ۲۳ هم خپره شوه،

دا کار په کابل کې د برتاني د سیاسي نماینده د تشویش او نا ارامي سبب شو، او په خپله د پریشان او صالح محمد د لېدلو لپاره شاهي مدرسي او ددې ځوانانو د ټولېدو ځای ته سر و ښکاره کړ،

چې ددې ق ښي سرګذشت ددهلي په ملي ارشیف کې موجود دي.

ددې کرښو لیکونکي ښه په یاد لرم، هغه وخت چې د سراج الاخبار دغه ګڼه کندهار ته را ورسیده، هغه یې د ځوانانو او زړو په مخصلونواو حتي د ښځو په غونډه کې په ډېر شوق او علاقمندی سره لوستله، او کله کله به یې د هغې د لوستلو سره او ښکې هم تویولی.

پریشان سره لدي چې منور،شاعر او مشروطه غوښتونکي ځوان و
په خبرو او وینا کې لکه محمود طرزی ورو،سنجیده او ولاړ سړی و،
په شور او روږ او ګرمی سره یې خبری نه کولي،لاکن کولي یې شول
چې په سړه سینه او تحمل سره اوریدونکي د ژوری اغیزي لاندې
راولي،او د همدي کبله یې د هغه وخت په ځوان نسل کې پوخ او
استادانه نفوذ درلوده، کله چې د ډیرو کلونو لپاره د محمد هاشم
خان د کابینې په حکمراني کې په زندان کې وساتل شو، او څه وخت
چې د صدارت مشاور سیداحمد خان کندهاری محمد هاشم خان ته
یاداوری وکړه:

که چیري یوه منظمه فرقه د توپ او توپکو سره ددغه بي ازاده سړی (مطلب یې همدغه داوی دي) پلاس ورکړي هغه ددې قوي د استعمال څخه عاجز دي، نو بیا ولي دا په زندان کې ساتلي دي؟
محمد هاشم خان ورته په ځواب کې ویلي و:" تاسو هغه نه پېژنئ، پدغي ارامی او صالحه قیافي سره د هغه یوه خبره د توپ دیوی ګولۍ څخه ډیره اغیزمنه ده!"[72]

پریشان د ښو خویونو د لارښوونو او لاری تلني سره یو ځای د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی سره پاتې شو، او دمشروطه غوښتني د ټولو ځوانانو او په خپله د امان الله خان سره اشنا او بلدو.کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر د زیږید په جشن کې څه وخت چې د امیر موکب د موتر په سپرلي د کابل شوربازار ته را ورسیده د داوی د دوستانو او سرګرمو ځوانانو څخه یوه تن، عبدالرحمن لودین په امیر د تفنګچې په ډزو سره حمله وکړه، چې ګولي په هدف ونه لګیده، او په خپله لودین په ارګ کې

72 ددې کرښې دلیکونکي اوریدني په خپله د نوموړی مشاور څخه.

al Library

ډیر سخت زنځیر او زولانه شو،په سبا ته یې پریشان هم د هغه سره په زندان کې واچوه چې د بند دغه ډیره د کړاو څخه ډکه اوه میاشتي دوره یې په زنځیر او زولانو کې تیره کړه، او دهغه د بندي انډیوالانو څخه یوه تن میریار بیګ خان بدخشي په هغه ځای کې داسې ویل:

بندی را لبس بود زولانه یی
این همه زنجیر در زنجیر چیست؟

پر یشان ویل چې د زندان څخه بیرون دده د ملګرو څخه یوه تن داسې لیکلي و:

به شب نشینی زندانیان برم حسرت!
که نقل مجلس شان دانه های زنجیر است.

د امیر درباریانو دغه دواړه ځوانان په اعدام محکوم ګڼل، لاکن امیر په خپله د وژلو حکم ورنکړ، او کله چې د۱۲۹۷ ش کال د منی په پای کې جلال اباد ته ولاړ. دا کار یې خپل بیرته راستنېدو ته راتلونکي پسرلي ته و ځنډاوه او په خپله د ۱۲۹۷ ش کال د لوی په ۱۹ شپه یاد ۱۹۱۹ م کال د د فبروری په ۲۰ د لغمان په کله ګوش کې و وژل شو او د اجل ښکار شو ټول ځوان بندیان د امان الله خان دتخت کښیناستني څخه وروسته د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په ۹ خوشي شول، ددې لپاره چې د مشروطیت په غورځنګ کې په خپله د نوی پادشاه سره اشنا او همکار و نو د نوی افغانستان په جوړولو او د ازادی په لاس ته راوړلو کې هم د هغه سره هم غړه اوښو لاس شول. او عبدالهادی پریشان د نوی رامنځ ته شوي جریدي یعني امان افغان د جریدي لومړني مدیر وټاکل شو،چې د هغي لومړني ګڼه د ۱۲۹۸ ش کال د حمل په ۲۲ یا ۱۹۱۹ م د اپریل په میاشت

Library

کې چاپ او خپره شوه او د یوه څه وخت لپاره په همدغه دنده پاتې شو او له هغې وروسته یې دغه لاندې دندې سرته ورسولې:

اعلحضرت شاه امان الله (۱۲۹۷ _ ۱۳۰۷ ش) د افغان ګران پادشاه د سربازی د لباس او د پوښ نه پرته توری سره یو ځای د انګلیس د ښکیلاک پرضد د جهاد د اعلان او د افغانستان د بشپړ استقلال د اعلام په ورځ.

۱ _ د ۱۲۹۹ ش کال یا د ۱۹۲۰ م کال د اپریل د ۱۶ څخه د جولای تر ۱۸ پوري د محمود طرزی تر ریاست لاندې د هند د مسوری په غره کې د افغانستان دسیاسي پلاوی غړی،

۲ _ د ۱۲۹۹ ش کال د دلوی په ۲۱ یا ۱۹۲۰ م کال په بخارا کې د افغانستان سفیر.

۳ _ د برتانوي هند نماینده د البس سره په کابل کې د افغاني مذاکراتو د پلاوي غړي، د ۱۹۲۱ م کال د جنوری د۵ څخه د نومبر ۲۲ پوري یا د ۱۲۹۹ ش کال د جدی د ۱۵ څخه د ۱۳۰۰ ش کال تر عقرب پوري.

۴ _ د بهرنیو چارو وزارت کې د هند او اروپا د خانګي مدیر ۱۳۰۰ ش یا ۱۹۲۱ م کال .

۵ _ د بهرنیو چارو وزارت مستفار ۱۳۰۱ ش یا ۱۹۲۲ م کال.

۶ _ په بخارا کې د ځانګړی سفارت د هیئت رئیس ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۷ _ په لندن کې د افغانستان لومړني مختار وزیر او په هغه ځای کې د افغاني سفارت پرانستل ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۸ _ د لندن د سفارت څخه استعفا او په کابل کې د سوداګرۍ وزیر د ۱۳۰۵ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی پوري (۱۹۲۶ _ ۱۹۲۸ م).

۹ _ په برلین کې د افغانستان مختار وزیر د ۱۳۰۸ څخه تر ۱۳۱۱ ش کال پوري یا د (۱۹۲۹ _ ۱۹۲۳ م کال پوري).

۱۰ _ د برلین د سفارت څخه استعفا او هېواد ته راستنیدل ۱۳۱۱ ش کال یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۱ _ د کابل د ادبي ټولني افتخاري غړی ۱۳۱۱ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۲ _ د کابل په ارګ کې د زندان ۱۳ کلنه دوره ۱۳۱۲ ش څخه د ۱۳۲۵ ش کال د قوس تر ۲۵ پوري یا ۱۹۳۳ _ ۱۹۴۶ م کال پوري.

۱۳ _ د شاهي دربار سر منشي ۱۳۲۷ ش یا ۱۹۴۸ م کال.

۱۴ _ د شورا په اومه دوره کې د کابل دده سبز وکیل اوګمارل شوی رئیس د ۱۳۲۸ ش کال څخه ۱۳۳۲ ش کال پوري یا (۱۹۴۹ _ ۱۹۵۳ م).

۱۵ _ په مصر کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۲ ش کال یا ۱۹۵۳ م کال.

۱۶ _ په اندونیزیا کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۴ _ ۱۳۳۸ ش کال پوري یا ۱۹۵۵ _ ۱۹۰۹ م کال پوري.

۱۷ _ د ۱۳۳۸ ش کال څخه را وروسته د مشرانو جرګې (مجلس اعیان) ګمارل شوي رئیس د مړني نیته په کابل کې د ۱۳۶۱ ش کال د اسد په ۲۷ یا ۱۹۸۲ م کال د ۸۸ کلني په عمر .

Library

تالیفات یې:

۱ ـ ز ا رسول پاک: د اسلام پیغمبر دا دو کتاب پښتو ژباړه د عبدالمجید قریشي تالیف د لاهور چاپ ۱۳۳۸ ق د افغانستان جریدي له لوري.

۲ ـ د س ، س،ر. سره زموږ سوداګری: په دری ژبه رساله د دواړو هېوادو دسوداګر په برخه کې چې دده د سوداګری وزارت په دوره کې لیکل شوي او په ۱۹۳۷ م کال د انیس په مطبعه کې چاپ شوه.

۳ ـ غیاصه، پښتو نظم په ۱۳۶۵ ق کال کې.

۴ ـ لالی ریخته: په دری ژبه دډاکتر اقبال د اردو اشعارو منظومه ژباړه چې د هغي لومړي او دوهم ټوک په کابل کې په ۱۳۵۵ ش کال چاپ شویدي.

۵ ـ نغمات: د هغه د خپلو شعرونو ټولګه.

۶ ـ ګلخانه: د نورو شاعرانو د غوره اشعارو سره یو ځای د پریشان د اشعارو ټولګه.

۷ ـ د هېواد رجال: د افغانستان د ځینو نومیالیو د احوالو او اثارو شرحه.

۸ ـ زینت نامه: دده خپل ژوند د شرحی حال لیکنه.

۲ ـ عبدالرحمن لودین په (کبریت) متخلص:

دسیداحمد لودین کندهاری د کاکا ځوی د لومړی مشروطیت د رجالو او بندیانو په (۷) نمره کې یادونه تیره شوه،کبریت د ۱۲۷۲ ش کال په شاوخوا کې د کابل په ښار کې نړی ته راغي،په کوچنیوالی کې یې د سواد زده کړه د خپل پلار څخه د هغه د برابر

شوی اصولو سره سم "طرز کاکا" زده کړه، او په حبیبه مدرسه کې یې د مخې لوړي درجې (اثریه) پوري درس ولوست. پداسې حال کې چې برسیره په پښتو او دری ترکي او اردو او لږ څه عربي او انګریزي ژبې هم زده کړی وي او لدغو ژبو څخه یې د هېواد په دواړو ژبو ژباړی کولي شوي او د پښتو او دری ژبو تکړه لیکوال و د افغاني تند لاری ځوانانو د مخکښانو څخه و.

کبریت د حبیبي په ښوونځي کې د رشدي تر درجې پوري د خپلو زده کړو تر بشپړیدو وروسته په ۱۲۹۰ ش کال د سراج الاخبار په اداره کې د لیکونکي په توګه ومنل شو، او څوکاله یې د محمود طرزی د فکري او ادبي روزني لاندي کار وکړ، او په همدې وخت کې و چې څو ژبې یې زده کړی او په حقوقو، ټولنیزو او ادبیاتو کې یې مطالعه وکړه اوله هغه استاد څخه یې ډیر څه زده کړل او لیکنې یې په سراج الاخبار کې خپریدلي.

کبریت ازاد، نازک خیال،تندرو، زیارکښ او زیات زړه ور او د واضح او روښانه لهجي درلودونکي ځوان په توګه میدان ته راووت او همیشه یې کیڼ لاس تمایلات درلوده، او په دوهم مشروطیت کې یې کیڼ لاسي د تندروه ډله رهنمایي کوله، اولکه څنګه چې مووویل د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر حبیب الله خان پرموکب یې د تفنګچی ډزی وکړي څه وخت چې ګولي یې په هدف ټیک ونه لګیده هغه یې ونیوه او زنځیر او زولانه یې کړه لاکن ددې زندان اته میاشتي د هغه محکومیت او اعدام ته نزدې وي، ځکه چې لږ وخت وروسته په خپله امیر د کله ګوش په ښکاره ځای کې و وژل شو.

Library

د غبار په وینا عبدالرحمن، قوی، تورو سترګو، ګنځی ګنځی ویښتانو، او یو څه اندازه چاغ ځوان او په دری ژبه کې لیکوال مستقل او نوښتګر شاعرو، د اماني دوري دپیل سره سم دشمسی د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په اواخرو کې زندان څخه را ووت او په همغه جدی او زړ وره روحیه د نوو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په سرکې و درید یو څه وخت یې د امان افغان په نوی جریده کې کار کاوه اوله هغي وروسته یې لاندیني رسمي دندي سرته ورسولي:

۱ _ په ۱۳۰۰ ش کال کې د قانون جوړولو د مرکز غړیتوب .

۲ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې په بخارا کې د افغانستان د فوق العاده سیاسي پلاوي غړیتوب.

۳ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی دوهم رئیس.

۴ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی لومړي رئیس.

۵ _ په ۱۳۰۳ ش کال کې دشاه د سرمنشي کفیل او بیا له هغي څخه استعغا او په کندهار کې ګوښه والي ۱۳۰۴ ش .

۶ _ په ۱۳۰۵ ش کال د کندهار د بلدیې رئیس.

۷ _ د ۱۳۰۶ ش څخه تر ۱۳۰۷ ش کال پوري د کابل د ګمرکونو رئیس.

(په سقوی دوره کې د هغي بندیتوب).

۸ _ په ۱۳۰۸ ش کال کې د کابل د بلدیې رئیس، نادر شاه سره د هغه بد کېدل او د پادشاه په حکم د ۳۷ کالو په عمر د دلکشاد مانۍ څخه د باندې د هغه وژل. ۱۳۰۹ ش یا ۱۹۳۰ م کال.

کبریت چې ګوت نیونکي او د لهجې د صراحت درلودونکي سړی و،همیشه د اماني دولت د ګمارلوکسانو د ناپاکو اعمالو په کېنې اړخ کې و دریده؛ او ان تر دي پوري چې د شاه د سر منشی ګری

څخه دده استعفا په ۱۳۰۴ ش کال دده دهمدغي لهجي په سبب وه، هغه په خپله په همدغه کال کې ددې کرښولیکونکي ته وویل: ددولت سازمان دهغه چتېل ډنډ پشان وو،چې هر څوک به په کې داخلیده کالي به یې چتېل کیدل ، نو پدې اساس خان د " فتاد ددغه ډګر" څخه څنډی ته کړ.

د بیکاری په وخت چې کبریت د بردراني په بازار او دلودینانو په کوڅه کې په خپل پلرني کور کې په ګوښې توګه اوسیده، ددې کرښو لیکونکي سې کله کله خدمت ته ورتللم، او هغه به په مقاله لیکلو او ادبي مطالعاتو کې ما ته لارښوونې کولې، دغه ځما د ځوانی وخت و چې د هغه سره د خبرو اترو څخه مي ګټه تر لاسه کوله او خوندی تري اخیسته.

کله چې شاه امان الله خان په ۱۳۰۵ ش کال کې کندهار ته د حالت د لېدلو لپاره راغی د هغه د څو څو واری غوښتني له مخي یې د کندهار دبلدیې (ښاروالی) ریاست جوړ کړ، لاکن یو کال وروسته په کابل کې د ګمرک په ریاست وټاکل شو، چې په پاک لمنی او اداری تقوا سره یې هغه دنده تر سره کړه، کله چې د کندهار څخه یې د کابل په لوری حرکت کاوه، خپلو انډیوالانو ته یې ویل: دولتي مرکزونه یا اداری (خاصتا ګمرکونه) د فساد او د بډو غوښتلو مرکزونه دي، خدای دې راسره مرسته وکړي، چې د کابل ګمرک ددغه راز ناپاکیو څخه پاک کړم.

کبریت دپغمان د ۱۹۲۴ م او ۱۹۲۸ م کلونو په لویو جرګو کې د خلکو دځینو غوښتنو نماینده ګي وکړه، او د ۱۳۰۷ ش کال یا ۱۹۲۸ م کال د میزان په ۱۵ هغه وخت چې شاه امان الله خان خپل ځینې افراطي ریفورمونه یا اطلاحات اعلان کړل. او ځان یې یو

Library

انقلابي پادشاه وباله. کبریت وویل: اعلحضرت څان انقلابي پادشاه معرفي کړ، نو هېله کېږي چې ددولت په دستګاه کې به انقلاب ومنيږي. لسر کاله کېږي چې اعلحضرت د عظمی صدرات دنده په خپله غاړه اخستي ده، پداسي حال کې چې انقلاب ددې کار غوښتونکي دي چې يوبل مسوول شخص باید د صدراعظم په توګه وټاکل شي. تر څو خلک هغه د خپلو کړو وړو په سبب مسوول وپيژني.[۷۳] په همدي غونډه کې کله چې شاه د ښځو د نقاب له منځه وړل اعلان کړل او ملکي ثريا په خلاص مخ پدغه غونډه کې ګډون وکړ اوددې غورځنګ یا حرکت په هکله راي وغوښتل شوه، پرته له دوو تنو نورو ټولو تائید کړه، هغه دوه تنه يو د ګمرک کابل رئيس عبدالرحمن و او بل دسوداګری وزیر عبدالهادي و، دغو دوو تنو ویل چې موږ د هغه لومړنیو کسانو څخه یو چې د ښځو د نقاب د لری کولو طرفداریو، لاکن پدي وخت کې نه چې د انګلیس ددسیسو لاسونه په افغانستان کې را اوږده شوي دي. او لدي مصلحانه حرکت څخه هم یوه فتنه جوړ وي، (او همداسي هم وشول) همدا خبره وه چې په سبا ته يې میر قاسم خان د شاه سرمنشی وګمارل شو تر څو د دواړو څخه استعفا واخلي، نوموړي میر هم ددواړو استغفا لیکونو سره خپله استعفا هم یو ځای کړه او د شاه حضور ته یې وړاندي کړه، او د ۱۳۰۷ ش کال د ژمی پیل و چې په دي ناسنجول شوي حرکت سره ارتجاعی او بدمرغه اړو دوړ هم پیل شوي وو....

عبدالرحمن د ځوانی له وخته په سیاست کي انګلیس ضد چال چلند درلوده او همیشه یې پدي لاره کې قدم او چت کړي دي او د وژنی

---

[73] غبار:مسـ ۸۱۳ .

حکم يې هم په زیاتره ګمان چې دهمدی کبله ورکول شو. د نادرشاهي په لومړيو وختونو کې چې هغه د کابل د بلديې په رياست ګمارل شوی وو، یوه ورځ یې په شاهي د سترخوان ډوډی وخوړه، او شاه د هغه سره په نرمی سره خبری کولي کله چې د ډوډی خوړلو څخه خلاص شول، شاه خپلو حاضر باشانو سپاهیانو ته پرته له مقدمی امر وکړ، چې هغه واخلي او د دلکشاد ماڼي د باندې دي و وژني. دغه امر په څو شیبو کې ددلکشا دیوال په بيخ کې عملي شو، او هغه ځوان چې د لوړو خويونو، زړه ورتوب او څه اندازه پوهي، لېډ ني، د طبعي ادراک او ربشني هېواد غوښتني څښتن وو دسم او جفا کاری په ګولي وويشت او ويې واژه، او دوياره ډک ژوند طوماريې ورته را ټول کړ،

د عبدالرحمن څخه ځيني سیاسي او ټولنيزي تندی او زړه وهونکي منظومی دغوره افغاني اشخاصو د بيوګرافی یوه رساله او په پښتو او دری ژبو د لغاتو لوی قاموس پاتي شوي وو چې په خواشني سره دهغي نسخه د هغه د وژلو سره له منځه ولاړه.

دهغه دیوه انتقادي مخس څخه دهغه د خبر لوڅخه قوه او دلهجي صراحت پوره ښکاره دي. چې دخپل وخت د قدرت خاوندانو او مغرورو کسانو ته يې داسې ويل:

هر یک نشسته است بزین انچنان تلک
کس نیست غم زملت وپرورش ازملک
با صد غرورو کبر همی تازد اسپ دک
کس نیست تا به سینه ایشان کند شک
خوب ای خران چرید که تا چا غترشوید!

Library

کبریت لودین په هغه فکری نوی حرکت کې چې د لومړی نړیوالي جګړی او د ازادی د غورځنګ څخه وروسته په افغانستان کې منځ ته راغلي و مخ کې او ګوت نیونکي او ظریف شخصیت درلوده، او د خپل وخت په ځوانانو کې ګران او کله هم مخ کې وو. چې زړو پالو او محافظ کارو هغه نه خوښاوه.

۳ _ میر غلام محمد غبار:

میرغلام محمد غبار د میر محبوب خان کابلی (چې اصلا فرملی وو) ځوی و چې په ۱۲۷۶ ش کال د کابل په لاهوری دروازه کې دنیا ته سترګي وغړولی،او لمړني درسونه یې په خپله کورنۍ کې چې د سواد او پوهی ښبنتان وو او په حکومتي دفترونو کې کارکوونکي وو زده کړل، او د امیر حبیب الله خان د پاچاهی په اخیرو وختونو کې ددوهم مشروطیت د افغان ځوانانو سره بلد او یو ځای شو. او خپلو مطالعاتو ته یې په تاریخ او ټولنېزو علومو کې دوام ورکړ تر څو چې د دري ژبي د ښه ذوق او تکړه لیکوال تری رامنځ ته شو او د سیاسي او ادبي لیکنو په لیکلو کې پیل وکړ.

هغه د ۱۲۹۶ش کال په شاوخوا کې په خان اباد کې د ګمرک مأموریت درلوده او په ۱۲۹۸ش کال کې د کابل د کوتوالی کارمند و. د هغي وروسته یې په ۱۲۹۹ش کال کې د جبل السراج څخه د ستاره افغان جریده خپره کړه، په ۱۳۰۰ش کال د شجاع الدوله د تنظیمه ریاست د غړی په توګه هرات ته ولاړله له هغي وروسته په ۱۳۰۲ش کال کې په مسکو کې د سوداګری نماینده و، کله چې په ۳۰۳ش کال د سرطان په ۱۹ محمدنادرخان په پاریس کې د افغاني سفیر په توګه وټاکل شو، غبار د هغه سره د سفارت سکرتر و او د

هغي وروسته کابل ته راغی او د پغمان د ۱۳۰۳ او ۱۳۰۷ش کلنو په لویو جرګو کې د کابل د خلکو استازی و او د یوګیڼ اړخې غړی په توګه یې د افغان د ځوانانو د افکارو نماینده ګې کوله او د دیموکراسی او قانوني حکومت منبع و. ترڅو چې په ۱۳۰۹ش کال کې په برلین کې د افغاني سفارت سرلیکونکی وټاکل شو، بیا کله چې په کابل کې په ۱۳۱۰ش کال کې ادبې ټولنه جوړه شوه، غبار د دغې ټولنې یو تکړه غړی و او د " افغانستان و نګاهی به تاریخ" د مقالو سلسله یې لیکله، ترڅو چې په ۱۳۱۱ش کال کې د کابل د سرای موتي په زندان کې سیاسي بندي شو او د دغه درودونکی بند موده تر ۵، ۱۳ش کال پورې اوږده شوه او د دغه ځای څخه د فراه ولایت یوه لېري کلې ته تبعید شو، او تر ۱۳۱۷ش کال پورې هلته پاتې شو او په ۱۳۱۸ش کال کې کندهار ته راوستل شو او په هغه ځای کې د احمدشاه بابا کتاب ولیکه او د ۱۳۲۲ش کال څخه راوروسته یې بېرته د کابل د اوسېدنې اجازه تر لاسه کړه، او په دې ځای کې د تاریخ د ټولنې غړی و او د یو څه وخت لپاره یې د انیس جریده خپروله، په ۱۳۲۸ش کال د شورا د اوومې دورې په انتخاباتو کې د کابل د ښار د خلکو د اتسازی په توګه وټاکل شو او د مبارزو او روڼ اندو وکیلانو د قانوني مبارزو په کوچني ډله کې ګډون درلوده، او د وطن د ګوند په جوړولو او د وطن د اوو نیزې جریدې په خپرولو یې لاس پورې کړ، او د حق غوښتنی، دیموکراسی، قانونیت او د مشروطه حکومت ولوله او هنګامه یې راګرمه کړه، او د ۱۳۳۱ش کال د شورا دایمې دورې په انتخاباتو کې بیا د کابل د خلکو د وکالت داوطلب شو، لاکن د کابل د خلکو د هغه مظاهرې په ترخ کې چې د ده په طرفداری یې کوله ونېول شو

Library

او زندان ته واچول شو چې د ده د بندي توب دی دورې په ولایت کابل کې اته کاله دوام وکړ، کله چې د ولایت کابل له دې بند څخه په ۱۳۳۹ش کال کې ازاد شو د مطبوعاتو په ریاست کې مشاور و او د "افغانستان در مسیر تاریخ" کتاب یې لیکه.

غبار د عمر په پای کې د معدې په ناروغۍ اخته او په ۱۳۵۶ش کال د برلین په یوه روغتون کې بستر و ترخو چې د بطني عملیاتو څخه وروسته د همدغه کال د دلوی په ۱۶ د دې نړۍ څخه سترګې پټې کړی او د دلوی په ۲۲ ورځ د ده د کورنۍ په هڅه کې په شهدای صالحینو کې خاورو ته وسپارل شو هغه نیمه پیړۍ د هېواد په سیاسي، ټولنیزو او ادبي حرکتونو او غورځنګونو کې برخه اخیستې وه.

غبار چې د زوړوالی په وخت د اتیا کالو څخه زیات عمر په درلودلو شره مړ شو، هغه د ښې قیافې، جګې ونې او د نرمو خبرو کولو او پلټونکی سړی و. چې د خبرو په نفوذ او د قومي استدلال په درلودلو سره یې کولای شول چې ځوانان په خپل شاوخوا راټول کړي، کله چې د روان او تکړه قلم څښتن و کولی یې شول چې په سیاست، تاریخ، ادبیاتو او ټولنیزو برخو کې دلچسپه بحثونه ولیکي، چې د هغې جملې څخه ده د کار، افکارو او د پېښو څېړنه او نظر اچونې ښېلګه د مسیر تاریخ د کتاب څخه ښه روښانه ده. چې نوموړی دغه کتاب سره له دې چې ځینې تاریخي او عددي تېروتنې او حتی ځینې یې ارادې هم دی د بیان په قوت او ادبي ظرفیت سره یې دلچسپه او دمطالعې وړګرځولی دی.

هغه په تاریخ لیکنه کې خاص تګ یا لاره درلوده چې تاریخي پېښې یې د ټل لپاره د عندی خاص تصور او خپل فکري قالب په ګټه

استعمالولی، نو په دې اساس په خپله تاریخ لیکنه کې بیطرفه لېدونکی یا ناظر نه شمېرل کېږي حتې تردی چې د افغانستان د خلکو د بېلا بېلو استعدادونو چې د تاریخ په اوږدو کې یې ښودلی دی هم پوره ایمان درلوده، او دی ملت ته یې د قدر په سترګه کتل، او همیشه یې غوښتل چې د دغه هدف د تر سره کولو په لاره کې ګام اوچت کړی، او تردی چې ځینې وخت تظاهر هم وکړی.

د دې ټولو سره، سره غبار د معاصری دوری په سیاسي او ادبي رجالو کې ګوت نېونکی څېره، رادیکال شخصیت او پوهه دیموکراسی غوښتونکی سړی و. چې د پرمختیا غوښتنې او تجدد په مرحلو، او ادبي او سیاسي حرکتونو کې پوره ونډه درلوده، او په دې لاره کې یې د یوه مخکښ او ترقۍ غوښتونکی غړی په توګه یې ډېر کړاوونه او رېړونه لېدلی او ګاللی دی. او دوه ځلي د ۱۴ کالو څخه زیات د کړاوه ډک زندانونه زغملی دی هغه به کله دغه بیت زمزمه کاوه:

شما برده ام از صدق به خاک شهدا
تا دل و دیده خونبا به فشانم دادند

(روح دی خوښ وي)

د غبار اثار:

۱_ افغانستان و نگاهی به تاریخ ان، د ادبي ټولنې د کابل مجلې په لومړۍ او دوهم ټوک کې پرله پسې مقالې، ۱۱_ ۱۳۱۰ش کلونه.

۲_ احمدشاه بابا افغان د کابل چاپ ۱۳۲۲ش کال.

Library

۳ـ افغانستان در مسیر تاریخ چې د تېرې شوي دورې څخه تر ۱۳۰۷ش کال پورې د افغانستان د تاریخ او سیاسي پېښو درلودونکی دی د کابل چاپ ۱۳۴۶ش کال یا ۱۹۶۷م کال.

۴ـ خراسان (رساله) د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۵ـ افغانستان بیگ نظر د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۶ـ د افغانستان د تاریخ دریم ټوک د اسلام د پیدایښت څخه د طاهریانو تر له منځه تللو پورې د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۷ـ تاریخ ادبیات دری افغانستان در قرون اخیر (د پوهنې د وزارت درسي کتاب) د کابل چاپ ۱۳۳۱ش کال.

۴ـ محمد ولي خان دروازی:

د بدخشان د اشرف زاده گانو او د خاصو غلام بچه گانو د ډلې مشر، دراک او په کار پوهه او هوښیار ځوان و. چې د امیر حبیب الله خان د دربار سره یې ځانګړې نزدیوالی درلوده، او د هغه ډلګۍ سره یې اړیکې درلودل کوم چې شهزاده عین الدوله او د بارکزایي شاغاسي[74] کورنۍ او د هغې مور علیا خوتي سرور سلطان سراج الخوانین هم په هغې پورې اړه درلوده، او د تپه سالار غلام حیدرخان چرخي د کورنۍ غړو لکه: غلام نبي خان، غلام جیلاني خان او غلام صدیق خان د څرخي زامنو او ځینو نورو د دې ډلې سره اړیکې درلودلې.

[74] شاغاسي د ترکي ایشیک اقاس کلمي مغفن شکل دی چې د دربار د وزیر سره برابره دولتي رتبه وه، چې شاه غاسي شیردل خان په لوی ناب ملقب د امیر شیرعلي خان په وخت کې دا مقام درلوده، چې د افغاني ترکستان نایب الحکومه هم و او ځوی یې خوشدل خان لوی ناب د سراج الخوانین دوهم پلند پلار چې یو څه وخت د کندهار د نایب الحکومه هم و چې د علي احمدخان والي پلار اوسې.

څرنګه چې د سراج الخوانین تروزی د فقیر محمدخان شاغاسي لور د محمد ولي خان میرمن وه[75] نو د اماني جلوس په پېښو کې د یادوني وړ فعالیت ترسره کړی و چې د ۱۲۹۸ش کال د حوت په ۱۰ د جنرالی رتبه او د ښه خدمت نشان ورته ووهل شو او هغه وروسته د افغانستان د ګرځنده سفیر په توګه د یوه پلاوی په سر کې د تاشکند او مسکو له لیارې شوروي دولت او نورو اروپایي هېوادونو ته واستول شو، چې د شوروي د دولت د بنسټ اېښودونکی لنین او د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د انقلاب د نورو مشرانو سره یې لیدنې کتنې وکړې، او د ازاد افغانستان سیاسي اړیکې یې د دغه دولت سره ټینګې کړې، او د دولړو دولتونو لومړنۍ تړون یې د چیچرین او قره خان سره په ۱۲ مادو کې د ۱۹۲۱م کال د فبروری په ۲۸ او د ۱۲۹۹ش کال د حوت په ۱۰ لاسلیک کړ.

د دغه ګرځنده سفارت پلاوی د محمدولي خان په مشری د اروپا او امریکا د سفر وروسته چې ازاد افغانستان یې نړۍ ته ورپېژانده او د اروپا د هېوادونو د بهرنیو چارو وزارتونو سره د سیاسي خبرو اترو څخه وروسته د ۱۳۰۱ش کال د جوزا په ۱۱ یا د ۱۹۲۲م کال د می په ۱۲ کابل ته راستون شو.

په داسې حال کې چې په خپله امان الله خان د محمدولي خان د خدمتونو څخه مننه او قدرداني وکړه، او هغه یې د محمود طرزی په ځای د بهرنیو چارو د وزیر په توګه وټاکه، (د ۱۳۰۱ش کال د جوزا ۲۵ نېټه پنجشنبه) یوه میاشت وروسته یې د ۱۳۰۱ش کال د اسد د ۷ نېټې۱ یکشنبې د ورځې د فرمان له مخې د هېواد لومړی نښان (اعلي لمر) د کرنې او ښوالی ځمکې او د مرادکلا ودانۍ هغه ته

[75] مهدي فرخ: تاریخ سیاسی افغانستان ۳۶۰.

ibrary

وبخښل شوی. او له دې وروسته یې په ۱۳۰۲ش کال د پکتیا د شورش او د قومونو د بغاوت یعنې سر کې په غلې کولو کې د هغه محاذ قوماندان و، او کله چې په ۱۳۰۶ش کال د افغانستان شاه د اروپا د سفر نیت وکړ، هغه د بهرنیو چارو د وزارت کفیل او د سلطنت د مقام وکیل پاتې شو، چې د رژیم سره په مخالفت او د یوه جمهوریت د مقدماتو د برابرولو په کار تورن و (!)

محمدولي خان د ځوانۍ د وخت څخه د کابل د انګیس ضد کړیو سره بلد او اشنا و او د عمر تر پایه څه د اروپا او امریکا په سفر په ۱۹۲۱م کال کې او څه د بهرنیو چارو وزارت او بادشاهي مقام په کفالت کې په همدې صفتونو تینګ پاتې شو، او کله چې په ۱۳۰۸ش کال د میزان په میاشت کې کابل فتح شو هغه د اماني عصر د کابل د قواو د قوماندان محمود شامي سره یو ځای چې دواړه د اماني دربار نژدې خلک و محاکمه او د ۱۳۰۸ په پای کې په کابل کې اعدام شول.

۵_ شجاع الدوله:

اصلا د غوربند د خانزاده ګانو او د دربار د غلام بچه ګانو د جملې څخه و، چې د فراشباشي په عنوان، د شاهي ارګ د فرشونو متعدي او په سفر کې د سلطاني موکب د خیمو متنظیم شمېرل کېده، او د لومړی مشروطیت د رجالو سره یې هم اړیکې درلوده او په دوهم حرکت کې د هغه ځوانانو په کړۍ پوري تړلي و چې شهزاده امان الله د هغې سر پرستي کوله.

لکه څنګه چې مخ کې د جوهر شاه غوربندي د ژوند په شرحه کولو کې (د لومړی مشروطیت دشهیدانو څخه یو تن) ولیکل، وایې چې د امیر حبیب الله خان قاتل د امان الله خان د ډلې څخه همدغه

مشروطیت غوښتونکي ځوان و. چې د همدغې ډلې په اشاره به یې امیر وژلی وي، یعنې د وژنې پېښې، سیاسي علت او ګوندي او ډله ایز عولمل درلوده.

مګر ځینې دا وژنه د شخصي غچ اخستنې پرینسټ ګڼي (او د امان الله خان د مورسراج الخواتین) یعنې ملکې سرور سلطان لا س په هغې کې وینې. د بیلګې په توګه امیر یوه شپه د چهلستون په ماڼې کې د عیش او نوش محفل برابر کړی و او دخپلې خور اخت السراج پواسطه یې ډېرې ښکلې نجلۍ پدغه محفل کې سره راټولې کړې وې چې نا خاپه سراج الخواتین پدغه محفل د عیاش کې را د ننه شوه، امیر او دغه ټولې ښکلې نڅاکوونکې یې په بدویلو او د ضرب وشتم لاندې ونیولې، څرنګه چې امیر ددې حرکت څخه ډېر په قهر شوی وو،، لکې ته یې طلاق ورکړل، هغه او د هغې ځوی عین الدوله د لوی ناپ (بارکزي) د کورنۍ دغلام حیدر خان چرخی د کورنۍ، او د دربار د چپی ډلې(خاص غلام بچه ګان) او د نورو روڼ اندو سره یې په لاس یو کولو سره یوه کمیټه جوړه کړه تر څو امیر ووژني چې پدې ډله کې فراشباشي شجاع الدوله هم ګډون درلوده، څه وخت چې امیر د ۱۳۳۷ ق کال په صفره کې د هرکال د عادت سره سم د هوسیو ښکار ځای د لغمان کله ګوش ته ولاړ، فراشباشي شجاع الدوله یې د شاهي خیمې د کېږۍ تړلو په سبب ډېر زیات وواهه، او غاښونه یې مات شول، او دا عمل ددې سبب شو چې شجاع الدوله هغه د غچ اخستنې لپاره ووژني [۷۶]. ایراني لیکوال مهدي فرخ چې د افغانستان ټول تاریخ یې سرسری لیکلی دی، او اراده یې درلوده چې هر مهم شي کوچنې او بې ارزښته او پرته له

---

[76] مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۳۶۰ .

تاريخي ژورتيا د قبېلوي او کورنيو سياليو پر بنسټ وښي،او په
خپله تاريخ ليکنه کې يې هيڅ ډول زماني روحي او ټولينزو اغيزو او
عواملو او د طبقاتي تنگ لورى پرله پسي مرحلوته قايل او ليدونکي
ندي.لکه څرنگه چې پورته اقتباس وشو، د امير وژنه يې هم ديوه
سړي يا ـلوی ښځي غچ اخيسته گڼلي او ډيره لويه اشتباه او خطايې
کړيده.

که چيري د [illegible] ديوه ملت فکری او ټولينز تاريخ پداسي لنډه ليدنه او
سرسری ښوونو سره قبول کړو، نو بياپوښتنه بايد وکړو چې، ايا هغه
دلومړی مشروطيت حرکت او د افغان ځوانانو په وينو ليسټ پيټ
کيدل چې لس کاله مخ کې واقع شوي هم دغی شخصی او سرسری
علت درلوده؟ ايا د افغان او انگليس په لومړي او دوهمه جگړه کې
د افغان ملت په عمومي قيامونو کې او د انگريزی چپاول گرو په
وژلو او ويستلو کې هم يوازي د کومی ملکی او يا د دربار د کوم
فراشباشي د غچ اخستني لاس کارکاوه؟ ايا ددې پېښي څخه څو
مياشتي مخ کې د عبدالرحمن لودين قاتلانه حمله هم د کوم نارينه
اويا ښځينه شخصي غچ اخستني عمل وو؟ تر هغه ځای چې ددې
کرښو ليکونکي د ربښتيا ويونکو او ددې پېښي ليدونکو اويا
شاملو کسانو څخه مې اوريدلي دي د وژني ترتيبات مخ کې ددوهم
مشروطيت په پټ مرکز کې نيول شوي وو حتي ترديې چې د امير
ورور نايب السلطنه [illegible] هم د ځان سره ملگری او هم قسمي کړی و
چې دصيحفو په منځ کې يې لاسليک کړي و چې د هغي شرحه
خدای بخښلي غبار د شجاع الدوله له قوله ورکړی ده[77]

[77] وگوري: افغانستان درمسير تاريخ ۷۴۷.

خدای بخښلي ميرقاسم خان چې په دوهم مشروطيت کې هم ونډه
درلوده او [illegible]م د پېښو ليدونکي حاضر وو ويل: د امير د عياشي او
سياسي تنگ لوري څخه د کرکي موجبه عوامل پخوا چمتو کړي
شوي وو، چې د علياحضرتي بدکيدل. د امير سره يا د خيمی د
ديرک کړيدل او د شجاع الدوله وهل او ټکول هغه جزيات وو چې
وروسته يې هغه عوامل تيز او چټک کړل، او شجاع الدوله (د
پخواني طرحه شوي پلان سره سم) د امير خيمی ته ورننوت او هغه
يې د تفنگچی په گولي سره د حساب ځای ته واستاوه.

څرنگه چې شجاع الدوله دشهزاده امان الله خان د ډلي تکړه غړي
وو، د امير د وژلو وروسته يې په فعاليت پيل وکړ، او په ظاهري
توگه يې د نورالله خان د امارت دتبليغ لپاره چې په جلال اباد کې د
خلکو څخه بيعت واخيست او په پټه توگه د خپل کار د نقشي د اجرا
کولو لپار، کابل ته راغی او د امان الله خان دتخت کښناستني په
پېښو او د هغه د مخالفينو په له منځه وړولو او نورو چارو کې يې
لاس درلوده. څه وخت چې د ۱۹۱۹ م کال د مې په مياشت کې
اماني لومړنی کابينه جوړه شوه همدغه شجاع الدوله امنيه وزير و.
ددې وروسته هغه د د هرات دتنظيميه پلاوي په سر کې وټاکل
شو،(د ۱۳۰۰ ش کال د جدی ۲۰) او د ۱۳۰۳ ش کال دحوت څخه
د ۱۳۰۷ ش کال کې له هغه ځايه لري او په برلين کې يې اوسيدنه
غوره کړه او په همدغه ځای کې په ۱۳۲۴ ش کال کې مړ شو (د
لومړی مشروطيت په کسانو کې د جوهر شاه د احوالو شرحی ته
مراجعه وکړی.)

د امريکا چاپ دافغانستان درجالو د پيژندني په کتاب کې ئې د
هغه زيږيدنه په ۱۸۹۶ م کال په غوربند کې او غلام بچه گانو په ډله

Library

کې دده شمولیت ئې په ۱۹۱۶ م کال ښودلي دي او هغه ئې د الماني پلاوي میلمه پال هم لیکلي دي.

په ۱۹۲۹ کال داماني دولت د سقوط په وخت کې د هرات تنظیمه رئیس وټاکل شو چې د نایب سالار عبدالرحیم کوهستاني د حملې څخه مشهد او بیا تاشکند ته وتښتید او په برلین کې ئې هستوګنه غوره کړه.

۶_ محمد ابراهیم خان جمشیدي:

د هرات د جمشیدي او لیماق د خانزاده ګانو ددربار غلام بچه او صالح مردم داره شخص و چې په دوهم مشروطیت کې ئې په دوهمه لیکه کې ځاي درلوده ، او د اماني تخت کښیناستني څخه وروسته د کندهار د ګمرک مدیر شو،(د۱۳۰۴ ش کال په شاوخوا کې).

۷_ ادم خان :

هغه د لوګر د پښتو ژبو او دیوي مقتدري کورنۍ سره اړیکي لري او ددربار غلام بچه و چې ددوهم مشروطیت په دوهمه لیکه کې ولاړ و ، د هغې وروسته په اماني عصر کې نزدي په ۱۳۰۳ ش کال کې دګرشک او پشت رود دحکمران په توګه وټاکل شو او په نادري دوره کې د ۱۳۰۹ ش کال راوروسته د وزارت دربار غړي او محاصب و.

۸_ میر یار بیګ خان دروازي:

دکابل او هرات د والي مهتر میرزمان الدین ورور او دمحمد ولي خان د خور زامنو څخه وو، ادیب او روڼ شاعر شخص و، چې ددوهم مشروطیت په ټولنه کې شامل او دعبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي سره یو ځاي بندي شو او داماني دوري د پیل سره ازاد شو او د ګرځنده فوق العاده سفارت په پلاوي کې چې د محمد ولي خان په مشري و ، غړیتوب درلوده، لاکن په هم هغه ورځ چې پلاوي د کابل

څخه حرکت کاوه د زړه د دریدني له امله له اسپه راولوید او له دې نړې ئې سترګي پټي کړي.

هغه په خپله هم شعر وایه او هم شاعر پیژندونکي وو ، او د "اتش فشان" په نامه ئې یوه تذکره لیکلي وه چې په خواشیني سره دده د مړیني وروسته له منځه ولاړه او بیا تر لاسه نشوه.

عبدالهادي داوي چې دده سره د یوه زندان انډیوال و، دده د مړیني وروسته دده د سیرت او صورت په هکله په امان افغان کې یوه مقاله ولیکله او دهغه ادبي ذوق ئې وستایه، دزندان په وخت کې ئې د زندان دنه زغملو وړ تکلیفونه ئې په ډیره نرمه لهجه او شاعرانه مزاج سره یادول او ویل ئې:

ما تنګ ظرفان حریف اینقدر سخن نه ایم
دانه اشکیم ومارا ګردش چشم اسیاست.

(وګوري: ددوهم مشروطیت رجال پنځم فصل، دداوي شرح حال لمړي عدد).

۹_ میر زمان الدین خان دروازي:

دبدخشان ددرواز دمیرازده ګانو څخه دي هغه پوهه کارګر اوددربار دغلام بچه ګانو دنفوذ ښښتن او دشهزاده امان الله سره یې فکري او سیاسي تړاو درلوده، له همدي کبله د اماني دوري په پیل کې په ۱۳۰۰ ش کال د کابل والي شو او په ۱۳۰۲ ش کال د هرات نایب الحکومه وټاکل شو تر څو چې د ۱۳۰۳ ش کال د قوس په ۱۹ د سکې په ناروغۍ هلته مړشو.

وایې چې هغه خیلق شخصیت او په خلکو مهربان او تکړه کارپوه و. او دحکمراني په وخت یې هیڅوک ازاد کړي ندي.

Library

۱۰ _ غلام احمد اعتمادی:
دا د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله د زامنو څخه دي چې د حبیبي په مدرسه کې یې د رشیدي تر درجې پوري زده کړې کړي او روڼ اندی پوهه ځوان وو چې د یو څه وخت لپاره د بهرنیو چارو په وزارت کې په انقره کې د افغانستان سفارت د منشي په توګه کار کاوه، نږدي په ۱۲۰۶ ش کال کې په بمبی کې افغاني جنرال قونسل وو او دري، پښتو، اردو او لږ څه په انګلیسي ژبه هم پوهیده او لیکل یې پري کول، او ددغو ژبو د ادبیاتو سره یې بلدتیا درلوده، هغه د پیښور مرد'ن د پښتو ژبي شاعر فضل احمد غر ټولنیز او تنبیهی اشعارو ټولګه د غره ګل په نامه په بمبی کې چاپ او په هغې باندي یې په دری ژبه د همدردی یوه سریزه ولیکله (۱۹۳۰ م) له خدای بخښلي د اوی څخه مې واوریدل چې غلام احمد د بدیعنې ذوق ښتن و، او دری نشر یې په روانه لهجه لیکه او د دوهم مشروطیت په ټولنه کې د ارزښت وړ مقام درلوده.

۱۱ _ جمعه خان:
د سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله ځوی د روڼ اندو ځوانانو سره ملګري او د اماني دوري د کارپوهه خلکو له ډلې څخه و چې د ۱۳۰۱ ش کال په پای کې په افغاني سفارت کې د بخارا دربار ته واستول شو او له هغي وروسته د میمني اعلی حاکم و چې د ۱۳۰۲ ش کال د ثور په ۱۰ وفات شو.

۱۲ _ سید غلام حیدر پاچا:
دا د محمد سرور ځوی په ۱۲۶۶ ش کال کې زېږلي د لغمان د چارباغ اوسیدونکي او د کنړ د ساداتو د مشهوری کورنۍ څخه و هغه روڼ اندی، پوهه او خوله ور ځوان و چې د دوهم مشروطیت د

ځوانانو په کړیو کې یې د میرقاسم خان او داوی سره همکاری او همفکری درلودله او په اماني دوره کې د ازادي غوښتونکو ځوانانو دډلي څخه شمیرل کیده. او په ۱۳۰۰ ش کال ترکي ته واستول شو او له هغي ږروسته د کرني او کانونو په اداره کې مامور و تر څو چې په ۱۳۰۷ ش کال کې د بهرنیو چارو وزارت ته ولاړ.
هغه د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ کې د جلال اباد د بابر یو په کلا کې د خرڅه مشرسید حسن خان شیون او محمد ګل خان مومند په ملګرتیا د جمهوریت په نامه ټولنه جوړه کړه، او د(کورغم) په نامه جریده یې خپره کړه، او د هندوستان په جرایدو کې یې لکه د لاهور د زمیندار او افغانستان په نامه جرایدو کې یې د حبیب الله د سقاو د ځوی د رژیم په ضد یې تبلغات کول، کله چې د ۱۳۰۸ ش کال په پای کې کابل ته بیرته راغي او دامان الله خان په طرفداری یې پیل وکړ نو د ۱۴ کلو لپاره د موتی په سرای کې بندي شو چې په همدغه زندان کې د۵۵ کالو په عمر وفات شو.(۱۳۲۱ ش کال).

۱۳ _ غلام محی الدین ارتی:
دا د شیرارتي ځوی او د کابل د تندرو و ځوانانو څخه وو هغه خوله وراوګوت نیونکي سړي و او د افغاني ځوانانو سره ملګري و، چې د پغمان د ۱۹۲۸ م کال په لویه جرګه کې د کابل د خلکو ټاکل شوي استازي و، او شاه ته یې خطاب کولو په وخت کې فریاد وکړ او ویې ویل:
اعلیحضرتا! ترڅو پوري چې ستا دغه په فساد مشهور وزیران محاکمه او په دارونه ځړول شي په هیواد کې هیڅ ډول اصلاح ممکنه نده [78] دغه پوهه اوتکړه ځوان په ښکاره ددولت د فاسدو

---

78 غبار: مسیر ۸۱۳ .

Library

وزیرانو او کارمندانو سره شخړی کولي، او د بدي خوړونکو او انګلیس مشربانو مخالف عنصرو،

تر څو چې د اماني رژیم دسقوط وروسته نزدي په ۱۳۰۹ ش کال په پیښور کې د نامعلوم قاتل په ګولي ولګید او وفات شو.

۱۴ _ احمد رحماني:

د بهرنیو چارو وزارت د متشار عبدالرحمن ځوی و چې د هغې یادونه په لومړی مشروطیت کې وشوه، او د اماني عصر د تندر وه ځوانانو څخه و چې د زده کړو لپاره شوروی اتحاد ته واستول شو او هلته یې روسي ژبه زده کړه، او روسي میرمن یې درلوده، اوله همدی کبله یې هغه ته په کابل کې (احمدروس) ویل، د هغه لور ماګه رحماني د نوو او لیکوالو ښځو د مخکښانو څخه وه، چې د (پرده نینان سخنګوی) په نامه کتاب یې ولیکه د کابل چاپ ۱۳۳۱ ش کال احمد په ۱۳۰۸ ش کال کې د انګلیس دسیاست د مخالفت او د اماني تیری دوري دله مخته تللي رژیم سره د ډیر تمایل په تور د ډیر وخت لپاره د کابل په زندانونو کې پاتي شو اوکله چې په ۱۳۲۵ ش کال له زندان څخه را خلاص شو په کابل کې وفات شو .

۱۵ _ کریم نزیهي (جلوه):

هغه د کابل د قاضي ملابابا مراد ځوی و چې د ازبک د بارسوخه خلکو څخه و او د میمني په اند خوی کې یې نوم او مقام درلوده. کریم نزیهي نزدي په ۱۲۸۵ ش کال په کابل کې پیدا شو او د حبیبي په مدرسه کې یې درسدی تر درجي پوري زده کړی وکړي او عربي علوم او ادب یې په خپله علمی کورنۍ کې زده کړل د عربي، دری، ترکي، او لږ لږ د انګلیسي ژبي سره اشناوو.

نزیهي د ځواني په دوران کې د میرقاسم خان، داوی او عبدالرحمن لودین پشان خلکو سره اشنای او ملګرتیا درلوده، او د تجدد، مشروطه غوښتني او لیکوالی په لاره کې قدم واهه، او په تاریخ، ټولنیزو علومو او د خراسان او اسلام د رجالو په پژندنه کې یې مطالعه درلوده،او دکابل د ادبي ټولني غړی وو،او دده اثارو څخه د هغو پرله پسي مقالو لړۍ ده کوم چې پدي برخه کې د ادبي ټولني د کابل په مجله کې خپریدلي، هغه په دری ژبه ښه شعرونه ویل، چې تخلص یې (جلوه) دي،نزیهي په ۱۳۱۰ ش کال او اتمه دوره ۱۳۳۲ ش کال کې د اندخوی د خلکو وکیل وو چې د روڼ اندو ترقي خوښونکو په فرکسیون کې یې د کیڼ اړخو پلوی کوله، له هغي وروسته دیوه څه وخت لپاره د عظمي صدارت کارمند او په مشهد کې افغاني وکیل التجار وو، چې وروسته تقاعد شو او اوس د زوړوالي او اوکمزورتیا په حالت کې شپې او ورځي تیروي، موږ یې د افکارو او شعرونه هغه بلګي چې د ځواني په وخت کې یې ویلي د مشروطیت په مرامونو کې په تیرو پاڼو کې لیکلي دي.

نزیهي او ادبي فضلیتونو سره ښاغلي روڼ اندي شخصیت او ټولنه پژندونکي پخته کار پخواني سړی و.چې د خپلي ژوند وختونه کې په نیک نوم سره تیر کړي دي، چې د افغانستان په ترقي خوښونکي طبقه او ادبي حرکتونو کې یې نفوذ او ونډه درلوده، هغه د ۱۳۶۲ ش کال په ژمي کې په د هلی کې وفات شو.

۱۶ _ سید قاسم خان:

هغه د حبیبي د ښوونځي زده کونکي او دوهم مشروطیت د مهمو غړو څخه و، چې د ۱۲۹۸ ش کال راهسي یې د بهرنیو چارو په وزات کې د محمود طرزی د لاس لاندي کار کاوه ددې لپاره چې د

محمود دطرزی زوم و، د اماني عصر دروڼ اندو او چارواکو په زیاترو غونډو کې ګډون درلوده زيات وخت په مسکو کې په افغاني سفارت کې مشاور او له هغې وروسته په بمبي کې د افغانستان جنرال قونسل او اروپا په سفر کې د شاه امان الله د ملګرو څخه و.

د ۱۳۰۸ ش کال داړو دوړ وروسته په اروپا کې پاتي شو، ددې لپاره چې د امير حبيب الله خان په وژنه او د امان الله خان په تخت کښناستنه او د اماني عصر د لومړنيو کلونو په پيښو کې ګډون درلوده پدغه باره کې يې کتاب ليکلي و چې دسياسي پيښو جزيات او د افغاني اشخاصو خبري اتري هم توضيح کړي وي، دا کتاب چاپ شوي ندي او په ډيري خواشيني بايد ووايو چې عامو خلکو ته ونه رسيده.

۱۷ _ سيد عبداله خان: دا د نوموړی سيد قاسم ورور او د بهرنيو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د لاس لاندي مامورينو څخه و چې په اماني عصر کې په مسکو کې د افغاني سفارت د سکرتر په توګه دنده درلوده، او د اماني دولت د سقوط څخه وروسته هغه د بهرنيو چارو په وزارت کې سياسي لوی مدير و تر څو چې د ۱۳۱۵ ش کال د قوس په ۱۹ د جمعی په ورځ يعني د ۱۹۳۶ م کال د دسمبر په ۱۵ ددندی د اجرا کولو په وخت کې د امو په سيند کې غرق شو.

۱۸ _ بشير احمد خان:

دا دابوی کورنۍ څخه د بهرنيو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د همکارو شاګردانو څخه و چې په کراچی کې يې د افغاني قونسل په توګه دنده درلوده ۱۳۰۰ ش هغه ددوهم مشروطيت د تکړه او فعاله ځوانانو څخه و.

۱۹ _ مير زا محمد مهدی چنداولي:

هغه د ميرزاعلی جان ځوی او د روڼ اندو ځوانانو څخه و چې په دري او عربي ژبو سربيره ترکي ژبه يې هم زده کړی وه، او د امير حبيب الله خان په عصر کې يې دسجنش په دفتر کې کار کاوه. له هغې وروسته د غنډ مشر په درجه، د حربي وزارت د لوازم مدير او د اماني دوري ددربار وزارت غړی و. او د افغاني ټولنو سره يې اړيکي درلودي.

کله چې اماني حکومت سقوط وکړ، هغه د سقاو د ځوی او د نادرشاه دسلطي د مخالفينو په ډله کې ودريده، څه وخت چې محمد عظيم د برتانيا په سفارت کې په کابل کې د قتل مرتکب شو، هغه د څلورو نورو کسانو سره يو ځای د ۱۳۱۲ ش کال د سنبلې په ۲۲ په داروځړول شو.[۷۹]

۲۰ _ فرقه مشر سيد حسن (شيون):

هغه د حسين پاچا ځوي نزدي په ۱۲۷۵ ش کال د لغمان په چارباغ د کنړ د ساداتو په کورنۍ کې زېږېدلی دی. او دکابل د حربي په ښوونځی کې يې زده کړی وکړی کله چې د هغه ځای څخه فارغ التحصيل شو د حضوری راګ د پروانی په قطعه کې و ټاکل شو او په عسکری رتبو کې د فرقه مشری (جنرالی) رتبه ورسيده، او د اماني دوری د نوم او نښان درلودنکو صاحب منصبانو څخه و چې د هېواد روڼ اندو ډلو سره ملګری او اشناو. او هميشه په سياسي مبارزه کې مخکښ او د پښتو ژبي روڼ اندی شاعر ګڼل کيده، او د هېواد په سياست کې ځانګړی عقيدې درلودي چې له هغي څخه د نظامی حاکميت د طرفداری بوي راتله مثلا ځنيې وخت به يې ويل:

[79] غبار له وينا څخه يادداشت.

Library

Library

"په افغانستان کې د مصطفی کمال د رژیم پشان یونظامي رژیم باید منځ ته راشي، تر څو خلک د قوی په استعمال سره د نوی مدنیت خوا ته رهنمای کړي لاکن دا دیکتاتوری باید د ځانګړو غرضونو او د کورنۍ او مادی ګټو لپاره نه وی او هم دي د روڼ اندی طبقی پر ضد ونه کارول شي. بلکي ددغي ډلي د کار او فعالیت لپاره دي مرستندوی وي. د افغانستان ټولو پخوانیو پاچا هانو د شخصي او خانداني موخو لپاره پر خلکو مطلق العنانه حکمراني کړي او دیکتاتورو. لاکن وي نکړای شول چې هېواد او خلکو ته خدمت وکړي، دیکتاتور که چېري مخلصانه خدمت کوونکي وي او هر څه چې غواړی د خلکو لپاره یې غواړی پدي صورت کې کولي شي،

چې یوه وروسته پاتي ټولنه مخ په وړاندی بوزی، او په پایله کې یې خلک ددیموکراسي او په خپله اراده والي لوری ته رهنمای کړي.

او تاریکو ذهنونو ته روښنایي ور کړي، ولي دیوه بت د ماتولو په ځای بل بت د پرستش لپاره جوړ نکړی...."[80]

سید حسین د ۱۳۰۸ش کال د اړو دوړ په وخت کې په جلال اباد کې فعالیت درلوده او د کور غم د جریدي په خپرولو او ډېر ابتدایي جمهوریت په بنسټ اېښودلو کې یې د سید حیدر پاچا سره ونډه واخیسته او په ظاهر شاهي دوره کې د حربي وزارت د مرکز فرقه

[80] ددې لپاره چې ما ددې کرښو لیکونکي د خدای بخښلي حسن سره اشنایي او خبري اتري درلودي څو ځلي مي دهغه سره پدي برخوکې خبری اتري کړي دي اومطلب می دهغي وینا څخه چې دازاد افغانستان په جریده کې په ۱۳۳۳ ش کال د اسد په میاشت کې په پېښور کې چاپیده لیکلي دي (۶۷) ګڼه (۱۷) مخ.

مشر و لاکن په ۱۳۱۹ش کال کې د سیاسي مخالفو فعالیتونو په بهانه بندي شو او په زندان کې ووژل شو.

چې پلار یې ددربار د سپین ږیرو او د تهران په دربار کې د افغانستان لومړني سفیر وو،او دا په خپله د میرسید قاسم، داوي او دلومړی او دوهم مشروطیت دنورو غړو د ملګرو څخه شمیرل کیده، ددې لپاره چې پلار یې دسیاسي فراریانو د ډلي څخه وو، هغه د پلار په فراري حالت کې په ۱۲۶۶ ش کال په تهران کې نړۍ ته راغی او هلته یې زده کړي وکړي او یو باسواده او با فکره سړی تری جوړ شو کله چې هېواد ته راغی د مشروطیت غوښونکو ځوانانو د ډلي مشر و.

په ۱۹۲۰ م کال کې د خپل پلارسره بیا تهران ته ولاړ او په ۱۹۲۴ م کال کې د بهرنیو چارو د وزارت د ټرونونو او قونسلګر یو د ځانګي سرلیکونکي و. کله چې ددغه ځای څخه لری کړای شوپه ۱۹۲۶ م کال کې یې د کابل او پېښور ترمنځ د حمل ونقل د شرکت په جوړولو اخته شو اوپه ۱۹۲۷ م کال کې په دهلي کې افغاني جنرال قونسل اوله هغي وروسته په ۱۹۲۹ م کال کې په کراچی کې افغاني قونسل شو، چې د اماني دوري له پای ته رسیدو وروسته په ۱۹۳۰ م کال کې په روم کې افغاني سفیر وټاکل شو او په دا وروسته کلونو کې د سفارت او وزارت په لوړو رتبوکې پاتي شو، او دده دغه حالت هېواد غوښتونکي پرده باندې اشتباهي کړل او پرده یې بدنظر درلوده:

په ۱۹۳۳م کال کې د جینوا د خلع سلاح په کنفرانس کې افغاني استازي.

د ۱۹۳۳م کال څخه تر ۱۹۳۷م کال پورې په مسکو کې افغاني لوی سفیر.

Library

په ۱۹۳۸م کال کې د محمدهاشم خان په کابینه کې د فوایدعامې وزیر.
په ۱۹۴۳م کال کې د امریکا په واشنګټن کې افغاني لوی سفیر.
په ۱۹۴۶م کال کې په ملګرو ملتو کې د افغانستان استازي.
په ۱۹۵۰م کال کې د پوهنې وزیر.
په ۱۹۵۴م کال په دهلي کې افغاني لوی سفیر.
په ۱۹۶۰م کال کې د مزاج په عدالت اخته او په کابل کې وفات شو.

دوه ځانګړې ډلې

افغان ځوانان:

کله چې د هېواد روڼ اندو عیاش او مستبد امیر له منځ څخه یوړ او پر ځای یې ترقی غوښتونکی روڼ اندي ځوان لکه امان الله خان په شاهي تخت کېښناوه او په هېواد کې یې یوه ازاده سیاسي فضا رامنځ ته کړه او د مشروطه غوښتونکو روڼ اندو سیاسي ډلو چې پخوا یې پټ فعالیت کاوه په ښکاره ډول رامنځ ته شول او په ازاده توګه یې خپل سیاسي فعالیتونه پیل کړل او یو له دغو ډلو څخه ځانته " افغان ځوانان" ویل چې کین اړخوته ورته تندرو مرام یې درلوده چې د امیر حبیب الله په وروستیو کلونو کې د مشروطیت ځینو غړو هم په هغې کې ګډون درلوده، لکه عبدالرحمن لودین، تاج محمد بلوچ، محمدانور بسمل او باروت جوړونکی فیض محمد کابلي (چې په ۱۳۰۸ش کال کې اعدام شوی) غلام محي الدین ارتي (چې یادونه یې تېره شوه) میرزاعبدالرحمن، میرزا نورمحمدخان او په بمبي کې افغاني جنرال قونسل غلام جیلاني (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شوی) د حربي د ښوونځي لیکونکی میرزامحمداسماعیل، عبدالطیف خان او د تلګراف

متخصص محمد سعیدخان او فقیراحمدخان چې لومړی په مسکو کې په افغاني سفارت کې لومړی نایب او وروسته د څنګلونو رئیس شو (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شو) او غلام رضاخان (۱۳ کلن سیاسي بندي) فیض محمدخان ناصري او عبدالحسین عزیز (چې بیا وروسته سفارت او وزارت ته ورسید) د دې لاندې کسانو نوموړنه په دې ډله کې یوازې خدای بخښلي غبار یاد کړېدی:

۱ـ د کابل ساعت جوړونکی عبدالمجید.
۲ـ محمدرسول اجیدن محمدزی (نظامې منعبدار).
۳ـ نظامې کمیدان عبدالحمید.
۴ـ محمداسحق قزلباش.
۵ـ د حربي د ښوونځي محصل شمس الدین.
۶ـ شیرمحمد افغان بیګ.

د غلام محي الدین افغان ډله:

دا ډله چې ځینو غړو او مخکښانو یې په لومړي مشروطیت کې هم لاس درلوده، بنسټ د افغان ځوانانو ډلې ته معتدل سره وه، چې همدغ ټول افغانان د لومړي مشروطیت په ۴ عدد کې راټولېدل او د هغوی فعال او تکړه غړی همغه میرقاسم خان و، چې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړي عدد کې یادونه تېره شوه.

د دې د قدر وړ ډلې عکسونه په لاس کې لرو چې د خدای بخښلي ماما محمدابراهیم خان (د دې ډلې یو تکړه غړی) له کورنۍ څخه تر لاسه شویدی او لکه څنګه چې وایي دا عکس مو په ۱۳۳۴ق کال کې هغه وخت واخیست چې د چلندر د مغاري د لېدلو لپاره تللو.

په دې عکس کې لاندې کسان لېدل کېږي:

له ښي لورې کېڼ لورې ته ناست کسان:

١ـ په ساعت ساز مشهور ماما محمدابراهيم خان د کابل د چنداولو اوسېدونکی چې د امیر حبیب الله د عصر په وروستیو او د اماني امارت په کلونو کې تر نادرې دورې پورې یې د خیریه ټولنو په تشکیل کې لکه د ملي مرستي مجلس، دارالایتام او دارالمساکین او په ملي کتابتون کې پوره لاس درلوده، او د ملي خبر یوازنی سړی او بي تعصبه افغان و، چې د خپلو هېوادوالو سره په هره ژبه، مذهب او مشرب ملګری و او د خلکو خدمت او جوړ ته یې ځان وقف کړی و.

له ښي لورې کین لورې ته:

١ـ غلام جيلاني خان اعظمي چې یو وخت د کابل د ادبي ټولنې د ریاست مرستیال و.

٢ـ په کبریت متخلص عبدالرحمن خان لودین.

٣ـ په (لالا) مشهور محمد سعیدخان حبیبي چې په شوروي اتحاد کې د افغاني فارغ التحصیلانو متخصیصنو د لومړي ګروپ څخه و.

هر څه چې یې درلودل هغه یې په فقیرو، خوارو او یتیمانو باندې ویشل.

د ځوان محمدابراهیم نیک او راښکونکي شخصیت د هېواد څخه د تېښتې په وخت کې د امیر شیرعلي خان د کابینې سپه سالار د حسین علي خان ټولي مشر (چې د ده ماما و) په خدمت کې په لاهور او راولپنډي کې د خپل ګران هېواد او هېوادوالو سره د مینې په لړلو روزل شوی و، څه وخت چې د امیر حبیب الله خان په اجازه په ١٩٠٧م کال کې بېرته کابل ته راستون شو، د مشروطه غوښتونکو سره ملګری شو، د ارګ په بازار کې یې د ساعت جوړولو هټی د

Library

وېښو ځوانانو د راټولېدو د یوه کلوپ په څېر وه. څه وخت چې اماني دورې د پیل سره د سیاسي زندان څخه راووت د مرستې او خیریه کارونو ته یې دوام ورکړ لکه:

په ١٣٠٣ش کال کې د کابل د بلدیې د لومړۍ ناحیې مامور.

په ١٣٠٦ش کال کې د کابل د ښار د جنوبي ناحیې مامور.

په ١٣٠٨ش کال کې د ملي امداد د خیریه ټولنې بنسټ اېښودونکی.

په ١٣٠٩ش کال کې د کابل په ښار کې د یتیم خاني جوړول.

په ١٣٢٠ش کال کې د دارالمساکینو او دارالایتام جوړول.

په ١٣٢٥ش کال کې د مرستون رئیس.

د ده مړینه په کابل کې د ١٣٣٢ش کال د قوس په لومړۍ نېټه د ٧٢ کالو په عمر وه د ده قبر د شیر دروازې د غره په لمنه کې دی او په هغې کې داسې لیکلې دی:

ګذشت ان حاجي پاکيزه طينت
که او بودی پدر هر بینوا را
دعای بینوایان بود رایم
نعیبش خبر کن پروردګارا
زشمس ګذشت بهر سال فوتش
(نعیبش خبر کن) تاریخ پیدا

چې د (نعیبش خبر کن) د کلماتو څخه د جمل په حساب د ده د مړینې نېټه ١٣٣٢ش کال راوزي. (علیه الرحمه).

٢ـ د کابل د شاوخوا افغانانو څخه حاجي ګل احمدخان.

Library

۳ـ فتح محمدخان جبارخیل چې په اماني دوره کې د حبیبي د ښوونځي مدیر او د امیر شیرعلي خان د کابینې د بهرنیو چارو د وزیر د ارسلاخان غلجي د مشهورې کورنۍ څخه و د ده پلار د امیر شیرعلي خان د امارت د سقوط څخه راوروسته هندته فرار شو، او زامنو یې هلته زده کړې وې او روڼ اندي افغانان ترې جوړشوي و. چې د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته هېواد ته راغلل، او د پوهنې په پراختیا، روڼ اندي او تجدد کې یې ونډه واخیسته، د هغه مهتر ورور امین الله جبارخیل په اماني دوره کې د عدلیې د وزارت معین و او دواړه ورونو د ۱۳۰۹ش کال وروسته مړه شویدي.

۴ـ غلام محي الدین افغان جمریاني کندهاري چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په څلورمه ګڼه کې تېره شوه.

۵ـ میر قاسم خان: چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تیره شوه.

ولاړ کسان د ښي لورې څخه کېڼ لورې ته:

۱ـ میرهاشم خان:

هغه د میر قاسم خان ورور او د حبیبي د ښوونځي د اعداد له فارغانو څخه دی چې په پښتو، دري او انګریزي کې مطالعه او لیکنه درلوده او د دې ډلې ځوان غړی و چې د زده کړې د بشپړیدو وروسته یې په دارالتالیف کې کار کاوه، او د افغانستان د تاریخ خلاصه په یوه کوچني ټوک کې د اسلام د پیل څخه د افغانانو او انګریزانو د دوهمې جګړې تر پای پورې د لومړنۍ دورې د پنځم ټولګي د تدریس لپاره د ده د تالیفاتو څخه دی (د کابل چاپ ۱۳۰۰ش کال) هغه نږدې په ۱۳۰۲ش کال کې په پاریس کې د

افغاني محصلینو سر پرست وټاکل شو، او تر ۱۳۰۷ش کال پورې هلته و. د اړو دوړ په وخت د همدغه کال په ژمي کې کندهار ته راغلی او په ۱۳۰۸ش کال په تاشکند کې افغاني جنرال قونسل و. او د ۱۳۱۰ش کال د عقرب په ۲۴ د یکشنبې په ورځ د عشق اباد په شاوخوا کې د نامعلومه قاتل پواسطه ووژل شو.

۲ـ حاجي شیر احمدخان د کابل د چاردهي له خلکو.

۳ـ عبدالهادي پریشان داوی چې د هغې یادونه د دوهم مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تېره شوه.

۴ـ عبدالجبارخان جبارخیل چې د نومړي فتح محمدخان کوچني ورور دی ده لومړنۍ زده کړه په هند کې کړې دی او بیا وروسته خپل هېواد ته راستون شویدی او د کابل په ښوونځیو کې د ښوونکی دنده درلوده او د دوهمي مشروطیت د ټولنې سره ملګری و، او په ۱۳۱۲ش کال کې د پوهني وزارت لومړی معین وټاکل شو، او تر ۱۳۲۴ش کال پورې په دغه دنده کې پاتې شو او له هغې وروسته د اعیانو د مجلس غړی شو تر څو چې په ۱۳۳۰ش کال په کابل کې وفات شو.

ولاړ کسان:

۱ ـ د میر قاسم خان لغمان ورور میر هاشم خان.

۲ ـ د کابل د چاردهی څخه حاجی شیر احمد خان.

۳ ـ عبدالهادی خان (داوی) چې په هغه وخت کې یې (پریشان) تخلص درلوده.

۴ ـ دفتح محمد خان جبارخیل(ارسلا) ورور عبدالجبار خان جبارخیل.

ناست کسان: د ښی لوری کین لوری ته:

Library

۱ ـ ماما محمد ابراهیم خان چنداولی (دډاکتر محمد اسماعیل پلار).
۲ ـ حاجی گل احمدخان افغان کابلي.
۳ ـ فتح محمد خان جبارخیل (ارسلا).
۴ ـ په (افغان) متخلص غلام محی الدین خان جمریانی قندهاري.
۵ ـ میر قاسم خان لغماني.

(۶)

انتقادي (دنیوکې) کتنه

د ۱۳۰۱ ش کال اساسی قانون

ددوهم فصل په څلورم بحث کې یعني چیرته چې ددوهم مشروطیت د هلوځلو د پایلو په باب موخبری وکړی، په لسمه ماده کې مو په هېواد کې د قوانینو ترتیب او خپرول د اماني دوری د ښیګڼو او د مهمو کارو: و څخه شمېرل.چې ددې هېواد په ځو زره کلن تاریخ کې د انساني حقوقو د عالی مبادیو پر بنسټ د لومړی ځل لپاره یو اساسي قانون د" نظامنامه اساسي دولت علیه افغانستان" په نامه خپره اود تطبیق لاندی ونیوله.

د ۱۳۰۱ ش کال د حوت په ۷ نیټه وه چې د افغانستان ملی او عنعنوی لومړني لویه جرګه په دې دوره کې په جلال اباد کې په خپله د شاه په ریاست د افغانستان د بېلابېلو قومونو او قبایلو د ۸۷۲ تنو استازو په ګډون له توپیر پرته د ملی یووالی او د نظر د پراختیا

پر بنسټ جوړه شوه او د افغانستان لومړني اساسي قانون په ۷۳ مادو کې د لاندینو عنوانونو لاندې تصویب شو:
۱ ـ د افغانستان ددولت اساسي نظامنامه، په اوو مادو کې،
۲ ـ د افغانستان د اتباعو عمومي حقوق، په اوو لسو مادو کې،
۳ ـ وزیران، په یوولسو مادو کې
۴ ـ مامورین، په دریو مادو کې.
۵ ـ د مشوری مجلسونه او ددولت شورا ،په یوولسو مادو کې،
۶ ـ محکمی،په شپږو مادو کې.
۷ ـ عالی دیوان، په دوه مادو کې.
۸ ـ د مالیي چاری، په دوه مادو کې.
۹ ـ متفرقه مواد ،په شپږو مادو کې.

دغه اساسي قانون اصلا د دری ګونو قواو: مقننه، اجرائیه او قضائیه قوی د جلال اباد والي په نظریه جوړ شوي .لاکن ددولت د محدودی شورا په درلودلو او د ټولو اختیاراتو تمرکز دیوه غیر مسوول پادشاه (شپږمه ماده) په ذات یا وجود کې، د مشروطیت اصل په هغي کې کمزوري دي.

د عمومي حقوقو په فصل کې، د برابر اصول او شخص ازادي، د اسارت له منځه وړل، د مطبوعاتو،کسب، شغل او تدریس ازادي او د شخص ملکیت حق او د اوسیدني خوندیتوب د بیګار شکنجی او د غیر قانوني جزاګانو مصادره او منع کول په کې ځای لری.

په (۴۲) ماده کې د مشورو مجلسونو او ددولت شورا ته حق ورکړ شوي چې حکومتي اداری څخه شکایت ولري په خپله حکومت ته عرض کولي شي!!"

Library

په ۲۸ ماده کې راغلی دي چې صدرعظم او نور وزیران د شاه له خوا غوره اوټاکل کېږي، په ۳۱ ماده کې وزیران یوازې شاه ته مسوولیت لری دغه مواد پادشاه چې غیر مسوول هم دي دیوه مطلق العنان دیکتاتور په توګه رامنځته کوي ځکه چې هغه او دهغه وزیران دخلکو او یا خلکو د استازو د مجلس په وړاندی کوم مسوولیت نلري، او نه د هغې د مقام د غوره کولو او ټاکلو په برخه کې پرته له شخص شاه څخه کومه بله رایه د خالت کولې شي.

په اساسي قانون کې د قوانینو طرحه، ترتیب او تصویب هم معلوم ندي او یوازې په ۴۶ ماده کې وایي چې ددولت نظامات ددولت د شورا څخه تدقیق شوي دي او د وزیرانو مجلس ته وړاندی کېږي او د مجلس وزرا د تصویب او د شاه د منظوری وروسته په عملی توګه اجراته وړاندی کېږي.

پدې صورت کې ګني د قانون طرحه کونکي، تصویب کونکي او دهغې لاس لیک کونکي د اجرا لپاره یوازې یو شاهي مقام دي. او عملا هم همداسي وه چې دي حالت مشروطه نظام له منځه وړه، ځکه چې په خپله وزیر قانون طرحه او ترتیبوی، او ددولت شورا (چې همدا وزیران د همدی شورانیمایې جوړوی) یوازې هغه تدقیقوی اوبیا وروسته په خپله د وزیرانو په مجلس کې تصویبږي، او د وروستي اجرا لپاره بیا پادشاهی لاسلیک پری کېږي چې " خود کوزه ګرو خود ګل کوزه) دي چې په داسي حالت کې د تقنینیه او اجرائیه قواو ددندو ګډوالي رامنځ ته کېږي.

چې دا په خپله د دري ګونو قواو د جلاوالي د روحیی او د مشروطه حکومت نقض کول دي.

د محکمو ړرونده فصل ډیر لنډ، ګنګ او مجمل دي، په ۵۳ ماده کې وایې چې "ټولي محکمې د هر ډول مداخلي څخه ازادي دي" لاکن روښانه شوي نده چې ددې محکمو قاضي له کوم ځای څخه راځي؟ څوک دی؟ او په اجرائیه حاکمه دستګاه کې څه موقف لري؟

پدی ځای کې داسي انتظار کیده چې اساسي قانون به ددولت په توګه ځای په ځای کړي، ځکه مشروطه قضا یوه مستقله دستګاه شمیرې.

په دوهمه ماده کې یوازې د صدراعظم څخه نوم اخستل کېږي چې که چېرې شاهانه ذات تشریف ونلری صدراعظم د ریاست په دنده کار کوی، او بیا په ۲۸ ماده کې وایې: صدراعظم او وزیران پادشاهي ته د نزدې کسانو څخه غوره اوټاکل کېږي، په داسي حال کې چې د ټولو وزیرانو مسوولیت د غیر مسوول پادشاه په وړاندی په (۳۱) ماده کې واضح شوي دي، نو پدې حالت کې په هېواد کې مسوول شخصیت وجود نلری، ځکه په خپله شاه چې د صدراعظم او وزیرانو ټاکونکي دي او د اجرائیه قوی ټول واک هم د هغه سره دي غیر مسوول دي.

پداسي حال کې چې عملا په خپله شاه امان الله د خپلي پاچاهي په لومړیو کلونو کې د قوانینو ډیر پابندو، او پدې اساسي قانون کې عامه حقوق د لیکونو او مراسلاتو (۷۳ ماده) تر خوندي توب پوري ځای کړای شوي او د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره دایو نیک او ګټور اقدام و، لاکن ددې لپاره چې ددې قانون په اصل کې مسوول نظام وجود نه درلوده، نو یوازې د پادشاه د خیر او خلوص نیت ونشو کولای چې د هغه د رژیم د فساد مخنیوي وکړي، او له څوکاله وروسته مونږ ولېدل،چې نا پوهه او فاسد العمله کسان

Library

ددربار په شاو خوا راغونډ شول، او هېواد يې د ۱۳۰۷ کال د ژمي داړو دوړ سره مخامخ کړ. او وليدل شول چې هغه هېواد روسته د شاه د دربار د فاسدو عمالو دناروا اعمالو او د هغه د غرض ناکو همکارانو قرباني شو،او د هغه په شاوخوا کې د هغه د نبوغ خبري تردي اندازی په چاپلوسۍ زياتي شوي، چې هغه روحا د تلقين لاندي راغی ددې لپاره چې انسان جايز الخطا دی هغه غرور چې دده د هېواد غوښتني او خلوص نيت سره برابر نه وو پدي کي راټول شو.

د مثال په توګه خدای بخښلی داوی ويل: کله چې په ۱۳۰۳ ش کال د ګوړ ملا ماتوونکو لګښتونو څخه وروسته ارام کړي شو، اوپه خپله شاه د ملا عبداله او ملاعبدالرشيد په ګډون د اله ګوله کوونکو يا شراچوونکو د ۵۴ تنو مشرانو د اعدام حکم ورکړ (۱۳۰۴ ش کال د جوزا ۴) داوی چې په هغه وخت کې د سوداګری وزير او ددربار د نزدی کسانو څخه و پدی برخه کې داسي عرض وکړ: ښه به وي چې دا په اعدام محکوم کسان محاکمه شي او د قاضي په حکم ووژل شي، پادشاه په ډير قهر اوغرور سره وويل: ولي ته نه پوهيږي چې زه د امير عبدالرحمن لمسی يم!!

اروپا د سفر څخه وروسته کله چې دا هېواد غوښتونکي پادشاه کابل ته راغي او په ځينو ګټورو کارونو (ولي دوخت څخه مخکې) يي لاس پوري کړ، چې د هغي انعکاس په ځوانه طبقه کې چې د هغه مخلص همکاران وو ښه نه و. او موږ وليدل چې دېغمان په لويه جرګه کې د شير ارني ځوي د وزيرانو د محکوميت څخه خبری وکړی او دستوري د ماني په مجلس کې عبدالرحمن او عبدالهادي چې دهغه د مشروطيت د لاري اودحکم چلولو د وخت ملګری وو د ګټور او جايز اقدام (لاکن په عجله) د مخالفت لاس جګ کړ.

دا يوازي نه وو: هغه ځوان پادشاه چې د بازار په منځ کې ځانته ګرځيده، او د خلکو سره يوځای کيده او دهر ښار ښوونځي يې په خپله ليدل.

اود خلکو عريضي يې اوريدلي، اوپوښتنه به يې کوله، د کار په پيل کې د خلکوله خوا په ډيره مينه او علاقی سره ومنل شو او د خلکو همکاري يې راجلب کړه،او تردي پوري چې خلکو د پوهني لپاره اعاني ور کړي، او د ښوونځيو لګښتونه يې په خپلو ګمرکي مالياتو ور زيات کړل،لاکن دې نيکي لاري ددواړو خوا وو تر منځ ډير دوام ونکړ، او تر څو چې مو سترګي خلاصولي د حاکم او محکوم ترمنځ د بدبيني څپي را پيدا شوي او مسله د ۱۳۰۳ ش کال او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړو سره پای ته ورسيدله.

چې هېواد يې ۵۰ کاله شاته واچوه، اوپه خپله هغه شاه چې هېواد ته اخلاص يې د تدبير اوسنجش څخه زيات وو او د هغه هېواد څخه چې ده ورسره مينه کوله فراری شو.

همدلته دي چې د پيښو ځنيې کتونکي او کورني او بهرني ليکوالان ددې اړو دوړ علت د پرديو په لمسونه "بريتانوي هند" او د همريز" په کابل کې دبريتانيا سفير"

په دسيسو جوړولو او نورو انګريزی فتنو جوړولو کې ګوري. او ځنيې بيا خپله د افغانستان د خلکو زړه پرستي، محافظه کاری اودترقی ضدوالی ددې اړو دوړ عامل بولي، او ځنيې نور بيا پدي پروسه کې ډير تيزوالي او داماني دوري مخ کې له وخته ريفورمونه يا اصلاحات پدي برخه کې يادوی چې دغه ټول عوامل کولي شو چې د څو اړو دوړو او د اماني رژيم د ناکامي علت وبلل شي. لاکن بايد ووايو: چې هيڅ يو ريفورم، اصلاح او تر قي غوښتونکي او

Library

خير غوښتونکي اقدام مخ کې تللي نشي، مګر دا چې د ملت او د خلکو د بېلابېلو قشرونو د حمايت څخه برخمن وي، پداسي حال کې چې اماني رژيم د خپلې لومړني محبوبيت او بريالیتوبونو سره چې د پرمختګ په لاره کې په برخه شوي وو، په بطن کې يې فساد پيدا کېده او ددغه رژيم کارمندانو (يوازي محدود اشخاصو) په خپله په خپل لاس ددغه رژيم د ناکامي اوويجاړيدو وسايل برابر کړي وو او د سعدی په قول:

بوريا باف ګر چه بافنده است
نبرندش بکارګاه حرير

ددې دوري ډير رجال چې ددوهم مشروطيت څخه وروسته منځ ته راغلي وو، هغه بوريا اويدونکي وو چې د وريښمو کارګاه ته راغلي وو. او ددې عمل بنسټ هم د شخصي، خانداني او قبيلوي پژندګلو و په رشتو ولاړ وو. چې د امير حبيب الله خان د دورى او د محمد زايي والي د اعتبار سره يې څه توپير نه درلوده.

اګرچې محمد ازايي بت مات شوي وو، لاکن پرځاى پدي وخت کې بارکزايي بت ولاړ وو. مثلا په هغه وخت کې کابل د والي محمود ياور او شاغاسى على احمد پلاس کې و او قندهار د وزير عبدالعزير، نايب الحکومت محمد سرور او نايب الحکومه عبدالکريم او فرقه مشر نيک محمد پلاس کې وو، او مزار او هرات د نايب الحکومه محمد ابراهيم او فرقه مشر عبدالرحمن پلاس کې و چې دغه ټول بارکزايان و او د شاه د مور د سراج الخواتين په کورني پوري اړه درلوده.

په جنوبي سيمه (پکتيا) کې عبدالحکيم بارکزايي وو، په غزني او روزګان کې دوست محمد ناظم بارکزايي و او په ګرمشک کې

محمد امين بارکزايي حکم چلاوه، او قيس على هذا، د بارکزايانو بازار ښه تود و. او زياتره يې پاک لمن او د زړه سوى، خلک هم نه و، چې د شاه او دهغي د خلکو په حال کې زړه و سوزوي، او يا د وضعي د فساد څخه مخنيوي وکړي.

نوپدي خاطر يې دغه ګران ترقي غوښتونکي، شاه د خلکوله غېږي څخه لرى کړ او د هغي څخه د خلکو عمومي حمايت مخ په کموالي شو، او پدي ځاى کې وو چې کورنی او بهرني نور اغزمن عوامل هم په ورانکارى او ناسمون والى کې فعالتره شول. کله چې په اساسي قانون کې د کار بنسټ پر مشروطه حکومت او د وزيرانو مسووليت او د هغوي ځواب ورکول پر خلکو بنا نه وه، نو په همدې سبب هر وزير او هر کارمند کولي شول هر څه چې يې زړه وغواړى هغه وکړي.

دلته دي چې موږ د خبرو رشته ددغو پيښو يوتن نزدي ليدونکي او ننداره کوونکي خداي بخښلي غبارته ورکوو چې وايې:" داماني دولت له جوړيدو وروسته دهيواد تقريبا بېلابېل ټول طبقات ددولت د ملاتړ لپاره ودريدل، او دانګريز ددولت سره په جګړه کې زياتره فيودال، روحانيون او بزګران ټول ددولت په ليکه کې ودريدل.لاکن د جګړې د ختمېدو څخه راوروسته او د ريفورم د پيل څخه ورو، ورو د خلکو ليکي د طبقاتي ګټو له نظره يو له بله سره جلا شولي...

لاکن دغه ټولې قضي د دولت دريفورمونو د تطبيق خنډ کېداى نه شوى، که چېرې د دولت جبهي په خپل منځ کې درزونه نه وي کړى. او تناقض يې پېداکړى نه وى. ځکه ملت تر دغه وخته د شاه او دولت په ملاتړى کې ولاړ و. اود همدغه خلکو ملاتړ و. چې د دولت په دستګاه کې د درزونو سره، سره يې د هغي ستنې ټينګې او

Library

استواره ساتلي. او کنه نو دربار او کابینې د ډېر پخوا ستر درز موندلی و. دا په دې معنی چې کابینه د بېلا بېلو عقېدو د دوه ډلو عناصرو څخه جوړه شوې وه چې یوه ډله یې د هېواد په کورنۍ سیاست کې په چټک ډول د اخلاصي پروګرامونو او په بهرنۍ سیاست کې د مشبتې بې طرفۍ او د استقلال د ازادۍ دشبیت طرفداره وه، او بله ډله یې په کورنۍ سیاست کې د تدریجي اصلاحاتو او د ګاونډي قوي دولتونو څخه د یوه سره د یو اړخېز سازش او معتدلي لارې طرفداره وه، نو دغو دواړو ډلو کوښښ کاوه چې یو د بل نظریې خنثي کړي، او دې خبرو شاه ته داسې تلقین ورکاوه چې د حکومت په منځ کې د دغو دوو مخالفو ډلو موجودیت د چارو د اصلاح سبب کېږي او په عین وخت کې د شاه د مقام د سلامت پاتې کېدو سبب هم دی. سربېره پردې په کابینه او دربار کې یوازې د شاه شخص و، چې په دې تاریخي پړاو کې د اصلاحي پروګرامونو د تطبیق د مشوري ورکولو لپاره یې فکري او عملي قوت نه درلوده او د هغوی جهان بینی د ډېرې عادي متولي څخه لوړه نه وه...

د اداري دغه فساد د ټولواک د کمزورۍ سره یوازې د افغانستان خلک د دولت د ملاتړ څخه لېرې کړل، او د بل پلوه کورنۍ ارتجاعي عناصرو د پټو دسیسو نقشې د اتعماري جاسوسۍ فعالیتونو او اقداماتو سره یو ځای شول، او افغانستان یو ځل بیا د یو تاریخي او ټولنېز بدلون په درشل کې چپه شو، او دا په خپله استعماري لاره وه چې د هر نوي غورځنګ په راپیدا کېدو افغانستان باید د امکان ترحده پورې شاته پاتې کړي..." [81]

[81] غبار مسیر ۸۰۵

په دې ډول امان الله تجرید شو، پوهه او تکړه عناصر او د دوهم مشروطیت فکري مخکښان د ده له اړخ څخه جلا سفارتونو او نورو کارونو ته واستول شول. او ځای یې بادار پرستو او چاپلوسو خلکو ونېوه، چې نه یې کار کولي شو نه همکاري او نه لارښوونه، چې دا په خپله د تاریخ یوه بدمرغه مرحله وه چې د دوهم مشروطیت مخکښانو باید د اساسي قانون په وضع کولو کې د هغې چاره سنجولی وی. او په خپله شاه هم د هغه پېشبینې کوله، لاکن د دې لپاره چې غیر مسوول شاه په حقیقت کې د خلکو په وړاندې د خپلو اعمالو مسوولّ و او نا پوهه همکارانو یې هغه سخت بدنام کړی و. نو په دې خاطر له هغه خلوص او نیک نیت سره، سره د خلکو د غضب، نفرت او کرکې وړ وګرځېده، او دا په خپله د افغانستان په نزدې تاریخ کې د عبرت یو درس دی. چې زموږ راتلونکي باید په خلاص نظر وګوري او پوهه شي چې دچارواکي او هیواد نیو چارو کې یوازې نیک نیت او ښه فکر کول کافي نه دي، باید چې ټولو ښو نیتونو ته د عمل جامه ورواغوستل شي. او خلک یوازې په خبرو اترو نه قانع کېږي او د انسان په عمل باندې قضاوت کوي.

د حیرانتیا ځای دی: هغه هېواد دوست او نیمه انقلابي شاه چې د دوهم مشروطیت د انډیوالانو په همکارۍ په تخت کېناست او هېواد ته د خدمت اراده یې درلوده، په هغه اساس قانون کې چې ده په خپله وضع او لاسلیک کړی و، لومړی یې خپل ځان غیر مسوول وګاڼه، وروسته له هغې څخه یې صدراعظم ونه ټاکه، او د هېواد ټولې اجراشوې چارې یې د خپلو ټاکل شوو وزیرانو پواسطه په لاس کې ونېولې، او که کوم چا به یې په وزیر ګوت نیونه وکړه، ده به یې

Library

په خپله ننته او دفاع کوله، او غیر مسوول شاه به په خپله د نورو د اعمالو مسوول او جوابده کېده!

مثلا: د پغمان په لویه جرګه کې په ۱۳۰۳ش کال کې هغه وخت چې هغه د مامورینو د بدې وضعي او ناوړه عمل له لاسه د پکتیا په سیمه د اړو دوړ د اورلمبې بلې وې، مولوي عبدالواسع (د لومړي مشروطیت د رجالو څخه یو تن چې یادونه یې پخوا تېره شوه) د وخت د پوهنې د وزیر (سردار فیض محمدزکریا) او د کورنیو چارو د وزیر د فعالیت او دقت د نشتوالي یادونه وکړه، مخکې له دېنه چې وزیران د هغه په ځواب کې اعتراض او د خپل ځان په پاکوالي پیل وکړي، غیر مسوول شاه نوموړي اعتراض کوونکي ته چې په رسمي چارو کې د یوه وزیر په بې کفایتي خبرې کړې وې ځواب ورکړ، چې شخص داعیه یې د دې ډول ګوت نیوني علت وباله [82]، په داسې حال کې چې دغه عمومي شکایتونه د اداري فساد څخه راټوکېدلي و.

څرنګه چې په خپله شاه ته د ښه نظر درلودونکي، مطیع او فرمان برداره خلکو او د دربار ځینو پاک لمنو اشخاصو دغه راز خبرې او اعمال چې د مشروطیت د اصولو منافي او د وینا او عمل ترمنځ د فاصلې او تناقض درلودونکي و. د سر په سترګو لېدلې او ورځ په ورځ د هېواد اداري حالت د طبعي مجرا څخه د فساد، ناسموالي او ګډوډۍ خواته روان و چې په پایله کې یې د مالیه ورکوونکو کروندګرو او کار کوونکو ډلو، کړاو او ازار زیاتوه، نو په دې خاطر د عوامو د طبقو نیک نظر او د همکارۍ روحیه د حاکمې طبقې سره په کرکې او انزجار سره تبدیلېدله، ترڅو چې د درباریانو د ناوړه

[82] رویداد لویه جرګه پغمان ۱۳۰۳ش، ۱۳۴ مخ.

عمل په پایله کې هغه خیر غوښتونکی شاه هم د فساد په دغه چټل ځای کې ورښکته شو، او د ابد لپاره د خپلې هېوادنۍ هوا چې د هغې سره یې مینه درلودله د تنفس څخه بې برخې شو (علیه الرحمه).

په دې وخت کې د ښکیلاک ګوډاګیانو لاس هم د اماني رژیم پرضد په پټه کارکاوه او د شاه د تکیفر لپاره یې ملا ډوله رالمسولې و او د ملکې یا نیمه بربنډ مونتاژ شوي (مصنوعي) په زرګونو عکسونه یې د ناپوه او ساده قبایلو په منځ کې ویشلې و او ترڅو چې مو سترګې خلاصولې د ټوپکو او ناریه وسلو غږونه د ننګرهار د شینوارو د قبایلو او د کابل د شمالي سیمو څخه تر غوږ راورسېدل، او زیار ایستونکو کروندګرو له کلیو څخه په شورش لاس پورې کړ، چې په خپله د دولت کارمندانو د هغې اساس جوړاوه او بهرنیو لاسونو هم د هغه اور د ښه بل ساتلو لپاره ډېر لرګي او د سون مواد ور برابرول.

په دې ځای کې بې مناسبته نده چې د هغو خبرو اترو څخه یادونه وشي کوم چې د دوهم مشروطیت د کېنې لاسو ګوت نیونکو ځینو ځوانانو تر منځ د هغه ملګرو سره چې د واګې په لاس کې نیولو څخه وروسته ترسره کېدې او دغه د دواګې په لاس کې درلودونکي ډله یې د اماني رژیم د نه پایښت او خرابوالي مسووله ګڼله.

ښه مې په یاد دي چې د ۱۳۰۶ش کال په پسرلي کې د کندهار د ښار د لودینانو په کوڅه د عبدالرحمن لودین په کورنۍ یوه ورځ د ده او د تاج محمد بلوڅ تر منځ د دوستۍ او ملګرتیا خبرې اترې ونښتې، چې دواړه د دوهم مشروطیت د غورځنګ ملګري او هم یې

Library

یو له بل سره خپلوي درلوده (د لودین خور د بلوڅ د ځوی مېرمن وه) .

لودین خپل ملګری ته په ځانګړی نرمه لهجه ویل : " دا تاسو وي چې ځوان نیک غوښتونکی شاه مو چې د خپل پلار سره ډېر توپیر لرې بې لارې کړ او د هغه د خپل سر یو مخنیوی نه کوي! اخېر مونږ خو د مشروطیت لپاره او د مشروطیت په نوم قربانۍ ورکړې او په پایله کې مو یو مطلق دیکتاتور رامنځ ته کړ، تاسو اوس حکمران شوي! او هغه بل چې فراشباش و وزیر او سفېر شو او د یوه کوچنۍ ټولګي مشر د بهرنیو چارو وزیر او د جرمني وزیر شو! ایا زمونږ هلې ځلې او قربانیاني د همدې چوکیو لپاره وي؟ اخیر مشروطیت چېرې دي؟ یو تن ناخبره ځوان مو راوست او د هېواد د مادي او مصنوي ټولو چارو مطلقي واکې مو د هغه په لاس ورکړې! هغه اګر چې ښه نیت لرې او خپل هېواد د تخلص او علاقمندی، لاکن بیا هم انسان او جایزالخطادي. مشروطیت دادې چې هغه مسوول صدراعظم خلکو ته وروپېژنې، او د خلکو د استازو منتخبه شورا جوړه کړې او په خپله دی غیر مسوول وي، ترڅو چې خلک مسوول صدراعظم او د ده کابینه د خپلو ټولو شکایاتو د جواب ورکوونکی په توګه وپېژني..."

لودین زیاتوله: " زه د دې رژیم سره چې د غرضناکو او ناپوهو کسانو د یوې ډلې د ناجایزو اعمالو په سبب د نابودی سره مخامخ دی د هغو ژمنو په سبب چې په ګوند کې مې درلودې همکارې وکړه او دا مطلب مې د شاه او د هغه د درباریانو غوږوته ورساوه، څرنګه چې وایې نه اوریده، کابل مې هم ترک کړ او اوس د کندهار په یوه نوم ورکې کوڅه کې په خپل پلرنۍ کور کې ناست یم، لاکن تاسو چې نن

ورځ د پادشاه او د هغه د درباریانو سره اړیکې لرې ځما له خوا هغه ته ووایې چې:

ګر این مکتب است و این ملا
کار طفلان را خراب می بینم

په ډېر نزدې وخت کې دا رژیم له پښو لوېږي او چپه کېږي او هغه وخت به " نه تو مانی، نه او، نی فخر رازی"

دا وینا د هغه پوهه ځوان او رښتني شهید وه چې دوه کاله وروسته مو د ده همدغه وړاندوینه د ظاهریدو په ډګر کې ولېدله، هغه رژیم د خلکو په قبر کې لوېدلې او کړیدلې او چپه شو چې د ښکیلاک دسیسه کاره لاس هم د دغه تنفر او کړاو د احساس تر شا کار کاوه.

دا د افغانستان په تاریخ کې څو واره لېدل شویدي چې په خپله شاه یا د چارو واکدار یا شهزاده نیک او خیر غوښتونکی سړی وي لاکن د درباریانو، ګمارل شوو کسانو او یا دا هلې حرم او کورنۍ د بد عمل په سبب ل منځه تللی دي، د مثال په توګه سدوزی شاه زمان او امیر شیرعلي خان بد پادشاهان نه و، هغوی دواړو د هېواد د ازادی او لوړتیا سره مینه درلودله او د ښکیلاک سره یې مبارزه کوله لاکن د حکومت او د دربار کارکونکو او اعمالو هغوی په ډېرو بد مرغو او تورو سرنو شتونو اخته کړل.

غازي امان الله هم مخلص ا هېواد دوسته او روڼ اندي ځوان و چې د داسې چپه شوي سرنوشت سره ملګری شولو که چېرې د شهزاده توب او مشروطه غوښتنې د وخت ملګرو دا تجرید کړي نه وي او په وزارت سفارت عیاش او واک کې محوه شوي نه وی او د خلکو سره ګډ شوی وی او د کلیو، کوچیانو، د کانداړانو، لنبګرو او کروندګرو په ګډون یې د افغانستان د خلکو ملاتړ تر لاسه کړی وی.

Library

او د خپل حکومت تګ لاره یې د هغه څه سره برابره کړې وی چې دایې مدعې و (یعنې مشروطیت) طرح او عمل یې کړی وی نو ددغه شوم او ناوړه سرنوشت سره نه مخامخ کېده لودین چې کله په شکایت خوله خلاصوله او د وضعې د سر چپه کېدو څخه کړېده، د ځان سره یې ویل:

دیده در خون جگر زد غوطه
باد لعنت به چنین مشروطه!

دا د هغه څه بېلګه وه چې د امانې رژیم په نیمګړتیاوو او د دوهم مشروطیت د غورځنګ د لاس ته راوړنو د لمړنۍ اساسي قانون او د دغه ټولنې د مفکرو غړو د وینا په استناد مې ولیکله، د دې کرښو لیکونکی امانې دوره د اول څخه تر پای پورې درک کړې او لېدلې ده او د دغې دورې د اشخاصو سره معاصر او د هغوی د احوالو او اقوالو ناظر وم نو د دې بحث په پای کې د یوه بې طرفه مشاهد په توګه باید ولیکم چې:

تر هغه وخته چې سیاسي قدرت یې تر لاسه کړی نه و د دوهم مشروطیت مهم غړی په لومړۍ لیکه او نور یې په ښکتنیو لیکو کې و.

د هغوی کوښښونه مخلونه او د درناوی وړ و او د هغوی قربانیانې مشکورې دې ځکه چې د هغوی په وسیله زوړ او وروست نظام یا رژیم له منځه ولاړ او په ځای یې د نوی افغانستان بنسټ اېښودنه وشوه او د هغوی د هلو ځلو په پایله کې و چې لکه څنګه چې مې مخکې وویل د نوی ژوند لس مبداوی تر لاسه شوې. او یا هغه پیل و چې د افغانستان په تاریخ کې د هیرو لوړندې، او د امانې دورې لس کاله د دې هېواد د تاریخ نیک او نیک مرغه وختونه شمېرل

کېږي، چې د هغه د بدو او ناوړو عواقبو مسوول بهرنې او کورنې مغرض عوامل دي.

ولي په خپله خدای بخښلي شاه د دې هېواد ازادۍ بخښونکی غازي امان الله خان (علیه الرحمه) هم د افغانستان یو خیر غوښتونکی، نیک زړی او مخلص ځوان و، چې د خپل هیواد او خلکو سره یې مینه درلوده چې د نوموړو لسو مبداو په لاس ته راوړلو او بنسټ اېښودلو کې د هغه پاملرنه او هلې ځلې شاملې وې، نو په دې خاطر د افغانستان تاریخ به هغه په نیک نامه سره یادکړي . او نوی نسل باید د هغه د عمل په درناوې وپوهېږي او همیشه یې نوم په نیکې سره یاد کړي ځکه چې نیک اعمال یې پر سهوو زیاتېده، د دې کرښو د لیکونکی د لېدنو او کتنو څخه دي:

د ۱۳۰۸ش کال د پسرلي لښکر کشیو کې چې د کندهار څخه د غزنې په لور و په خپله امان الله خان د کندهاری او هزاروو د لس زره کسیز لښکر مشری په غاړه درلوده د دې لپاره چې خلکو شاه ته اخلاص درلوده او کوښښ یې کاوه چې هغه بېرته د پادشاهي په تخت کښینوی، لاکن کله چې د مقر او غزنې په منځ کې یو شمېر مشکوک عناصر د انګریز د پولټیکل د اسنادو سره یو ځای ونیول شول او ثابته شوه چې په دې اړو دوړ کې د کورنۍ یو شمېر روحانې ډوله کسانو لاس شته او غواړې چې د قبیلوې (درانې او غلجې) اختلاف څخه کاروا خلې او د فساد د دغه اور د تازه ساتلو لپاره یې شل تنه فرهې کسافان (درانې) سپاره یې د غلجیو په سیمه کې ووژل او مړی یې دوه نیمه کړل او بیا یې د تلفون په کړو شوو ستنو کې و ځړول او په کاغذ کې یې په اخوندی خط ورسره داسې ولیکل:

" دا د شاه او درانیانو لپاره د غلجې قومونو میلمستیا ده !" .

Library

خدای بخښلی امان الله خان چې دغه ډېره بده منظره ولېدله کندهاریان یې په خپل شاوخوا راټول کړل او ورته وې ویل: " اوس ثابته شوه چې پردی دشمنان غواړي چې زموږ د قبایلو ترمنځ فساد او جګړه واچوي، تر څو موږ په خپله یو بل سره ووژنو او د دغه ناجایزه عمل سبب به هم زه وم چې ځما د تخت و تاج د بېرته لاس ته راوړلو لپاره به وژني او ويني وبهېږي.

نو ای ځما ګرانو خلکو! تاسو په پوره ډاډ سره پوهه شي چې زه د کورنۍ او قبیلوي جګړي دغه زړه بګنونکی منظري قبلولی نشم او نه غواړم چې ځما د تاج او تخت د بېرته ګټلو لپاره تاسو په دغسې کار لاس پورې کړي!

نو باید ستاسو له منځه ځخه ولاړ شم، ترڅو زه د دغه شان وژني او ويني بهوني موجب نه اوسم.

تاسو ځما ګران ملت ژوندی اوسې افغانستان به د تل لپاره پاتې وي،لاکن د دې ناوړي هنګامې دایمې مسوولیت او مخ توري به ځما په نوم ثبت شي. په داسې حال کې چې ما د پاچاهي په لومړۍ ورځ ژمنه کړی وه، چې د ازادۍ د ساتلو، او د هېواد د تمامیت او ستاسو د نیک مرغۍ او یووالۍ او د افغانستان د ټولو خلکو لپاره به کار کوم.

وګورئ! د تاریخ په تېرو دورو کې زموږ د خلکو د بد مرغۍ علت داو چې شهزاده ګانو به د شاهي مقام د لاس ته راوړلو لپاره د یوه بل سره جګړي کولي، او ستاسو په منځ کې یې خلک یو د بل سره په جګړو، ذښمنیو او قبیلوي شخړو کې ښکیلول. ما غوښتل چې ځما شاهي دوره دغه راز نه وی او په ځای د دې چې خلک یو د بل

سره جګړو ته راوبولم باید د افغانستان د ټولو خلکو د یووالی، دوستی او وروری غږ کونکی اوسم.

کله چې اوس ګورم چې تاسې په کورنی قبیلوي جګړي سره اخته کېږي، اوس زه غواړم چې میدان د ځینو موافقو او مخالفو په ګډون د افغانستان خلکو ته ور کړم، تاسو یو د بل سره جوړ راشئ، زه د خپل تخت د بېرته لاس ته راوړلو لپاره د کورنۍ جګړي مسوولیت پرغاړه اخستلی نشم. ځما یو تربور پاره چینار ته رسېدلی او بل روحانې ورور مې دلته ناست دې او د کورنۍ جګړي اوربلوی، لاکن زه د دې کار سړی نه یم؟ او تاسو ته ځما سپارښتنه داده چې:

یو له بله سره یو ځای شي. اتفاق وکړئ! او خپله ازادۍ وساتئ! او خپل هېواد بهرنیو دښمنانو ته مه ورپرېږدئ! زه ستاسو یو غړی یم که چېرې تاسو نیکمرغه یاست، دا به زه عینا نیکرغه او خوښ اوسم. لاکن که چېرې همداسې په وینو او خاورو کې لیت پیت اوسې دا به ځما د همیشنی خواشینۍ او بدمرغی لپاره سبب وي:

جنګ تو صلح، صلح تو جنګ است
من به قربانت اینچه نیرنګ است؟
میروم تا تو نشنوی نامم
اګر نام من، ترا ننګ است!

خیر غوښتونکی، حساس او نیک زړی پادشاه د واقف لاهوری دغه دوه بیته په سوی زړه اوښکي بهدوِنکی حالت او په نیولی اواز سره وویل او بیائې وویل : فی امان الله!...

داوه ددوهم مشروطیت د پای غم لړلي داستان، چې د افغانستان رنځیدلی ملت دغه راز مرغه هنګامې ډیري لیدلي دي، رجال او خیر غوښتونکي پادشاهان له منځه تللي او په کلونو دا خلک په

Library

خاورو او وینو کې لیت پیت شویدي.... د ترقي او پرمختیا څخه پاتې شویدي. او په ټولنیز بهیر کې ئې نه جبرانونکي تاوانونه زغملي دي... لیدلي دي. او هغه بد مرغۍ چې لیدلي ئې دي...
لاکن ددي ټولو کورنیو او بهرنیو وراښوونکو جریانونو سره سره خپل ملي هویت او استقلال ئې ساتلي دي، او دملي ژوند د ادامې لپاره ئې هلي ځلي کړیدي. هو!
تپش میکند زنده تر زندگی را
تپش میدهد بال و پر زندگی را

۷

نتیجه یا (پایله)

اوس نو ددي داستان د لوستلو څخه وروسته چې د مشروطه غوښتني حرکت څنگه منځ ته راغي؟ او په کوم وخت او چیرته وروزل شو؟ او دهغي اغیزناک عوامل کوم وو؟ نو د ویونکي یا لوستونکي په ذهن کې به دا پوښتنه پیدا شي، چې ددي حرکت هویت او اصلیت څه وو؟ ایا هغه د ۱۸_۱۹ پیړي د افغانستان د سدوزایي او بارکزایي شهزادگانو د جگړو پشان د واک د پلاس راوړلو لپاره یو حرکت نشو گڼلای؟
د دې غورځنگ منځ ته راوړونکی، چې د ښکېلاک لاندې کارگران او بزگران نه و، نو څرنگه چې یې پدغه نیمه انقلابي حرکت لاس پورې کړ؟ چې په پایله کې یې یو پورتم استبدادي شاهي رژیم

رانسکور او د هغه په ځای یو بل مطلقه سلطنت له رونړ اندو څخه په پښو ودراوه؟
د دې پوښتنو ځواب د افغانستان د ټولنیزي وضعې د مطالعې پر بنسټ داسې توضیح کېږي: د افغانستان د مشروطه غوښتونکو په مبارزه کې لړو رونړ اندو چې د پورته یا منځنۍ طبقو څخه و لاس درلوده، او دغه هلې ځلې یوه نیمه انقلابي مبارزه وه چې زموږ د عامو خلکو د ځورېدلو طبقو د روح څخه یې سرچینه اخیستله، تر دې چې د دې ډلې مخکښان د ځورېدلو بزگرانو او زیار ایستونکو خلکو په ځای د منځنۍ طبقې بروکراتان، بورژواي رادیکاران حتی تر دې چې شهزاده گان او درباري متنعم کارمندان هم پکې وو او همدلته ده چې د تاریخ د یوه څېړونکي د خبرې څخه یادونه باید وکړو چې ویلي یې وو:
" د انقلابي غورځنگونو لپاره دا لازمه نده چې په معنی کې باید حتمي پروستاریالي عناصر موجود وي او یا دې د هغوی مرام په جمهوري غوښتني او دموکراسی باندې ولاړ وي، د افغانستان امیر (مطلب د امان الله خان څخه دی) او د هغه همکارانو د سلطنت د لاس ته راوړلو لپاره خپله مبارزه پرمخ وړې ده، لاکن د دې لپاره چې دغه مبارزه د امپر یالسم د راپرځولو او د هغه د قوي تجزیې لپاره وه، د انقلابي نظره دا هم یو گټور عیني پیکار دی..."
(مسایل لیننزم ۹۰ د مسکو چاپ ۱۹۴۹م)
د افغان مشروطه غوښتونکو غورځنگ چې د امپر یالسم په ماتې او د ټوټې ټوټې شوی، ربړ گالونکي او زیار ایستونکي ملت د ازادی سبب شو، باید د اسیا د بېداری مهمه برخه او د هندوستان او

Library

پاکستان د ازادۍ لپاره سریزه وشمېرل شي، ځکه د هندوستان د نظر د خاوندانو د یوه مفکر په وینا چې په هغه وخت کې داسې ویل:

اسیا یک پیکر اب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
اقبال

که چېرې پدې جغرافیایي مرکز او د زړې اسیا په زړه کې حرکت نه وای شاید د ختیځ په هېوادونو د ازادۍ کاروان په دومره چټکۍ سره منزل مقصود ته نه وای رسېدلی.

پدې ځای کې دا ټکي باید هېر نکړو، چې د مستمد افغانستان د خلکو د ملي هویت ټینګتیا او ملي روحیه د هر راز تکاملي او انقلابي بدلون د منځ ته راتللو لپاره نامتوازنه وه او د دې سیمې جغرافیایي موقعیت هم د هر ډول غورځنګ او مترقي حرکت د قبلولو متضمن دی تر هغه ځایه چې د مشروطیت مترقي او نیمه انقلابي غورځنګ هم د داسې کسانو پواسطه رامنځ ته شو چې په هغې کې د شاهزاده څخه تر روڼ اندې بورژوازۍ طبقې پورې لاس درلودی دی.

تر هغه ځایه چې د افغانستان د تاریخ د مطالعې څخه تر اوسه کېږي: که چېرې د یوه مترقي یا ارتجاعي حرکت په منځ ته راوړلو کې طبقاتي ګټې موجودې وي، هغه حرکت هم تر هغه وخته پورې دوام کوي ترڅو چې د هماغې طبقې د ګټو لپاره متضمین وي.

که چېرې موږ د اماني رژیم ړنګېدل وروسته له څو کاله وپلټو، د هغو عواملو ترڅنګ چې پدې کتاب کې ترې یادونه وشوه، یو اساسي علت به هم ووینو، چې د هغې په رامنځ ته کېدو کې کړېدلې او محرومې طبقې مستقیماً ونډه نه درلوده، د هغې پایلې سره لدې

چې ګټورې وې خو د خلکو د دې ډلې لپاره جالبې، د درک او لمس وړ نه وې.

هغو کسانو چې د روڼ اندي عالي بورژوازي او منځنۍ طبقې څخه د دې حرکت په منځ ته راوړلو کې د خپلو طبقاتي ګټو پر بنسټ ونډه درلوده، او په افغاني ټولنه کې خالص لړکي و هغه وخت چې قدرت ته ورسېدلې او د خپلو هلو ځلو او عمل په پایله کې د هېواد لوړې چوکۍ تر لاسه کړې او هغه یې خپل وروستی مقصد او هدف وباله او نور د هېواد او خلکو په فکر کې نشول، او د چوکۍ او مقام په کوچنۍ کړنه کې د خلکو څخه لیرې شول او د عمل میدان یې هغه چاته پرېښوده چې د خپل ځان، قومونو او نورو په دوی پورې تړلو کسانو لپاره چې د لوړې او منځنۍ طبقې څخه و د ډېرو مادي ګټو په راټولولو بوخت و، چې په پایله یا نتیجه کې یې عامه محرومیت رامنځ ته کېده، په حقیقت کې د افغاني ټولنې طبقاتي جوړښت د اروپایي هېوادونو طبقاتي تشکیلات د تاریخي سوابقو پشان و او دلته تر اوسه د اقتصادي او ټولنیز پلوه د طبقاتو د تجزیې او جلا والي لا املونه منځ ته راغلي نه وو، نو پدې خاطر زیار ایستونکې طبقه د ځانګړو روحي او اقتصادي فعالیتو سره چې هغه د نورو طبقاتو څخه جلا کړي رامنځ ته شوې نه وو، هغوی د ټول محرومیت سره د داسې یو حالت احساس نه کاوه او جبري او قوي فیودالیزم جوړ شوی ه و.

د دې لپاره چې په اماني رژیم کې نه استسمار شوو طبقو او نه استحصال شوې ډلې د ځانګړي طبقاتي شعور درلودونکې وې، نو پدې خاطر هېڅ یوې ډلې خپلې ګټې په هغه رژیم پورې تړلې نه ګڼلې او د بې تفاوتی او بې تعلقی په حالت کې و او یوزاې د

Library

ماموریننو نیمه روڼ اندې طبقې که پدغه رژیم پورې څه تعلق درلوده هغه هم د ډېر لږ اقلیت څخه زیات نه و یعنې په دغه حساب د ټولنې د لسو یا شلو زرو څخه زیات نه و.

د دې لپاره چې حکومتونه په بل پسې تالانګر او د چیبنونکو او ګټه تر لاسه کوونکو کارمندانو څخه مرکب و نو پدې خاطر همېشه که د یو پېژندل شوي او ازمویل شوي تالانګر په مقابل کې که د همغه طبقې څخه نوې مدعي رامنځ ته شوې خلکو د خپل وسې خلاصون لپاره د زاړه تالانګر د ستم له لاسه هغه ته هرکلی ویلی دی، لاکن د کار په پیل کولو او د لومړي امتحان په ورکولو سره ځرنګه چې د ټولنې استسمار او فکر په سیستم کې بدلون رامنځ ته شوی نه و او نوو کارمندانو د پخوانیو په پرتله څو ځله بد او خراب اعمال ترسره کړې و نو خلکو به ویل:

تو از چنگال گرگم در ربودی!

چو دیدم عاقبت گرگم تو بودی!

نو پدې خاطر د حمکرانانو په مقابل د همېش لپاره یو عمومي نفرت موجود و که چېرې د هېواد د کوم کورنۍ یا بهرنۍ لاس غوښتلی وي چې دغه ناراضه او استثمار شوي خلک د حاکمې دستګاه په مقابل کې استعمال کړي پدې کار کې هېڅ راز ستونزې نه وې، ځکه هر حکومت د خپل عمل او ازموینې په ورکولو سره اکثریت خلک له ځانه خفه کړي او جلا کړي وو او که فرضاً پدغه دستګاه کې یو څو تنه نېکو کاره او مخلص خلک هم وو، هغوی هم د دغه اکثریک استفاده کارمندانو په وجه په خلکو کې منفور و.

د افغانستان د خلکو ټولنیز خصایص او د صفاتو تجزیه او افضایي ټولنیز ژوند د دې ټولنې د هویت پر بنسټ ډېرو باریکو پلټنو ته

اړتیا لري، د تاریخ، جغرافیا، اقتصاد، نژاد، ژبې، عقیدو او د چکسوالو، ښاري او د اواره کوچیانو د قبایلو د ټولنیزو مسعرقفونو او د روحي مسلکونو پاتې شونې لکه: مذهبونه، صوفیانه افکار او طریقې دي، چې د نوي صنعتي مدنیت د اغېزو سره یو ځای باید پکې څېړنې او پلټنې وشي.

او دا په خپله ډېر اوږده او پراخه مبحثونه دي چې د افغانستان په څو رڼه کلن تاریخ کې چې د فرهنګونو او مدنیتونو د تلو راتلو لار وه د علمي او عیني څېړنو لاندې نیول کېږي، او هغه وخت کولی شو چې د دقیقو مطالعاتو په رڼا کې د دې جامع الخصایصو درلودونکې خلکو د هغه وړ کړن لاره (خط مش) وټاکو، چې دا علمي کار د تاریخي، اقتصادي، ټولنیز، او د نوي او زاړه فکري او فرهنګي ابعادو درلودونکی دی، او د مشکلترینو او دقیق ترینو ټولنیزو مسایلو څخه دی ځکه چې د طبیعي علومو پشان د ریاضي د مثبتو فارمونو لاندې نه راځي او د هغې کلیات د مکان او زماني د نسبي ابعادو سره بدلون مومي او د هغې احکام سل په سلو کې په ټولو محیطونو کې یو شان او هم غریز او د تکامل موقفونه پدې ټولنه کې نامتوزانه وي و سر تر سره د یوې خالصې طبقاتي ټولنې د ژوند په دساتیرو برابر ندی او له همدې کبله دی چې د دې هېواد زیاتره پخواني حکومتونه د اکثریت خلکو په وړاندې نامطلوبه وه، ځکه چې د دغه نامتوازنه ټولنې د افرادو د آنې ګټو سره یې مطابقت نه درلوده.

نامتوازنه ورته پدې خاطر وایو چې یو کوچنی اقلیت په یوه ټاکلې زمانه کې د فیوډال تر عنوان راغلی، لاکن د قوي او متشکل قیودالیزم د خصلتونو درلودنکی نه و، ښاري بورژوازي هم د ټولو

Library

ټولنیزو ممیزاتو سره یو ځای رامنځ ته شوې نه وه او کلیوالو بزګرانو هم د متشکله کارګر د طبقې ټولنیز خصلت نه درلوده، او اواره کوچیان د ټولو طبقاتي شرایطو څخه محروم و.
کـه چېرې د دغـه عـدم تـوازن او د احوالـو د اخـتلاق او د طبقـاتي شرایطو د ګړوالي په حالت کې که چېرې فعال خیر خواه او مخلص حکومتونـه هم مـنځ تـه راغلـي، د دې لپـاره چـې د دغـو نامتوازنـه طبقاتو د یوې ډلې سره یې هم تطابق نه دی کړی د اکثریت خلکو د ملاتړ څخه محروم پاتې او تجرید شویدي.
د دې لپـاره چـې د افغانسـتان د جغرافیـا د پېښېـدو ځـای هـم ډېـر حساس اومهم و او داسې غرنـي دي چـې د دوه مـدنیتونو او د ایران او هند د دوه ډوله فکرونو او د دریو لویو ځمکو لکه: هند، ایران او ماورالنهر تر مـنځ پروت دی، نـو پـدې خاطر همېشـه کله چې جهـان ګرځېدونکو او فاتحانو د ده سره سروکار پېدا شوی دی، د طبقـاتو د عینـي او قـانوني عـدم تـوازن د ټـولنیز خصـلت څخـه یـې ګټـه اخستلې، او د بې اتفاقۍ او خانه جنګۍ په رامنځ ته کولو سره یې د دې خلکـو ملـي قـوت کمـزوری کـړي او زمـوږ ټـولنیز خصـلتونه یـې زمونږ په ضرر کارولي دي، چې د همدغه امیر یا لسن بهرنۍ ایـادی څخه په عین شکایت کې باید د ځانه سره ووایو چې:
اتش بدو دست خویش، در خرمن خویش
چو خود زده ام، چه نالم از دشمن خویش

(پای، کابل جمال مینه، د ۱۳۶۱ کال د حوت ۲۶)
(د ژباړې پای، کابل خیر خانه مینه، د ۱۳۸۰ کال د سنبلې ۶)

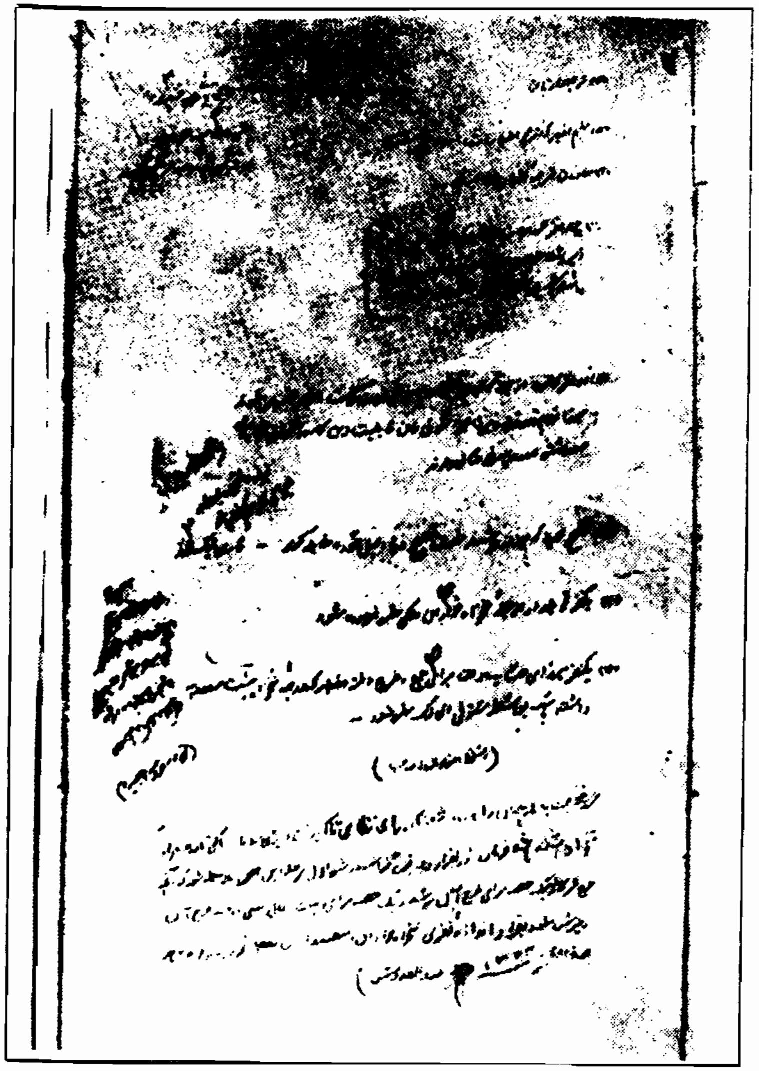

انجمن سراج الاخبار افغانستان.
د شاهي دربار لاربښوونې، چې د شاه اقاسي عبد القدوس خان اعتماد الدوله په قلم کښل شوې.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library